

74
B 53

001

ВІСНИК ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Педагогіка
Випуск V

Івано-Франківськ
2001

3

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ПЕДАГОГІКА
ВИПУСК V

НБ ПНУС

640201

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
"ПЛАЙ"
2001

64 0201 з.з.

ББК 74
В 53

Вісник Прикарпатського університету.
Педагогіка. 2001. Вип. V.

Вісник присвячений 145-річчю від дня народження Софії Русової. У ньому висвітлюються результати наукових досліджень з актуальних проблем дидактики: теорії навчання, теорії національного виховання, історії педагогіки.

Вісник розрахований на науковців, викладачів, аспірантів, педагогів, студентів, а також усіх тих, хто цікавиться даними проблемами.

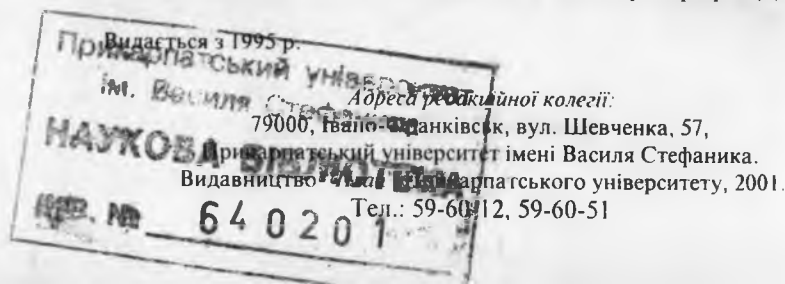
"Wisnyk" is devoted to Sofia Rusowa's – 145-anniversary. The bulletin highlights the results of the research concerning the acute problems of pedagogy, i.e. the theory of education, the theory of national upbringing, the history of education.

This bulletin aims at scholars, teachers, graduate students, educators, students and all those, who are interested in the issues.

Друкується за ухвалою Вченої ради Прикарпатського університету імені Василя Стефаника.

Редакційна рада: д-р філол. наук, проф. В.В.Грешук (голова ради), д-р філос. наук, проф. С.М.Возняк, д-р філол. наук, проф. В.І.Кононенко, д-р істор.наук, проф. М.В.Кугутяк, д-р юрид. наук, проф. В.В.Луць, д-р філол. наук, проф. В.І.Матвіїшин, д-р фіз.-мат. наук, проф. Б.К.Остафійчук, д-р пед. наук, проф. Б.М.Ступарик, д-р хім. наук, проф. Д.М.Фреїк.

Редакційна колегія: д-р пед. наук, проф. Б.М.Ступарик (голова редколегії), д-р пед. наук, проф. А.В.Вихрущ, канд. пед. наук, проф. Б.А.Грицюк, д-р пед. наук, проф. В.В.Кемінь, д-р пед. наук, проф. Н.В.Лисенко, д-р пед. наук, проф. В.К.Майборода, канд. пед. наук, доц. Г.В.Білавич (відповідальний секретар), д-р пед. наук, проф. А.С.Нісімчук, канд. пед. наук, проф. Р.П.Скульський, канд. пед. наук, проф. В.Д.Хрущ.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ

Богдан Ступарик

ІДЕЯ НАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ШКОЛИ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ СОФІЇ РУСОВОЇ

Здобуття незалежності України створило сприятливі умови для утворення власної української національної системи освіти і виховання. Це – закономірно. Софія Русова наголошувала: "Скрізь на протязі історії ми бачимо одне: де тільки народ прокидався, відроджувався від занедбання, з-під утисків – він перш за все утворював свою рідну школу, давав національний напрямок вихованню й навчанню – наче він уперше помічав, скільки гарного, цікавого є навкруги, чого він не знав досі і що він хоче свідомо розуміти... Рідна національна школа – це є перша політична і соціально-педагогічна вимога кожного народу, який скидає з себе ланцюги, скидає ту кригу байдужости, якою було окуто його серце за часів утисків і пригноблення його вільної думки, його національної свідомости. Тільки рідна школа може виховати громадянську свідомість, почуття своєї людської гідности. Раби утворювалися в тій чужій школі, яка до сього часу панувала у нас в Україні, раби-учні, які в стінах школи мали зрікатися всього рідного, нехтувати усім тим, що вони поважали в рідній хаті, забувати материнську мову і ставати перевертнями, зрікатися рідного краю, рідного дому" [1, с. 295].

Софія Русова вважала школу головним чинником розвитку нації, її цивілізаційного поступу. Вона писала: "Велике слово – школа! Се скарб найкращий кожного народу, се ключ золотий, що розмикає пута несвідомости, се шлях до волі, до науки, до добробуту. У вселюдським житті тільки той народ і бере перемогу, який має найкращу школу, який має найбільш альфаветів, котрі вже можуть приєднати себе до науки, читаючи книжки, часописи, користуючись знаннями в своїм житті. Ми знаємо, що найкраще багатіють ті країни, де альфаветів найбільш" [2, с. 207].

Якою ж, на її думку, повинна бути школа?

На це питання педагог дає чітку відповідь: "Жодна правильна, розумно поставлена школа не може бути і не буде ненаціональною" [3, с. 29]. Тобто "кожна школа, за її висновком, має мати національний характер..." [4, с. 36]. Тому вона вимагала націоналізації існуючої школи, вважаючи, що підвалинами цього є два начала: "безпосередня націоналізація педагогічних засобів виховання і навчання, цебто – рідна мова викладу і зміна програми з тенденцією внести ті науки, які дають найбільш

громадської національної свідомості, – історію і географію рідного краю і народне мистецтво – музика, співи, орнаментика; друга підвалина національної школи – це єднання її з людиною, бо школа вже не стоїть самотньо, мов острів, серед села, мов відокремлена від села фортеця русифікації, пригноблення людності, – а весело одчиняє двері і вікна селянському життю: це центр освіти на селі, центр не тільки морального, а й політичного виховання, політичного не в розумінні діяльності тієї чи другої партії, а політично-громадського виховання, без якого не розвиватиметься нове життя” [1, с. 296].

Головна мета нової школи, на думку С.Русової, – “збудити, дати змогу виявитися самостійним творчим силам дитини” [2, с. 208]. Для досягнення цієї мети необхідно, щоб у школі завжди панував жвавий, життєрадісний настрій, щоб між учнями й учителем панували товариські відносини й розвивалося гуманне почуття до всіх людей, до всього живого. С.Русова підкреслює: “Хай навкруги учня будуть речі рідні, щоб він в них кохався, привчався любити все рідне, присвячувати йому всі сили свого духа й тіла. Любов до рідної країни – це перший найкращий крок до широкої вселюдської гуманності, пошана до людей – це вияв самоповаги й бажання собі й другим волі та незалежності. Хай на стіні нашої майбутньої рідної школи висить портрет великого апостола правди й науки – Тараса Шевченка, на вікнах стоять квітки, на стінах рушники з рідним вишиванням, хай у вікна тішать погляд рідні дерева й квіти.

В такій веселій, новій українській школі виростуть дітки на радість і користь Україні; в такій школі й учитель буде набиратися бадьорості, віри в свою роботу, буде ставити собі метою не те, щоб позбутися гаразд тієї чи іншої ревізії, а те, щоб діти стали справді добре вихованими, стали розумними й зробились, дійшовши зросту, добрими й корисними громадянами своєї батьківщини. В такій гуманній, активній творчій національній школі оживе слово незабутнього вчителя і апостола гуманності – Тараса Шевченка” [2, с. 218].

Головне завдання нової національної школи, на думку С.Русової, полягає у розв’язанні таких суспільних питань: 1) Кого виховувати і вчити? 2) Який ідеал плекати в душах майбутніх громадян? 3) Як утворити для учнів шкільний та позашкільний осередок, сприятливий моральному розвитку молоді? 4) Як в’яжуться в новій школі процеси національного і суспільного виховання?

Розмірковуючи над першим питанням, педагог доходить висновку, що школа має вчити “всю молодь, усіх дітей, як нормальних, так і недорозвинених, як звичайно моральних, так і злочинно-аморальних. Всім школа має дати ті знання, те виховання, при якому ці діти не ляжуть тягарем на суспільство, а стануть діяльними, чесними робітниками,

корисними і для себе самих, і для свого осередку, в якому їм доведеться жити, а може, і для цілого суспільства” [3, с. 27].

Відповідаючи на друге питання, С.Русова наголошує на тому, що при вихованні у душах дітей потрібно плекати моральний ідеал, розуміючи під ним “те найкраще, що кожний народ проніс протягом віків культурного існування, за що він боровся, що постійно змагався покласти як підвалину свого народного (громадського) життя”.

На її думку, цей ідеал формується краще всього в змаганнях до волі, до щастя, до братерства. Наука, суспільно-політичні форми життя, господарські умови праці, моральні взаємні відносини між людьми – усе мусить лише сприяти здійснюванню цього ідеалу, і для цього здійснювання школа має підготувати діячів, борців з ясною свідомістю того, що від здійснення залежить і особистий, і суспільний добробут.

Педагог наголошує: “Учні повинні бути науково освідомлені, при яких формах державного життя кожний народ зможе користуватися найбільшою кількістю волі і щастя, які здобутки науки сприятимуть цьому найкраще, при якому моральному розвитку може встановитися братерство не лише між окремими людьми, а й між народами, як найвищий суспільний ідеал” [3, с. 28]. Отже, виховним ідеалом вона вважає волю, щастя і братерство, до яких має учня готувати національна школа.

Відповідаючи на третє питання, С.Русова писала: “Сучасна школа є правдивий зразок суцільної держави, держави демократичної в найкращому значенні слова, з можливим здійснюванням ідеалів волі, щастя і братерства. В цих гаслах діти мають бути введені з самого малого віку, від їх вступу у першу виховуючу клітину – в дитячий садок. На всіх щаблях шкільного навчання діти мають бути щасливі – щасливі тим, що вони в осередку любові, тим, що мають змогу задовольняти свою природню рухливість, творити те, що наростає в їх умі, почувати себе з кожним шкільним днем свідомішими, самостійнішими. Діти з самого початку мають користуватися волею і разом з тим розуміти суспільну силу закону й коритися йому не з ляку перед карою, не з поневолення повагою учителя, але на підставі суспільної товариської умови, на підставі свідомого визнання його користи для спільного групового життя. З першого об’єднання дітей мають між ними розвинути братерські взаємні відносини, які, починаючи з маленьких (нечисленних) груп, шодалі охоплюють ширше коло взаємних відносин. Мусить панувати взаємна допомога, єдність, зусилля для виконання тої або іншої праці, для доведення її до кінця, мусить бути спільне почуття честі, що не дає робити щось негідне, що понизило б вартість клясової, групової шкільної спільноти. Діти повинні магі змогу в клясах об’єднуватися в невеличкі групи, де вони почувують себе більш сердечно,

в які їх єднають спільні нахили, інтереси. Разом з тим повинні існувати і ширші організації, які з'єднують учнів і різного віку, і різних здібностей коло чогось усім однаково цікавого, як город, музика, кооператива, театральна вистава, екскурсія, шкільне або класове свято. В таких широких колективах діти навчаються підлягати одному виробничому керманичеві, пильнувати не своїх особистих інтересів, а суспільних. При школі мають бути різноманітні гурти, і малі, і широкі, в них-то й розв'язується суспільна проблема виховання, в них виховуються майбутні громадяни" [3, с. 28-29].

Водночас С.Русова застерігає, щоб діяльність школи не замикалася в її будинку, в її садах та городах. Учні мають привчатися до думки, що всіма своїми силами, здібностями, ділами вони мають насамперед послужити своєму найближчому осередкові – селу.

На думку С.Русової, школа мусить бути життєвою, учні мають працювати в господарстві, працювати коло якого-небудь ремесла, уся школа – це одна спільнота, де діти не тільки здобувають теоретичні знання, а де вони, починаючи з другого класу, до деякої міри автономно ведуть класне життя, включаються у самоврядування, дбають про вирішення власних і колективних матеріальних, культурних і моральних потреб. Виховники ж мають підтримувати ініціативу учнів, їх творчість, створювати умови для розвитку їх здібностей, формування і утвердження в їх свідомості широкого, гуманного, гарного ідеалу та реалізації його на практиці [5, с. 37].

Виходячи з того, що школа існує для конкретного народу, С.Русова стверджувала, що виховання в школі має бути національним, готувати дітей до виконання національних обов'язків, бо "усяке усупільнення дітей без їх національного виховання було б лише абстрактною (відірваною від дійсного ґрунту) метою, висіло б у повітрі, якби воно не проводилось на національному підкладі" [3, с. 30]. Вона вважала, що базою виховання кожного народу є висловлені на Педагогічному конгресі у Римі (1935 р.) слова: "Загальна основа виховуючої праці учителів середніх шкіл – це є культ своєї Нації і Батьківщини, бо кожна Нація може тим більш бути корисною для Всесвіту, оскільки інтенсивно вона може реалізувати свої власні етнічні вартості" [5, с. 35].

Водночас, на її думку, "людина, добре національно вихована, в кожному суспільстві знатиме свої обов'язки..." [3, с. 30] і тому великим завданням часу є "утворення нового нахилу розуму, який найкраще розумів би характер, практичні осягнення й традиції других народів і який переходив би поза межі національних кордонів, не змагаючись їх руйнувати. Заховуючи лояльність до власної народности, треба розвивати таке розуміння всесвіту і доброго до нього почуття, щоби не

втратити при цьому жадної риси, потрібної для виховання доброго національного горожанства..." [4, с. 32]. І далі: "Інтернаціональна згода, міжнародне братство – це не є утопія, а все-таки це є мрія, до якої йдуть усі думки найкращих сучасних ідеалістів, але ця мрія, змагання до її реалізації ні в якому разі не має зменшити, ослабити національне почуття кожного народу та його національне виховання. Діти повинні, не втрачаючи своєї національної свідомости, набиратися гуманізму, широко знайомитися з усіма народами по всіх школах, по всіх освітніх установах. Цей шлях, звісно, найпевніший, приведе всі народи до кращого майбутнього. Мусимо виховувати дітей в повній національній свідомости, відданости до свого народу, бо хто не вміє кохати рідний край, шанувати свій народ, той не зможе стати ширим горожанином усесвіту" [4, с. 33]. Тобто, говорячи сучасними термінами, С.Русова стояла на позиції, яка утверджує думку, що національне виховання і вселюдське виховання не є альтернативними, а відображають дві нерозривні сторони педагогічного процесу.

Вищенаведене дозволяє зробити висновок про те, що думки С.Русової щодо концептуальних засад розбудови національної школи не втратили до цього часу своєї актуальності, а при творчому їх використанні мають бути важливим джерелом для створення сучасної української системи освіти й виховання. Бо й сьогодні не втратили актуальності її слова: "Життя не жде: воно кличе нас до роботи, і доля, щастя нашого народу залежить від того, як ми переведемо в життя дороге, велике гасло: вільна національна школа для виховання вільної, свідомої, дугої нації" [1, с. 297].

1. Русова С. Націоналізація школи // С.Русова. Вибрані твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 293-297.
2. Русова С. Нова школа // С.Русова. Вибрані твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 207-218.
3. Русова С. Суспільні питання виховання // Софія Русова і Галичина. Збірник статей і матеріалів. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 25-30.
4. Русова С. Сучасна мрія виховання // Софія Русова і Галичина. Збірник статей і матеріалів. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 31-39.
5. Русова С. Моральні завдання сучасної школи // Софія Русова і Галичина. Збірник статей і матеріалів. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 34-39.

Bohdan Stuparyk
THE PROBLEM OF NATIONAL SCHOOL IN S.RUSOVA'S
CREATIVE HERITAGE

On the basis of S. Rusova's pedagogical heritage analysis it has been revealed her views on the content of education in the Ukrainian school: the characteristic of educational subjects, text, books, in particular.

Галина Білавич

СОФІЯ РУСОВА І РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ

Початок ХХ століття ознаменував певний ренесанс як зарубіжної, так і вітчизняної педагогіки. Істотного розвитку набула компаративістика (порівняльна педагогіка), репрезентована іменами визначних українських учених – С.А.Ананьїна, О.Ф.Музиченка, С.Ф.Русової, Я.Ф.Чепіги й ін. У цій когорті педагогів вигідно вирізняється постать Софії Федорівни Русової: саме вона найвагомніше прислужилася розвитку компаративістики як напряму в українській педагогіці на початку ХХ ст.

Активне використання методу порівняльного аналізу зарубіжних і вітчизняних педагогічних концепцій є характерним для більшості наукових праць С.Русової. Її звернення до актуальних педагогічних проблем закордоння було обумовлене не лише досконалим знанням іноземних мов (англійської, німецької, французької), прогресивними західноєвропейськими традиціями родини, з якої походила, – Ліндфорсів, власних спостережень, які винесла з зарубіжних мандрівок. Провідною метою, з якою Софія Русова вивчала зарубіжний педагогічний досвід, передові ідеї західноєвропейських та американських педагогів, була ідея розбудови українського національного шкільництва. Заради цієї ідеї, вважала просвітителька, слід ознайомлювати вчительський загаль України з найкращим світовим педагогічним досвідом, повсякчас стимулювати його творчі пошуки. Не менш важливою метою порівняльно-педагогічних досліджень Софії Русової стало підвищення загальноосвітнього та культурного рівня українських педагогів.

Однією з перших праць С.Русової у царині порівняльної педагогіки є стаття “Народня початкова освіта в Бельгії”, що побачила світ у започаткованому нею та Г.Шерстюком журналі “Світло” 1910 року. До речі, цей перший україномовний педагогічний часопис став своєрідною трибуною, з якої промовляли до української вчительської громадськості вітчизняні компаративісти. У статті висвітлюється широке коло актуальних проблем, пов’язаних із становленням і розвитком системи народної освіти в Бельгії, врахуванням при цьому національних особливостей та культурно-мовних традицій цієї європейської країни. Усі питання, підняті С.Русовою, співзвучні з тодішньою освітньою ситуацією в Україні. Так, наприклад, її увагу привертає вирішення мовної проблеми в бельгійській початковій школі, де поруч з обов’язковим вивченням державної мови навчання відбувалося мовою тієї місцевості, в якій знаходилася школа.

У ряді своїх праць (“Нова школа”, “Народня школа в Бельгії” й ін.) учена застосовує порівняльний аналіз широкого кола статистичних даних про стан освіти (грамотності) в багатьох країнах Європи з метою доказу важливості ролі освіти, науки в розвитку кожної нації.

Як відомо, до кола наукових інтересів Софії Русової входили проблеми дошкільного виховання. Порівняльно-педагогічний метод є характерним і для дослідження проблем теорії та практики дошкільця. Педагог звертається до праць О.Декролі, Й.Песталоцці, Ф.Фребеля, Дж. Дьюї, П.Дюбуа, А.Лая, У.Штерна, Е.Паркерхст, Г.Кершенштайнера, Ж.-Ж. Руссо, Ф.Жіру, В.Вундта, Е.Крепеліна та багатьох інших зарубіжних учених. Найцікавішою в цьому плані є монографія “Теорія і практика дошкільного виховання” (1924 р.), де дається ґрунтовний порівняльно-зіставний аналіз провідних наукових концепцій цих та десятка інших авторів.

Чи не найбільшу увагу в студіях із проблем дошкільного виховання дослідниця відводить системі Марії Монтесорі. Софія Русова справедливо називає цю італійську вчительку й лікарку в когорті найвидатніших педагогів сучасності, захоплюється її ідеями, методами. Власне, ідеями вільного виховання дітей проїнята вся книга “Теорія і практика дошкільного виховання”.

А в статті “Колись і тепер” українська дослідниця зазначить: “Ми мусимо взяти у Монтесорі принцип волі, свободи для кожної дитини для виявлення її власних змагань, власних інтересів і творчих сил. Ми мусимо по вимогах Монтесорі підготувати таких провідниць дошкільних установ, які зуміють ставитися з необхідною увагою і пошаною, не нав’язуючи їм ані готових шаблонів праці, ані поспішаючи зі своєю допомогою, не придавлювати власного самостійного зусилля дитини” [1, с. 20].

Утім, С.Русова застерігає від бездумного перенесення системи Марії Монтесорі на український ґрунт, механічного запровадження її ідей, висловлюючи критичні зауваження щодо штучності деяких дидактичних матеріалів, запропонованих педагогом, а також щодо того, що не можна “занадто концентруватися на прикметах індивідуальної особливості”, а потрібно якомога більше соціалізувати дітей іграми та спільними працями, оскільки це, на думку С.Русової, відповідає нашій національній вдачі, темпераментові.

Захоплюючись педагогічними ідеями вченого Ф.Фребеля, Софія Русова у статті “Колись і тепер”, присвяченій питанням дошкільного виховання, зокрема підготовці педагогічних кадрів для дошкільця, стверджує про їх творче використання на українському ґрунті з неодмінним урахуванням того, що “фребелівський матеріал далеко не увесь може бути тут придатним”, оскільки в ручній праці дітям слід

застосовувати "замість паперового матеріалу Фребеля та штучних приладів Монтезорі" природний матеріал – "пісок, глину, кремінчики, солому, різні рослини – мак, бараболю, будяки", а також різноманітні народні ігри. Отже, йдеться про активне використання народознавчого матеріалу у виховній роботі з малюками.

Вивчення творчого доробку Софії Русової в царині порівняльної педагогіки свідчить, що виняткову увагу вона приділяла фундаментальним питанням педагогіки – соціальної психології ("Значення соціальної психології для виховання"), дошкільній педагогіці, філософії виховання тощо. Так, нею вперше в історії української педагогіки було перекладено з англійської мови книгу американського філософа й педагога Г.Горна "Філософія освіти" (1917 р.). А погляди вченої на питання соціалізації виховання (актуальне й дискусійне не лише в той, а й у наш час) відзначаються глибокою обізнаністю в сутності проблеми, ґрунтовністю підходів до її вирішення. С.Русова вслід за Г.Горном стверджує: дитина отримує соціальне виховання, збагачуючись національними духовними скарбами.

Як уже зазначалося, Софія Федорівна була добрим знавцем зарубіжних педагогічних теорій, течій та концепцій різних часів. Власне розуміння шляхів розвитку зарубіжної педагогічної думки знаходимо в численних працях ученої. Вивчення й аналіз передового освітнього досвіду закордоння слугував справі його творчого використання для вдосконалення української школи.

Окрім цього, заслуга Софії Русової на ниві вітчизняної компаративістики полягає ще й у тому, що вона суттєво розширила предмет порівняльно-педагогічних досліджень: поруч з педагогічними концепціями, течіями, системами порівнюється й аналізується низка навчально-виховних закладів на Заході на початку ХХ ст. Це, як правило, нові альтернативні школи (сільські виховні будинки у Франції, нові експериментальні школи в Бельгії, трудові школи в Німеччині тощо). Цим питанням присвячені такі статті С.Русової, як "О.Декролі", "Песталоцці-Фребелевський будинок у Берліні", "Французькі літні колонії для школярів", "Республіка молоді в Америці", "Моральні завдання сучасної школи" та ін. Авторка відзначає пануючі там прогресивні методи й форми виховання дітей, що ґрунтуються на неоруссоїстських ідеях вільного природного розвитку особистості, особливо захоплюється ідеєю учнівського самоврядування, а також новими дидактичними методами О.Декролі.

У праці "Французькі літні колонії для школярів" С.Русова радить українським педагогам ширше вивчати та використовувати досвід діяльності "канікулярних колоній" для дітей із робітничих сімей у Данії, Австрії, Франції, Англії з метою їх оздоровлення та гармонійного розвитку.

Глибоким проникненням у досліджувану проблему відзначається наукова розвідка вченої про життя знедоленої дівчорі в Республіці молоді, заснованій У.Джорджем у Нью-Йорку, де авторка зосереджує увагу на формуванні моральних чеснот юнаків та дівчат (виховання громадянина), на трудовій основі їх життєдіяльності, на самоврядуванні, виробленому самими "громадянами республіки", на справедливому розподілі заробленого тощо.

Близькою за тематикою до цієї є студія С.Русової, присвячена аналізу діяльності однієї з найкращих, на її думку, навчально-виховних інституцій у Європі – Песталоцці-Фребелевського будинку в Берліні. У статті ґрунтовно досліджені організаційні та методичні засади роботи цього закладу, а також нові ефективні методи навчання й виховання, співпраця вихователів і сім'ї тощо. Гуманізм, наголошує українська дослідниця, – та головна засада, на якій будується вся виховна система будинку, а ласка й праця – її "наріжні каміння", які дають дітям утіху, а дорослим – освіту. "Практика діяльності цього закладу, – зазначає А.Збруєва, – повинна була спонукати читачів до роздумів про можливість створення таких закладів і на теренах вітчизняної освіти" [2, с.15].

Зазначені в нашій статті розвідки Софії Русової в царині порівняльної педагогіки – далеко не повний перелік звернень ученої до зарубіжного педагогічного досвіду. Як відомо, величезний потенціал її творчого доробку (на ниві компаративістики) був ігнорований радянськими науковцями. Тому цілком справедливими видаються нам думки вчених [2; с. 3] про те, що актуальною проблемою вітчизняної порівняльної педагогіки на межі тисячоліть є глибоке вивчення спадщини С.Русової, С.Ананьїна, О.Музиченка та інших компаративістів минулого століття з метою творчого використання їхніх ідей в умовах української національної школи.

1. Русова С. Колись і тепер // В 25 роковини української заборони. – Львів, 1927. – С. 15-21.
2. Збруєва А.А. Порівняльна педагогіка. – Суми, 1999. – 302 с.
3. Дичек Н.П. С.Ф.Русова і зарубіжна педагогіка // Педагогіка і психологія. – 1996. – №3. – С. 169-177.

Halyna Bilavych
SOPHIA RUSOVA AND DEVELOPING UKRAINIAN
NATIONAL COMPARATIVE

Motives of foreign pedagogics achievements study and propagation by Sophia Rusova have been analyzed. The wideness of her pedagogical interests, significance of comparative and pedagogical methods, the influence on Ukrainian national school formation in the beginning of the XX century are shown.

Наталія Блазун, Ореста Ткачук

ПРОБЛЕМА ДВОМОВНОСТІ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ СОФІЇ РУСОВОЇ

Сьогодні, коли ми по-новому осмислюємо нашу історію, перед нами постає ціла плеяда визначних педагогів минулого, спадщина яких заслуговує на увагу не лише сучасників, а й прийдешніх поколінь. До таких постатей належить і Софія Русова – яка своє життя присвятила просвітницькій діяльності на користь українського народу.

Софія Русова відома як автор цілої низки наукових, науково-популярних та публіцистичних творів педагогічного спрямування, у яких ми знаходимо актуальні для сьогодення ідеї.

Педагогічні погляди С.Ф. Русової мали міцне наукове підґрунтя: діячка завжди глибоко досліджувала й критично аналізувала західноєвропейські течії у педагогіці, творчо опрацьовувала все передове, сприймаючи прогресивне й відкидаючи неприйнятне для української системи виховання. Однією з проблем у педагогіці, до яких зверталась Софія Русова, була проблема двомовності у навчанні.

Як не дивно, в умовах суверенної України інтерес до проблеми двомовності постійно підтримується певними колами суспільства. Це знаходить відображення на шпальтах періодичних видань, у передачах радіо і телебачення. У зв'язку з цим висловлювання Софії Русової щодо двомовної школи видаються сьогодні актуальними.

Погляди С.Ф. Русової щодо двомовності органічно пов'язані з усім педагогічним світоглядом цього видатного педагога.

Невичерпним джерелом творчого натхнення Софії Русової упродовж усього життя була палка любов до української нації. Саме ця любов спонукала діячку на активну педагогічну діяльність. Глибоке розуміння необхідності виховання повноцінного громадянина суспільства, досконалі знання передової педагогічної думки зарубіжжя, здатність аналітично науково мислити та орієнтуватися в тогочасних педагогічних течіях привели Софію Русову до створення власної теорії виховання дошкільнят та молодших школярів.

В основу педагогічної системи С.Ф. Русової лягла концепція національного виховання дітей, викладена у цілому ряді праць ("Дидактика", "Дошкільне виховання", "Теорія і практика дошкільного виховання", "Ідейні підвалини школи", "Націоналізація дошкільного виховання", "Націоналізація школи", "Нова школа", "О национальной украинской школе прежде и теперь", "Освіта на Україні", "Первые шаги к национализации народного образования на Украине" та ін.).

Наталія Блазун, Ореста Ткачук. Проблема двомовності у творчій спадщині С. Русової

Педагог висловлювала думку, що українська національна школа повинна будуватись тільки на національному ґрунті, з урахуванням національних потреб, у той же час опиратися на кращі надбання зарубіжної культури і науки.

Найбільш важливим шляхом націоналізації школи С. Русова вважала вибір рідної мови для навчання. Питання про необхідність навчання рідною мовою (а рідною, на думку Софії Федорівни, є мова, якою діти користуються в родині) видатний педагог порушує неодноразово. "Рідна мова у вихованні й освіті – то є найкращий інтимний провідник думок, почування, вражень" [1], – пише С. Русова. У цій же праці вона висловлює глибоку переконаність, що навчання рідною мовою полегшить засвоєння нових знань дитиною, оскільки базуватиметься на уявленнях, сформованих за допомогою цієї ж рідної мови. Педагог С. Русова дає вичерпну й однозначну відповідь на питання, якою ж мовою має вестись навчання в Україні: "На Україні рідна мова є українська; нею й мусить провадитися вся наука" [2]. Звернімо увагу: не "може", а "мусить"!

Надаючи українській мові статусу необхідної у ході навчання, Софія Федорівна не відкидала думки про необхідність виховувати дітей у дусі поваги й любові до інших народів світу. Однак інтернаціональні почуття, на її думку, повинні формуватися в першу чергу через глибоке національне самоусвідомлення, самосвідомість та самоповагу: "Мусимо виховувати дітей в повній національній свідомості – відданості до свого народу, бо хто не вміє кохати рідний край, шанувати свій народ, той не зможе стати щирим горожанином усесвіту" [3].

З поглядів С. Русової про необхідність навчання рідною мовою у рідній національній школі, виховання поваги до інших народів через повагу до власної нації випливає і ставлення до проблеми двомовності у навчанні.

Найбільш повно своє глумачення й бачення проблеми двомовної школи Софія Русова виклала у праці "Дещо зо сучасної педагогіки (Про психологічні і педагогічні заперечення двомовності)". Базуючись на значному теоретичному матеріалі з галузі психології, почастиному з праць Дьюї, Кершенштайнера, Монтесорі, Торндайка, Беллея, Колвіна, Паркера та інших дослідників, С.Ф. Русова висловлює думку, що тільки навчання рідною мовою відповідає засадам педагогіки і психології та стимулює пізнавальну активність дітей у процесі засвоєння нового матеріалу. Педагог звертає увагу на факти, коли у сучасних їй школах, навіть уже в першому класі, один урок проводиться нерідною мовою, інший – рідною і т.д. Така непродумана "двомовність" викликає значні труднощі у сприйнятті нового, зауважує Софія Русова. Тому Софія Федорівна без вагань стає на захист рідної мови у процесі навчання:

“Двомовна, або утравквістична школа, хто її не влаштував би, держава чи приватна особа, є не лише злим глузуванням над здоровою науковою педагогікою, але й недоустимою в такій об’єктивній справі, як школа, образою для учнів” [4]. Видатний педагог категорично заперечує двомовність у школі: “Двомовна школа – це педагогічний нонсенс і – додаймо – життєвий злочин, яким жартувати не слід; він понижує престиж школи і значно припинює нормальний розвиток дітей і юнаків” [5].

Питання двомовності у часи більшовицької влади було тісно пов’язане з ідеєю українсько-російської або російсько-української двомовності, реалізацією якої мало би бути оволодіння українцями російською мовою, що в процесі подальшого історичного розвитку нації єдиної держави привело б до єдиної заальної мови, що неминуче потягло б за собою нівелювання національних ознак особи. Прихильників ідеї двомовності маємо чимало й сьогодні. У зв’язку з цим нагадаємо, що негативне ставлення до питання двомовності було властиве не лише Софії Русовій.

Нагато подібного у розумінні двомовності С.Русовою знаходимо й у творчій спадщині видатного мовознавця Олександра Потебні. Він не відкидає думки про необхідність міжмовних контактів і вбачає у цьому тільки позитивне. У можливій заміні рідних мов якоюсь однією спільною для всіх О.Потебня бачить зниження рівня думки людини. У Софії Русовій читаємо подібне: “Із утравквістичної школи виходять приголомшені люди, без правдивої освіти не виховані ні на яку творчу активну працю, з приглушеною горожанською свідомістю” [6].

Що ж до освітнього аспекту мов, то О.Потебня вважає, що знання двох мов малими дітьми роздвоює, розшаровує думки, а тому перешкоджає сприйняттю. У зв’язку з цим, на думку вченого, вивчення іноземних мов має відбуватися тільки після належного засвоєння рідної мови. Аналогічні думки були висловлені й Софією Русовою.

Таким чином, співзвучними є висловлювання щодо проблеми двомовності Софії Русової – людини, що все життя присвятила педагогічній діяльності, та Олександра Потебні – видатного мовознавця, автора праць із загального мовознавства, граматики, фонетики, семантики, діалектології, фольклористики, етнографії. Це тотожне трактування однієї проблеми двох людей абсолютно різних наукових інтересів та запитів. Їх думки повинні привернути увагу сучасних прихильників білінгвізму взагалі та двомовної школи зокрема. Адже добре вивчивши і проаналізувавши спадщину попередників, ми можемо уникнути помилок у майбутньому.

аціоналізація школи // С.Русова. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996 – С. 294.
2. Русова С. Нова школа // Світло. – 1914. – Кн. 7-8. – С. 6.

3. Русова С. Сучасна мрія виховання // Софія Русова і Галичина. – Івано-Франківськ: Вік, 1996. – С. ...
4. Русова С. Дещо з сучасної педагогіки // Софія Русова і Галичина. – Івано-Франківськ: Вік, 1996. – С. 44.
5. Там само.
6. Там само.

Natalia Blahun, Oresta Tkachuk

THE PROBLEM OF BILINGUALISM IN S.RUSOVA'S CREATIVE HERITAGE

In this article we considered the question about S. Rusova's thought to the problem of bilingual school. She considered such school as a "pedagogical nonsense".

Олена Волинська

ІДЕЇ СОФІЇ РУСОВОЇ У ХУДОЖНІЙ ОСВІТІ ГАЛИЧИНИ

Нині спостерігається недооцінка ролі образотворчого мистецтва у розвитку особистості, у вихованні та навчанні підростаючого покоління, піднесенні загального рівня культури та життя нації. На нашу думку, відродження національної системи художньої освіти, національної школи є одним з найважливіших завдань у становленні незалежної України, вихованні майбутніх громадян. У розв’язанні цього завдання велика роль відводиться вчителю, його теоретичній та методичній підготовці, рівню національної самосвідомості та почуттю громадянського обов’язку. Формуванню таких якостей вчителя сприяє вивчення педагогічної спадщини видатних діячів культури та освіти України, серед яких важливу роль відводиться Софії Русовій [1, с. 1].

Русова Софія Федорівна (18.02.1856–05.02.1940) – громадський і державний діяч, публіцист, автор концепції національного українського дитячого садка і школи, шкільних підручників та науково-педагогічних творів, педагог-практик [2, с. 142]. Нею написано більше 150 наукових статей, монографій. Педагогіка Софії Русової заснована на глибокому знанні вітчизняних і зарубіжних педагогічних та психологічних теорій. Як педагог, психолог, методист С.Русова розглядала дитину і процес її виховання цілісно [3, с. 1].

Дослідники Ступарик Б.М., Нагачевська З.І. вперше порушили проблему впливу С.Русової на освітнє життя Галичини [4]. Завдання даної статті – розкрити питання про вплив ідей Софії Русової на художню освіту Галичини.

Великого значення у формуванні національно свідомого громадянина-патріота України С.Русова надавала художній освіті, а саме:

Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. Випуск V.

навчальному предмету – малюванню (“найулюбленішому заняттю дітей”). У статті “Діточі малюнки”, яка вперше побачила світ у львівському журналі “Нова хата”, вона зазначає, що “не в усіх дітей є природне бажання до самовиразу шляхом малювання, але як тільки воно проявилось, треба створити умови, сприятливі для нормального розвитку цього нахилу, цієї здібності, що й сама... зростає в дитині. Діточий малюнок розвивається відповідно до загального розвитку дитини, є одним з показників її розвитку й того оточення, в якому дитина живе... Діточий малюнок повинен тлумачитись для педагога як інтимна мова дитини, де відбилися сліди різних її переживань” [4, с.51-55]. Педагог-практик Софія Русова розглядала малювання як навчальний предмет, який насамперед повинен розвинути у дітей творчість. Вчена наголошувала, що “творчість – це найдорожчий скарб людськості, вона утворила весь наш сучасний культурний добробут, наше мистецтво... Кожна дитина з початку життя виявляє деяку творчу силу, творчу вигадливість” [5, с.28]. Тому завдання педагога вбачала у найповнішому розкритті самостійної творчої праці дитини “не для того, щоб... утворити майстра в малюванні, а... щоб викликати... більше творчих сил, бо це найкоштовніша річ для поступу і найбільш індивідуальна”, оскільки “ми всі занадто довго ховались із своєю творчістю, жили чужими вказівками, традицією” [5, с.28]. У своїй праці “Теорія і практика дошкільного виховання” Софія Русова називає малювання “активною творчістю дитини”, яка залежить від умілого скерування педагога і тільки тоді “наближається до мистецтва” [5, с.52]. Малювання тлумачиться і як “праця-розвага з різноманітним матеріалом, який лише можна здобути в тій місцевості”, підкреслюючи, що “нам, українцям, крім необхідного паперу і олівців, можна брати глину, соломку, комиш, кору дерев, коноплі і т. ін.” [5, с.54].

Педагог-практик С.Русова розглядала малювання як працю, що “має моральний, естетичний і психологічний вплив на дитину”, як “значний чинник для виховання і твердої волі, і творчої уяви, і спритних, на все здатних м’язів руки”, а також “на нервову рівновагу дитини, зміцнює її судження і піднімає її пошану до себе” [5, с.52-54].

На думку Софії Русової, перший потяг до малювання спостерігається у дітей з двох років (так звана “графічна мова”), але систематичне та ґрунтовне вивчення предмета можливе тільки у навчальному закладі (наприклад, у дитячому садку). С.Русова вважала, що уроки малювання повинні проводитися досвідченим педагогом, який має обережно “підходити до дитячих робіт”, які “спочатку ще не естетичні, але поволи в них виявляється гармонія ліній..., кольорів” [5, с.55]. Завдання художника-педагога вбачала у можливості “розширювати засоби малювання малого художника, давати кольорові олівці, фарби,

пропонувати різноманітні теми, викликати психологічний малюнок тобто вияв переживань дитини, що виникли під впливом тих чи інших вражень – предметової лекції, екскурсії, оповідання, якого-небудь випадку з шкільного життя” [5, с.126]. Софія Русова наголошувала на необхідності збереження дитячих малюнків з обов’язковим їх підписуванням: “якого віку дитина їх малювала і під яким враженням – від оповідання, екскурсії, предметної лекції і т. ін.” [5, с.55].

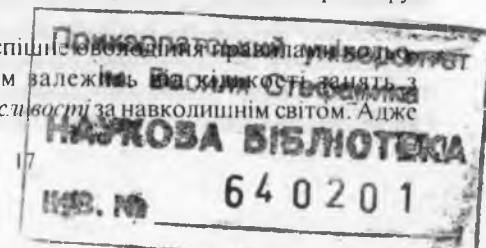
Великого значення Софія Русова надавала організації та проведенню уроків малювання. Закликала художників-педагогів правильно організувати працю дітей на уроках: “Треба, щоб вона була для дітей цікавою, викликала і своїм процесом, і призначенням цікавість; треба, щоб матеріал був цілком під силу дітям, також як і самі знаряддя; треба, щоб вона не була одноманітною ані механічною, а... керувалась би дитячою творчою думкою, тільки з деякою нашою технічною допомогою; не треба, щоб вона затягалась на довгий час або втомлювала дитину” [5, с.54].

У праці “Теорія і практика дошкільного виховання” С.Русова пропонує вивчати малювання за видами образотворчого мистецтва (дуже наближено до змісту сучасного навчального предмета “Образотворче мистецтво”). Так, вивчення предмета, на її думку, слід починати із засвоєння правил кольорознавства. Спочатку діти вивчали назви кольорів. Навчати кольорознавству, як зазначала С.Русова, бажано за методикою М.Монтенсорі з 3-4 років, за якою дітей навчають розрізняти жовтий, синій, червоний, зелений кольори, а вже потім розпізнавати “ніжні відтінки цих кольорів” [5, с.58]. Дітям 4-5 років уже необхідно давати кольорові олівці з метою виконати найпростіший орнамент або розмалювати готові чотирикутні чи трикутні форми. Дитячу творчість треба поповнювати враженнями з оточуючого світу: хмари, небо, вечірня зоря. Софія Русова націлювала на потреби вивчати гармонію кольорів під час виконання певних завдань [5, с.126].

Педагог вважала за потрібне розвивати зорову пам’ять у дітей для їх подальшої художньої творчості, наголошуючи при цьому, що “діти понад усе люблять малювати не з природи, а з пам’яті...” [5, с.55].

Малювання з природи, на думку С.Русової, слід починати з дітьми старшого віку (7-8 років) з метою “зміцнити їхню спостережливість, увагу до тих або інших форм, ліній, кольорів, але... на площині, без усякого рельєфу, бо діти до 10-12 років не уявляють собі ані рельєфу, ані перспективи” [5, с.55].

Софія Русова вважала, що успішне оволодіння технікою кольорознавства та малюнка олівцем залежить від здатності до спостережливості за навколишнім світом. Адже

тільки у процесі систематичних занять виробляється у дітей *техніка малюнка*. Не заперечувала *метод паралельного ведення малюнка* дитиною та педагогом, адже “дитина переймає ваші рухи, манеру тримати олівець” [5, с. 55]. Підкреслювала на необхідності *проведення педагогом консультацій* у процесі виконання учнями того чи іншого завдання.

В аналізованій нами праці вчена пропонує з дітьми 5-6 років *вивчати правила перспективного скорочення* на роботах з вирізування та наклеювання різнокольорового паперу. Учням необхідно виконати у цій техніці ілюстрації до оповідань. Софія Русова категорично забороняла педагогам роздавати дітям шаблони у процесі роботи.

Великого значення у художньому вихованні дітей педагог надавала *роботі з папером*. Вона пропонувала цікаві завдання: поєднання “вити-вання” з вишивкою на тонкому картоні (закладки до книжок, рамки для малюнків, касетки); плетіння з паперу (тканини) килимків, кошачків, торбинок, черевичків і т. ін. Після того, як діти оволодіють правилами вирізування ножицями, С. Русова пропонує складніше завдання: виконати ілюстрації до оповідань, вражень від екскурсій способом вирізування та наклеювання окремих частин малюнка. Нині такий вид роботи називається *мозайкою з паперу*. Причому допускалася *індивідуальна та колективна форми* виконання роботи. Софія Русова підкреслювала, що “спільний малюнок стає добрим засобом соціального виховання” [5, с. 125]. Цікавим доробком С. Русової щодо проведення занять з образотворчого мистецтва були *завдання з “смітничого матеріалу”*: лущиння від горіхів, сірникові коробки, залишки паперу, тканини і т. ін.

У процесі засвоєння дітьми образотворчої грамоти великого значення Софія Русова надавала *роботі з природними матеріалами*. Зокрема, пропонує використовувати на заняттях кору різних дерев – сосни, берези. Різнокольорову квасолю та ягоди горобини можна використовувати для виготовлення намиста. Софія Русова вважала, що “діти мають опрацьовувати найрізноманітніший матеріал, який трапляється в них під рукою та якого є багато в їхній місцевості” [5, с. 125].

У художньому розвитку дитини, за переконанням вченої, значне місце посідає *ліплення*. Вона наголошувала: педагогам “треба пам’ятати, що діти люблять сприймати світ не в контурах, а в пластичному відтворенні” [5, с. 126]. Навчати ліпленню С. Русова пропонувала за принципами: від загального – до конкретного; від простого – до складного [5, с. 124].

А ще Софія Русова вважала, що джерелом естетичного впливу на людину повинна бути краса природи у будь-яку пору року, тому необхідно проводити з дітьми “*близькі й далекі екскурсії*”: бажано мати в кожній дитячій організації свій музей, складений з дитячих колекцій”

[5, с. 43]. Обов’язковою умовою успішного вивчення мистецтва має бути і грамотно продумане *тематичне календарне планування, пов’язане зі звичаями та культурою українського народу*. “Ми мусимо, – писала Софія Русова, – свідомо носити ім’я українців. Знати всі скарби, що заховані в українській землі. В цій праці нова школа мусить об’єднати учнів і вчителів, цеглина за цеглиною збудуємо таку школу, котра б справді вся була прийнята національним свідомим натхненням” [6, с. 13].

Ідеї Софії Русової через “табу” на її творчість не знайшли свого відображення у підрадянській Україні. Але вони мали широкий відгук серед галичан, з якими вона, перебуваючи на еміграції, тісно співпрацювала і які першими з українців знайомилися з її творами. Великий вплив на мистецьке виховання у Галичині мав Перший Український Педагогічний Конгрес, що відбувся у Львові (1935). Як слушно зауважує дослідниця Т. Завгородня, “Педагогічний Конгрес вперше підніс українське національне мистецтво (спів, музику, “п’ястику”) до значення культурного постулату” [7, с. 74]. Конгрес визнав національне мистецтво одним із основних програмових елементів виховання й доручив усім школам і виховним установам вести науку народного мистецтва. У галузі національного мистецтва необхідне широке використання аналітичного та конструктивного методів навчання: налагодження контакту між навчанням рисунка та ручною працею; використання ужиткового мистецтва; застосування теоретичного й візуального навчання з історії образотворчого мистецтва (ознайомлення з історичними стилями, відвідування музеїв, архітектурних пам’яток та мистецьких виставок). Вважалось, що необхідно придбати для установ шкільного й позашкільного виховання доступні для молоді підручники з історії українського і всесвітнього мистецтва; видання шкільних підручників з рисунків та ручної праці; ремісничих виробів для дітей, юнаків і дорослих; дитячої енциклопедії з особливою увагою до народних мистецьких промислів; української термінології в усіх ділянках ужиткового мистецтва [8, с. 168-169].

Співзвучною з ідеями Софії Русової була художньо-освітня діяльність видатних художників-педагогів Галичини: Осипа-Романа Сорохтея (1890-1941), Олени Кульчицької (1877-1967), Михайла Бойчука (1882-1937), Олекси Новаківського (1872-1935), Дениса-Лева Іванцева (1910 р.н.) та багатьох інших, які здобули вищу художньо-педагогічну освіту. Об’єднуючим фактором діяльності названих педагогів була боротьба за національну мистецьку школу. Так, Осип-Роман Сорохтей вважав, що кожний справжній митець повинен бути “пересмцем всіх надбань, що їх витворили цілі віки і з таким “багажем” іти власним шляхом вперед” [9]. Своїх учнів в Українській державній

гімназії м.Станиславова навчав законам перспективи, знайомив з графічним мистецтвом, живописом. Практикував роботи-враження після екскурсій [9].

Олена Кульчицька 29 років навчала мистецтву рисунків у гімназії, ліцеї та семінарії Дівочого інституту в Перемишлі. Захоплювала учнів українською орнаментикою, прикрашала власними дереворитами на історичну та літературну тематику (яку тоді майже не вивчали) приміщення навчальних закладів, читалень, зауважуючи при цьому: "Нехай хоч знають, що були у нас такі люди". Разом із своєю сестрою Ольгою боролась за українську школу, популяризувала мистецтво серед народу. Вони були ініціаторами створення українського музею "Стривігор", збирали унікальний український народний одяг [10]. У викладацькій діяльності Олена Кульчицька великого значення надавала рисунку. Неодноразово вона наголошувала і на значенні кольору для передачі настрою, відтворення природи у різні пори року. У живописі навчала наслідувати багаті кольори природи [11].

Михайло Бойчук створив Школу монументалістів, де вивчали техніку мозаїки та фрескового живопису. Вважав, що мистецькі здобутки майбутнього не відкидають минулого, а навпаки, – виростають із його досягнень. Наголошував, що мистецтво виявляє себе в розмаїтті національних форм: "В епоху розквіту мистецтво пронизує всю народну творчість, починаючи з архітектури й закінчуючи одягом (шиття, вишивка і т. д.), їжею (пряники, писанки тощо), поезією (слова) й музикою: як урочисто-побутовими явищами (процесії), так і повсякденними забавами" [12]. Метою художньої освіти у Галичині (на думку М. Бойчука) є відродження усіх видів українського мистецтва та їх безпосередній зв'язок з національною архітектурою. А для цього "необхідно зібрати здібних хлопців і працювати з ними, прикрашаючи церкви й інші будівлі громадські, виконувати фрески й мозаїки; вирізувати в дереві і камені; ліпити горшки й вази й друге з глини; подувати золотом, малювати образи темперою", а дівчат залучати "робити під доглядом всілякі тканини дорогоцінні, вишиванки, мережки, килими" [13].

Олексу Новаківського з повним правом можна назвати організатором національного художнього шкільництва Галичини, що усвідомлював необхідність заснування національної художньої школи. "Як хотів би я створити Академію мистецтв, признавався він своїм сучасникам, – щоби наш нарід міг повеличатися чимось перед світом, щоби виховати кадри нових мистців, які на зразках нашої культури створили б щось зовсім оригінальне..." [14, с.14]. О.Новаківський організував у Львові Мистецьку школу – перший у Галичині

український художній заклад для творчої молоді, яка проіснувала понад 10 років (1923-1935). Школа мала сильний, добре підібраний професорсько-викладацький склад, який за рівнем наукової та фахової підготовки відповідав вимогам вищого навчального закладу. Тут вивчалися: анатомія, малюнок, перспектива, стилі і хімічний склад фарб, історія культури, історія українського мистецтва та багато ін. О.Новаківський вів теоретичний та практичний курс малюнка, навчав виконувати малюнок за принципами: від простого – до складного; від загального – до конкретного. Наголошував на необхідності пошуку гармонії в оточуючому світі, природі [15, с.9].

Денис-Лев Іванцев 31 рік навчав мистецтва у школі с. Делеви Тлумацького району Івано-Франківської області. Вважав, що навчати мистецтву потрібно з раннього дитинства, а вивчення предмета образотворчого мистецтва обов'язково поєднувати з вивченням природи, географії, історії свого краю та з історією українського і світового мистецтва. У зв'язку з цим (на думку Дениса Іванцева) зростає роль образотворчого мистецтва як унікального предмета, де навчаються не тільки розуміти та відчувати прекрасне, а й відтворювати його на папері, у виробак декоративно-прикладного мистецтва. При поясненні будь-якої теми уроку Денис-Лев Іванцев застосовував принципи науковості, систематичності, усвідомленості, емоційності, наочності у навчанні [16].

Таким чином, можна стверджувати, що галичани – сучасники Софії Русової – у своїх поглядах і в практичній діяльності виступали, як і вона, палкими прихильниками національного, близького і рідного для українського народу, в художній освіті та в образотворчому мистецтві.

1. Груць Г. М. Софія Русова і просвітительський рух в Україні // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. – Тернопіль, 1999. – 20 с.
2. Русова С. Ф. // Український радянський енциклопедичний словник: В 3 т. – Т. 3. – К., 1987. – С.142.
3. Пінчук І. М. Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової (1856-1940) // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. – Київ, 1994. – 23 с.
4. Софія Русова і Галичина / Нагачевська З. І. – Івано-Франківськ: Вік, 1996. – 124 с.
5. Софія Русова. Теорія і практика дошкільного виховання. – Львів – Краків – Париж: Просвіта, 1993. – 127 с.
6. Беднаржова Т. Софія Русова (до 60-річчя з дня смерті) // Пороги. – 2000. – №1. – С.12-13.
7. Завгородня Т. Дидактична думка в Галичині (1919-1939 роки). – Івано-Франківськ: Плай, 1998. – 167 с.
8. Ступарик Б. М., Мошук В. Д. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772-1939 рр.). – Коломия: Вік, 1995. – 175 с.
9. Воліньська О. З історії викладання образотворчого мистецтва в Українській державній гімназії міста Станиславова до 1939 року // Джерела. – 1999. – №1-2. – С.39-41.

10. Добрянська І. Я живу життям мого народу... // Жовтень. – 1987. – №9. – С.127-130.
11. Батіг М. Світильник Олени Кульчицької: до 110-річчя від дня народження художниці // Жовтень. – 1987. – №9. – С.125-130.
12. Шкандрій М. Модернізм, авангард і естетика Михайла Бойчука // Сучасність. – 1995. – №9. – С.137-147.
13. Соколюк Л. Михайло Бойчук і Дієго Рівера // Український засів. – 1995. – Ч. 5 (24). – С.27-37.
14. Волошин Л. Школа та долі її учнів // Галицька брама. – 1997. – №7. – С.14-15.
15. Смольський Г. Мистецька школа О. Новаківського у Львові (1922-1935) // Галицька брама. – 1997. – №7. – С.8-9.
16. Волинська О. Художньо-освітня діяльність Дениса-Лева Іванцева // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – Випуск 2. – С.170-179.

Olena Volynska

SOPHIA RUSOVA'S IDEAS IN ART EDUCATION OF HALYTCHYNA

The article deals with the contents and principles of teaching applied art in S.Rusova's (1856-1940) pedagogical practice. The influence of her ideas on the art education of Halytchyna has been analysed. Also the meaning of her ideas for national system of art education in Ukraine has been disclosed in the article.

Галина Гуменюк

КРАЄЗНАВСТВО В ТВОРЧОСТІ СОФІЇ РУСОВОЇ

Необхідність розбудови національної школи викликала потребу визначення основ і засад формування змісту освіти в ній. Виходячи з ідеї народності, педагоги зробили висновок, що в основі навчально-виховного процесу школи повинно лежати народознавство (батьківщинознавство, родинознавство), важливою складовою якого є краєзнавство.

До такого висновку прийшла Софія Русова, яка, опираючись на доробок своїх попередників, теоретично обґрунтувала вивчення краєзнавства в національній школі. Тому коротко простежимо еволюцію поглядів на цю проблему прогресивних культурно-освітніх діячів кінця XIX – поч. XX ст.

Так, педагогічну доцільність краєзнавства у вітчизняній педагогіці вперше обґрунтував К.Ушинський. Він вбачав у ньому передусім могутній засіб виховання національно свідомих громадян, підготовки їх до раціонального використання природних ресурсів. Справедливо дорікаючи географічному товариству царської Росії, яке майже не займалося поширенням знань про вітчизну серед юнацтва, К.Ушинський вказував, що значну частину вини має взяти на себе і школа, насамперед ті, хто очолює освітні відомства. Він закликав перейняти в

іноземців одну важливу рису – любов і повагу до Батьківщини, але не для того, щоб “бути іноземцями, а лише для того, щоб не бути ними у своїй країні” [1, с. 181].

Розвиток краєзнавчих досліджень в Україні, поява численних праць з цієї проблеми, “пізнання стану” рідної землі, яке ставало першою ознакою духовно багатой людини, привели багатьох інтелігентів шевченківської та пошевченківської доби від звичайного (стихийного) краєзнавства до політико-культурницького українофільства як серцевини духовного світу, до усвідомлення українського народу як окремої нації. Ці нові підходи до розуміння суті краєзнавства віддзеркалилися у поглядах і в практичній роботі прогресивних культурно-освітніх діячів кінця XIX – першої половини XX ст. у царині національного виховання. Їх зусиллями в Україні постають як наукові, так і громадські форми краєзнавства.

Так, детальний аналіз стану, проблем і потреб краєзнавства цього періоду подає наукова розвідка І.Франка під назвою “Галицьке краєзнавство”. Проаналізувавши стан вивчення краєзнавства в школах європейських країн, він робить висновок, що знання свого найближчого оточення, минулого й сучасного свого народу, відчуття себе “живим і свідомим членом живого, свідомого і об’єднаного організму” є першим ступенем, першою прикметою раціональної освіти [2, с. 111].

На початку XX століття М.Грушевським висунута ідея націоналізації школи, над обґрунтуванням якої працювали О.Іванчук, І.Ющишин, Я.Чепіга та багато інших педагогів.

До числа тих, хто вважав одним із головних шляхів націоналізації школи вивчення краєзнавства, належала, як зазначалося, С.Русова, яка в статті “Націоналізація школи” писала, що підвалинами націоналізації школи є “два начала:

1. Безпосередня націоналізація педагогічних засобів виховання і навчання, рідна мова викладу і зміна програми з тенденції внести ті науки, які дають найбільш громадської національної свідомості, – історію і географію рідного краю і народного мистецтва – музики, співу, орнаментики.

2. Єднання її з людом, бо школа вже не стоїть самітньо, мов острів серед села, мов відокремлена від села фортеця русифікації, пригноблення людності, а весело відчиняє двері і вікна селянському життю: це центр освіти на селі, центр не тільки морального, а й політичного виховання...” [3, с. 296].

С.Русова наголошувала, що наш народ дуже мало знає про Україну, йому бракує “географічної свідомості” так необхідної для того, щоб “свідомо носити ймення українців, знати всі скарби, що заховані в Українській землі” [3, с. 296].

Націоналізація школи, на думку педагога, виховує свідомих громадян-борців за долю свого рідного краю, робітників майбутнього братерського єднання всіх народів. За її переконанням, "життя не жде: воно нас кличе до роботи, і доля, щастя нашого народу залежить від того, як ми переведемо в життя дороге, велике гасло: вільна національна школа для виховання вільної, свідомої, дугої нації" [3, с. 297].

Вивченню краєзнавства в народній школі С.Русова присвятила спеціальну статтю, яка була опублікована в 1933 році. У ній, роздумуючи над практичною реалізацією ідеї націоналізації школи, вона стверджує, що нова педагогіка розробила методи, вимоги і засоби, щоб поставити школу "на відповідний шабель раціональних вимог сучасної наукової педагогіки". Дотримання цих вимог передбачало "наблизити школу до реального життя, зацікавити ним учнів і викликати в них активну обробку поданого їм на увагу життєвого матеріалу". Водночас нова педагогіка прагнула оминати "розірваність різних предметів навчання, знайти той комплекс, який об'єднав би їх і поставив перед дітьми всю науку як щось суцільне і гармонійне..." [4, с. 25].

Таким комплексом став у всій його складності "терен широко розвиненого досвіду рідного життя, рідного краю учнів". Для доведення правильності своєї думки С.Русова опирається на праці Я.Коменського та досвід німецької школи. Вона наголошує, що краєзнавчі знання є важливими для виховання активної позиції, власної ініціативи учня. Її міркування стосуються головним чином селянської народної школи: "Село, не тільки в такій селянській країні, як Україна, але й навіть і в Німеччині можна сміло визнати тим центром, у якому найяскравіше виявляється і фізична природа країни і характер населення в його безпосередніх нахилах, настроениях, працях, розвагах" [4, с. 27].

На підставі аналізу ідей новітньої педагогіки, зокрема німецької та американської, С.Русова приходить до висновку про соціальне знання своєї батьківщини через навчання дітей "живого краєзнавства", особливо у сільській народній школі. Основою краєзнавчої роботи педагог вважає рідну історію, географію, природознавство, мову й літературу, мистецтво, економіку, фольклор [4, с. 29].

Серед дидактичних завдань краєзнавчої праці в школі, зокрема сільській, С.Русова виділяє завдання і досліди "над живим матеріалом" (наприклад, записати казку від бабусі, улюблену пісню даного села чи легенду про нього та ін); виготовлення діаграм, карт районування в рідному селі різних хліборобських культур; ведення шкільного календаря головних історичних подій, сільських народних свят; анкетування з метою опису села тощо.

Подаючи детальний план краєзнавчої праці народній школі, вона окремо виділяє в ньому екскурсії "як засіб поширення терену спостере-

жень, порівняння різного матеріалу дослідів, знайомство з чимсь спеціально цікавим". Кожна екскурсія з класом, за її переконанням, має бути добре підготовлена, мати певне завдання, проводиться зі знанням місцевості, діти мають бути попереджені, на що саме звертати увагу [4, с. 32].

На думку С.Русової, план краєзнавчої роботи в школі має включати 6 позицій:

1. Найперше, сам учитель мусить ясно обмежити простір дитячих спостережень, обмежити лише той простір, на якому діти вестимуть досліді, й вибирати об'єкт відповідно до розвитку дітей.

2. Усе село (весь той комплекс, що може бути призначений на один рік навчання) стає великою лабораторією, природною демонстрацією, де дитина безпосередньо стикається з об'єктами своїх спостережень і яка відкриває перед учнем різні процеси, різні відносини, стежачи за якими учень збагне деякі закони, що ними керують.

3. З цієї лабораторії учні збирають усякий матеріал, який вони групують, класифікують, з якого складають шкільний музей – геологічний, мінералогічний, ботанічний, зоологічний, технічний (інструментальний), побутовий (оляг, посуд тощо), археологічний та сучасно-культурний. Самі учні збирають колекції, а також по можливості виготовляють необхідні меблі (скриньки, полички). Ними вони обмінюються з учнями інших шкіл сусідніх сіл. Всю кореспонденцію, всі пересилки ведуть самі учні (звісно, під постійним доглядом і порадами вчителя).

4. Шкільні екскурсії як засіб поширення терену спостережень, порівняння різного матеріалу дослідів, знайомство з чимсь спеціально цікавим. Кожна екскурсія має бути заздалегідь продумана вчителем, мати певне завдання і бути проведена на добре знаній місцевості; діти мають бути попереджені, на що саме звертати увагу.

5. Зразковий садок, у якому діти роблять різні ботанічні, господарські досліді, стежачи за рослинами, досліджуючи умови, що сприяють найкращому ростові різних рослин.

6. Крім цих видів робіт, діти описують свою хату, свій двір; перемальовують деякі орнаменти; підраховують двори й хати села, малюють план місцевості; ліплять хату, церкву з глини (або вирізують із картону); роблять виписки з місцевого літопису села, а також діаграми про ріст населення, учнів у школі тощо; записують пісні, казки, народні ігри та забави, легенди, загадки й інші твори усної народної творчості.

Таким чином, краєзнавство може стати тим продуктивним комплексом, у якому "наростають всі активні сили дитини, розбуджується її самочинність і перед нею з'являються доступні для її розуму заключення" [4, с. 33]. Найбільшою перешкодою у вивченні краєзнавства як найкращого засобу для розвитку національної свідомості учнів С.Русова

вважала невідповідність учителів і висловлювала думку про потребу в усіх учительських семінаріях та інститутах створити кафедри етнографії. Висловлені Софією Русовою ідеї щодо вивчення краєзнавства у національній школі, за нашим переконанням, і сьогодні не втратили своєї актуальності і мають бути творчо використані в сучасній школі.

1. Ушинский К.Д. О необходимости сделать русские школы русскими //Избранные пед. сочинения. В 2-х т. – Т.2. – М.: Педагогика, 1974. – С. 207-214.
2. Франко І. Галицьке краєзнавство //Збір. тв. В 50-и т. – Т.46. – Кн.2. Историчні праці (1891-1897). – К.: Наукова думка, 1986. – С. 116-150.
3. Русова С. Націоналізація школи // Вибрані твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 293-297.
4. Русова С. Краєзнавство в народній школі // Шлях виховання й навчання. – 1933. – Кн. I-VII. – С. 25-33.

Halyna Humenyuk

COUNTRY STUDYING IN S. RUSOVA'S CREATIVE WORKS

The author analyzes some views of S.Rusova on the country-studies as a one of the children, explains the role of country-studies in the teaching-and educational process in the school.

Оксана Джус

ТВОРЧИСТЬ СОФІЇ РУСОВОЇ ПЕРІОДУ ЕМІГРАЦІЇ: ПРОБЛЕМАТИКА І ГОЛОВНІ ОЗНАКИ

Теоретична спадщина Софії Русової періоду еміграції (1922-1940 рр.) відтворює провідні напрями її громадсько-політичної, культурно-освітньої та науково-педагогічної діяльності за межами рідної землі. Водночас вона засвідчує про вірність ідеалам, викристалізованим у боротьбі за національне відродження українського народу наприкінці XIX – у перші десятиріччя XX ст., та величезний творчий потенціал ученої.

Цей висновок підтверджує аналіз більш як 150 публікацій С.Русової, які з'явилися в 1920-1930 рр. у видавництвах і періодичних виданнях Канади, Німеччини, Польщі, США, УРСР, Франції, Чехо-Словаччини, провідних адміністративних центрів Галичини, Буковини, Закарпаття, а також вивчення ряду рукописних творів і листування діячки.

У науково-популярному доробку Софії Русової міжвоєнної доби можна умовно виділити кілька груп творів, які відображають її світоглядні позиції та різнобічні уподобання. Найчисленніша серед них праці *педагогічної тематики*. Вони охоплюють об'ємний спектр проблем: від місця й ролі освіти у долі різних народів і держав до визначення її мети й завдань, окреслення найважливіших структурних

Оксана Джус. Творчість Софії Русової періоду еміграції: проблематика і головні ознаки

компонентів, шляхів розбудови. Попри велику різножанровість, підмінності у науковому рівні та глибині аналізу піднятих питань, їх об'єднує спільна ідея: навчання й виховання у кожного народу, в т. ч. й українців, повинні бути рідномовними й вестися в національному дусі. Проголошене ще на батьківщині гасло “Рідна школа – на Україні” Софія Русова перенесла у творчість і в практичну освітню діяльність еміграційного періоду. Повчальною для сучасників є позиція жінки-державника й педагога, яка понад 60 років тому заявила: “У народа, що живе вільно, є дві святині: власна школа й власне військо. Школа дає зброю проти швиднів, проти приниженого стану серед других народів; військо – то певна оборона незалежності й волі народу” [1, с. 8].

Друга група – це публікації, які стали вислідом *громадсько-культурної* діяльності С.Русової як члена Народної української ради, покликаної скоординувати заходи еміграції щодо відновлення української державності; Українського громадського комітету; Закордонного комітету з організації Всеукраїнського національного конгресу і як голови Української національної жіночої ради в Празі. Вони представлені меморандумами, відозвами, зверненнями до різних міжнародних організацій, установ, окремих осіб з приводу суспільно-політичних подій міжвоєнної доби в Україні та за кордоном, публіцистичними статтями, виступами на міжнародних конгресах, з'їздах тощо (“Голод на Україні”, “До верховного комісаріату в справах еміграції при Лізі Націй”, “До жінок світа. (Відозва в справі рятування дітей)”, “До Українського Національного Конгресу”, меморандум на ім'я президента ЧСР з приводу становища української еміграції в Чехо-Словацькій республіці, протест Народної Української Ради проти польського терору над українським населенням у Східній Галичині та ін.).

Окрему групу становлять твори еміграційного періоду, в яких розкриваються різні аспекти *національного і морального відродження українського жіноцтва*, обґрунтовується його дидактично-виховна роль у суспільстві. Лейтмотивом публікацій цієї тематики виступають слова: “На нас, жінках, лежить обов'язок зміцнити в усіх поколіннях пошану до ідеалу та закликати до служення йому” [1, с. 1]. Ідеалом, якому сміливо й безкомпромісно має служити жінка-українка, за переконанням С.Русової, є незалежна українська держава.

Четверта група творів – це *літературно-критичні праці* яскраво вираженого пізнавально-виховного спрямування, з яких учена постає не тільки як літературознавець, але і як громадська діячка й педагог. Про цю особливість С.Русової писав її сучасник М.Шаповал: “Люблячи мистецтво й будучи добре вихованою в естетиці, ця жінка пішла шляхом вищого мистецтва: творити краще життя людське.

Життя не в літературі...”, яка є лише його відбитком, а “... життя ... в дійсности, щоб краще жити” [2, с. 8].

Художнє слово, книгу, періодичні видання вона розглядала як важливий чинник просвіти народу, виховання його підростаючих поколінь. По-сучасному актуально звучить її заклик-порада: “Книжки – от чого тепер більш за все потребує український нарід, української книжки, що дала б йому наукову й літературну освіту, – не шукаючи до неї чужих ключів, не користуючись проти своєї волі чужими культурними засобами” [4, с. 96].

В еміграційному творчому доробку Софії Русової помітне місце посідає *мемуарна спадщина*, яка чи не найповніше відображає її громадсько-політичні та педагогічні погляди, засвідчує неабиякий літературний хист.

Невід’ємною частиною творчої спадщини Софії Русової взагалі і періоду еміграції зокрема є її *епістолярна спадщина*, яка охоплює найрізноманітніші сфери діяльності: громадську, політичну, культурну, педагогічну. У 20-30-х рр. з нею листувалися державні, релігійні, культурно-освітні діячі (М.Грушевський, Д.Донцов, Д.Дорошенко, В.Кубійович, С.Петлюра, А.Шептицький); педагоги й письменники (О.Дучимінська, К.Малицька, С.Черкасенко, І.Юцишин) і десятки інших визначних особистостей.

Вивчення фундаментальних праць, наукових розвідок, статей, рецензій, мемуарної та епістолярної спадщини Софії Русової останніх десятиліть життя дає змогу виокремити ряд найхарактерніших ознак творчого доробку вченої 1920-1930-х рр.

Як одну з провідних можна, на нашу думку, означити *громадянськість*. “Лишень про громадянське життя, школу, літературу, визначних діячів вселюдської культури, про освіту, мистецтво, географію, педагогіку, психологію...”, – так у 1931 р. визначив коло теоретичних уподобань “громадської вдачі” своєї видатної соратниці М.Шаповал [2, с. 8].

Беззаперечно погоджуючись з цією тезою автора, необхідно наголосити: вустами шведко-француженки за походженням, яка зростала переважно в чужомовному оточенні і гартувалася в протистоянні йому; до читачів і слухачів міжвоєнної доби звертається не просто українська громадська, а недавня державна діячка, член першого українського парламенту – Центральної Ради.

Біль за втраченим простежується тільки в листах, частково – у спогадах. “... 150 верств від Одеси! Пішки дійшла б ... перед нами блакить безмежна моря, над нами блакить безмежна неба, а навкруги степ безмежний, солончак Буджанський. І сонце гріє і пече, хмарки тихо линуть по блакиті гень за море! А хвилі з України заливають пісок і думки безкраю усе летять туди ж...”, – у цих рядках неймовірна туга

жінки-емігрантки, яка рідну землю відчула через краплину води, що торкнулася рідного – українського берега [3, с. 85].

У публікаціях для широкого загалу – міркування про “всі гріхи паншої ... політичної недосвідчености”, осмислення політичних помилок, допущених організаторами й активними учасниками національних визвольних змагань, спроба аналізу причин невдач і втрат (“мало було щиро свідомих і політично зрілих українців...”; не було “людей із адміністративним досвідом...”; перешкоджали чужинці, а також “малороси”, т. зв. “мартовські українці”, які “ставилися до справи легковажно, а то й байдуже”). Один із важливих уроків, які винесла С.Русова з періоду “короткої свободи” 1917-1919 рр., – “обов’язок ... дати народові якнайкращу, правдиву, реальну освіту” [4, с. 3].

У працях С.Русової еміграційного періоду чимало порад прийдешнім поколінням українського народу, як не допустити чи уникнути подібних втрат: “... потрібні міцні духом діячі, потрібні особи з міцним характером і яким розумінням народного життя, науково освіджені про його потреби ... потрібна духовна еліта, видатні особи, яких так бракувало ... в цілому історичному ... житті ... України” [5, с. 36].

З громадянськістю творчого доробку С.Русової міжвоєнного періоду тісно пов’язана його яскраво виражена *національна спрямованість*, притаманна й доеміграційним працям ученої. Проте у 20-30-х рр. вона ставила у пряму залежність “визнання незалежності тієї або другої нації” від розуміння її зовнішніх “символів” (мови, звичаїв, історичних і географічних кордонів, архітектурного стилю, ноші) та тлумачення внутрішньої сутності нації; простежувала співвідношення між ідеями “національності XIX ст.” та “вселюдности”, міжнародного братерства, які широко пропагувалися в першій третині XX ст. [8, с. 68-69a].

Український націоналізм Софії Русової, за твердженнями її сучасників, “перейнятий не вовчим, а людяним духом” [9, с. 10]. Націоналізму агресивного, підкреслювала Софія Русова, єдина делегатка від усього українства на конгресі Світового союзу педагогічних товариств у Женеві в 1929 р., треба уникати, але “націоналізм свідомий, творчий треба берегти бо він вносить чимало скарбів в культуру всього світа” [7, с. 8].

Чи не найголовнішою рисою С.Русової як громадської діячки її сучасники (Д.Дорошенко, Б.Залевський, О.Лятуринська, М.Рудницька) вважали невсипущу працю “служення українському народові” [8, с. 2]. Не випадково її студент, згодом етнограф, музеолог і поет М.Обідний називав свою велику наставницю “матір’ю народу”. У присвяченому їй у 1936 р. вірші він наголошував:

“Цілий вік – для народу свого,
Нескладаючи рук ні на мить.
Шлях терновий не вибрав Вам Бог,
А взяли Ви від Нього сами”

[9, с. 1].

Саме *народність* виступає важливою ознакою і її творчого доробку. Все, що робила і творила Софія Русова впродовж усього життя, – все во ім'я свого народу. Ненависть до поневолювачів, боротьба за його визволення із злиднів і темноти поєднувалися з великою любов'ю, гуманізмом, вірою в щасливу долю рідного народу. У праці-спомині “Серед ідеалістів 70-х років” (1934) вона писала: “Не належучи ніколи до партій, я усе таки найбільш симпатизувала партії “Народної Волі”, особливо її народничому рухові” [10, с.9]. У народництві останньої третини ХІХ ст. їй імпонували “шляхетна атмосфера протесту проти усього поневолення, смілого виступу на оборону прав народу, прав людини” [Там само, с. 13].

Не змінилася С.Русова у своїх поглядах на проблему служіння народові і в похилому віці. Як зауважував педагог і громадський діяч із США Б.Залевський, у наш вік, коли “різні “діячі” (їх цілий легіон) змінюють свої погляди мало не кожної весни, сталість Русової просто вражаюча. Яку силу переконання треба було мати, щоб у 1936 році залишитись при тих самих ідеях, в які вірилось ще в 70-х роках минулого століття” [8, с. 2]. Мабуть, тому діячка не могла не реагувати на голод і поневірвання, які у 20-30-х рр. принесли на українську землю “Сталіні, Постишеві, брехуни Литвинови” [10, с. 8], на переслідування галичан поляками, дискримінацію румунською владою буковинців, на прагнення асимілювати українців за межами рідної землі.

Водночас як провідний життєвий дороговказ у діях і творчості С.Русової всі, хто з нею спілкувався, був знайомий з її працями, підкреслювали “Заповіт любови”, *гуманізм* [11, с. 2]. Для неї кожна людина, хто б вона не була, “уявляє собою цінність, як одиниця, яка має право на життя і щастя” [6, с. 9].

Поділяючи думки президента ЧСР Т.Масарика, вчена зазначала: “Ідея гуманності в наші часи стає ідеєю народності” [12, с. 6].

Важливою ознакою творчості С.Русової виступає *європеїзм*. Сама представниця європейської культури, просвітителька “кликала” Україну й український народ до європейських знань, “приміряла” українську справу до європейських мірок.

При цьому сучасники підкреслювали, що європеїзм С.Русової “знаходив собі підпору в наших традиціях, що виховувались в нас видатними представниками старої нашої культури” [6, с. 10].

Таким чином, останні 18 років життя, проведені за межами рідної землі, пройшли для Софії Русової у творчій праці – для користі української культури, освіти, в надії, що “коли-небудь ці зернятка перекинуться на Батьківщину й дадуть якийсь врожай...” [13, с. 16].

Сьогодні настав той час – збирати зернятка до зернятка думки, ідеї щепити української громадянки і засівати їх щедرو в українську ниву.

1. Русова С. Легенда // Нова хата. – 1938. – Ч.8. – С.1.
2. Шиповал М. Свято Матері (3 нагоди 75-ліття Софії Русової) // Самостійна думка. – 1931. – Ч.6-7. – С.8-10.
3. ЦДАВОВУ України. – Ф.3563. – Оп.1. – Спр.195.
4. Русова С. Двадцять літ тому // Нова хата. – 1937. – Ч.8. – С.3, 12.
5. Русова С. Моральні завдання сучасної школи / У кн.: Софія Русова і Галичина: Збірник статей і матеріалів. – Івано-Франківськ: Вік, 1996. – С.34-39.
6. Лищенко В. Значіння діяльності С.Ф.Русової і людей її типу // Українська дійсність. – 1940. – Ч.15. – С.9-10.
7. Русова С. Звіт за Межнародний Педагогічний Конгрес в Женеві Делегата від Укр. Педаг. Інст. в Празі // ЦДАВОВУ України. – Ф.3972. – Оп.1. – Спр.81. – Арк.2-8.
8. Залевський Б. Софія Федоровна Русова // Народна воля. – 1936. – Ч.25. – С.2.
9. Обідний М. Мати народу: С.Ф.Русової // Український тиждень. – 1936. – Ч.10. – С.1.
10. Русова С. Серед ідеалістів 70-х років (Спомини) // Трудова Україна. – 1934. – Ч.5. – С.13-16; Ч.6. – С.9-12; Ч.7. – С.15-18; Ч.8. – С.5-8.
11. Малицька К. Межі // Нова хата. – 1936. – Ч.7-8. – С.2.
12. Русова С. Похорон Масарика // Жінка. – 1937. – Ч.19-20. – С.6.
13. Русова С. Чому я опинилася на еміграції // Трибуна України. – 1923. – Ч.1. – С.14-16.

Oksana Dzhus

S.RUSOVA CREATIVE WORK IN EMIGRATION: THE SPHERE OF INTEREST AND BASIC FEATURES

Problem-subject matter orientation of Sophia Rusova's inheritance in the period of immigration is showed in the article of Dzhus O.V. It is traced the main traits of her creative work (nationalism, citizenship, humanism, europeanization and etc).

Зіновія Нагачевська

СОФІЯ РУСОВА І ПЕДАГОГІЧНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО ЖІНОЦТВА

Національне і моральне відродження жінки-українки, підготовка її “до всякого рода творчої державної і громадської праці” [1, с. 28] – один із важливих напрямів громадсько-культурної і педагогічно-просвітницької діяльності Софії Русової.

Перші кроки в жіночому культурно-освітньому русі Наддніпрянської України С.Русова зробила на етапі його становлення. Тоді в

осередку уваги мислительки опинилися питання поліпшення становища жінок через їх просвіту та популяризацію поглядів тих із них, які виступили продовжувачами справи творчого генія Тараса Шевченка в українському суспільстві. Так, на I Всеросійському жіночому з'їзді в Петербурзі 1908 р. у присутності більш як 1000 делегатів (до речі, українки в їх переліку не значилися) вона говорила про Марко Вовчок і Ганну Барвінок; Олену Пчілку і Наталію Романович; Дніпрову Чайку й Лесю Українку. На її думку, вони внесли в українську літературу не тільки "красивое поэтическое вдохновение", але й ідею "широкого братолюбия, освобождения народных масс отъ всѣхъ цѣпей рабства, какъ духовнаго, такъ и материальнаго", чуйно відгукнулися на страждання народу, чим продовжили велику справу Кобзаря [2, с. 157].

Закономірно, що вже на початку ХХ ст. ім'я Софії Русової – громадської діячки, педагога, літературного критика – стало відомим західноукраїнському організованому жіноцтву. Як писала галичанка, майбутній літературознавець М.Фуртак (Деркач), Софія Русова і дослідниця української історії, перша жінка – почесний доктор наук Олександра Єфименко ще перед I світовою війною були для галицької жіночої молоді "далекими виідеалізованими світочами", життя та праця яких "заохочували до прямування їхнім шляхом" [3, с. 2].

Правомірною видається увага освічених жінок Галичини, Буковини й Закарпаття до постаті, різнобічних уподобань і творчої спадщини Софії Русової в міжвоєнну добу, коли вона, як голова Української національної жіночої ради в Празі, стала провідницею всього національного жіночого руху за межами рідної землі. Свої статті їй присвятили голова Союзу українок у Львові, вчителька середніх шкіл, а згодом вищих педагогічних курсів у галицькій столиці М.Рудницька; багаторічний директор львівської дівочої школи, одна з найвидатніших жіночих діячок К.Малицька; редактор найпопулярнішого в Західній Україні періодичного видання для жінок ("Жіноча доля") О.Кисілевська; вчительки народних шкіл і поетки О.О.Дучимінська, У.Кравченко; вчителька й культурна діячка з Галичини С.Кабаровська та ін. За кількістю інформаційних повідомлень, статей про вчену, оглядів-рецензій її творів у періодичних виданнях жіночої тематики краю 1920-1930-х рр. з нею не зрівняється, мабуть, жодна з жінок Великої України. Аналіз цих публікацій засвідчує, що і в загальноєвропейському масштабі небагато знайдеться жінок, яким би за життя адресувалися такі образні вислови: "велика, досвідчена громадянка"; жінка "з високо поетичною прекрасною душею і незламною волею ..., яка не знала компромісів там, де була поганьблена честь Народу"; "ніжна й добра для других, аж до самопожертви, у власному життю ... проста і скромна";

Лілія Нагачевська. Софія Русова і педагогічно-просвітницька діяльність західно-українського жіноцтва

"непересічної міри педагогічна діячка"; "сеніорка українського жіноцтва"; "найповажніша, найбільш світла вчена, найкраща народня робітниця".

Чим же заслужила С.Русова таку високу оцінку західноукраїнського жіноцтва? Відповідь на це питання дають статті про неї вищезгаданих діячок, листування, спогади Софії Русової та її сучасниць.

Вивчення змісту, узагальнення основних положень цих матеріалів уможливило виокремлення провідних напрямів діяльності та ідей творчого доробку С.Русової, які імпонували не тільки жіноцтву, але й усьому національно свідомому громадянству західноукраїнських земель. Передусім вони цінували високу громадянську позицію Софії Русової, яка виявилася в захисті інтересів населення етнічних українських територій, анексованих Австро-Угорською імперією, а згодом Польщею, Румунією та Чехо-Словацькою; у прагненні зусиллями організованого жіноцтва донести до світу правду про його становище в умовах чужоземного поневолення; "показати європейцям", що український народ "не менше гідний, ніж інші славянські народи, того, щоб бути прийнятим до культурної сім'ї європейських народів" [4, с. 22]. Свідченням цього є, наприклад, протести, звернення очолованої Софією Русовою Української національної жіночої ради до міжнародних організацій (Ліги Націй, Червоного Хреста), окремих державних діячів і приводу дискримінаційної політики польської та румунської влад у Галичині й на Буковині, насильного виселення українців-емігрантів із Закарпаття за розпорядженням чеського уряду тощо.

Як мати і громадська діячка вона не могла не відгукнутися на "мучинську" смерть Ольги Басараб у польській тюрмі в 1924 р.; не виступити "на охорону" галичан – народу, який, за її словами, "живе без усяких законних прав, без усякої безпеки жіночої честі, людського життя..." [5, 87 зв.].

Гострокритично звучать слова "Протесту Жіночої Національної Української Ради", ухвалені її президією 23 жовтня 1930 р. і підписані Софією Русовою з приводу насильницьких дій поляків щодо галичан. Апелюючи до "мирової справедливості і гуманності", вона стверджувала: "Галичина – українська земля, яка по версальському договору 1919 року мусіла мати свою автономію в польській республіці і своє самоврядування ... цілих дванацять літ позбавлена усіх своїх національних прав... Параграфи версальського договору мають бути виконані і Галичина мусить мати легальне право на своє національне життя. Грубість, злочини польської державної влади мусять бути відомі і осуджені всесвітньою громадською опінією" [6, с. 4].

По-друге, західним українкам імпонувала увага Софії Русової до національного жіночого руху в регіоні, популяризація нею громадської діяльності та творчості його визначних представниць. Зокрема, Софія

Русова чи не першою з культурно-освітніх діячів Наддніпрянщини ознайомила освічений загал царської Росії із життям і літературними працями Наталії Кобринської – письменниці, організаторки активної культурно-освітньої роботи західноукраїнського жіноцтва. В об'ємній статті “Украинская литература 1862-1900 гг.”, яка з'явилася в Санкт-Петербурзі ще в 1910 р., Н.Кобринська представлена насамперед як письменниця, твори якої, за словами С.Русової, засвідчили про її “недужинний” літературний талант. Разом з тим, уже в цій публікації вчена захоплювалася її поглядами на становище жінки в сім'ї та в галицькому суспільстві; поділяла думки щодо потреби жіночої освіти; зазначала, що Наталія Кобринська своїми літературними й публіцистичними працями багато зробила для пробудження в західноукраїнському жіноцтві національної самосвідомості, прагнення до знань, до самостійності [7, с. 98].

Варто зазначити, що постать і діяльність Н.Кобринської цікавили Софію Русову до останніх років її життя. Наприклад, у грудні 1921 р. вона, втомлена нелегальним переходом кордону між тодішньою радянською Росією і Польщею, прибула на Всеукраїнський жіночий з'їзд у Львові, який мав на меті “достосувати” Союз українок – наймасовішу організацію жінок Західної України – “до нових національних потреб” і в рамках якого організоване українське жіноцтво краю планувало провести академію на честь Н.Кобринської [8, с. 1]. У червні 1934 р. 78-річна С.Русова взяла участь у роботі Українського жіночого конгресу у м.Станиславові, присвяченого 50-річчю заснування першого громадського культурно-освітнього об'єднання галицького жіноцтва – “Товариства руських женщин”. Попри свій поважний вік, вона виступила з доповіддю про роль жіноцтва в організації дошкільного виховання, була активною в дискусіях, що розгорнулися на жіночому зібранні, стала учасницею масових культурно-просвітніх “імпрез”, які пройшли в рамках конгресу. Дякуючи просвітительці, тодішня голова Союзу українок М.Рудницька підкреслювала: “Ви певно цього навіть і не можете зрозуміти, яку Ви нам зробили прислугу, як Ви підняли наш Конгрес Своєю присутністю, Своєю Особою, кожним Своїм словом. Без Вас Конгрес не був би мав ні половини цього значіння і цього блиску” [5, с. 171].

Діяльність відомої галичанки С.Русова популяризувала й за межами України. У 1930 р. в Празі побачила світ її стаття “Наталія Кобринська”, в якій західноукраїнську жіночу діячку вона іменувала не тільки талановитою письменницею, але й “піонеркою жіночого визволення в Галичині”, котра “своєю громадською працею ... відкрила нове джерело культурних скарбів для свого народу ... заклала галицьке жіноцтво кинути з себе кайдани темноти, економічної залежності, моральної

пригнобленості, сміло йти до знання, до інтелектуальної й економічної незалежності...” [9, с. 269]. З невеликими змінами ця стаття увійшла і до збірника “Наші визначні жінки”, який вийшов друком у Коломиї в 1934 р. Поруч із літературно-видавничими заходами Н.Кобринської, Софія Русова розкриває реалізацію визначною діячкою головної мети-можливості для жінки – освіти, яка “одна може забезпечити їй її визволення” [10, с. 11]; вказує на першість Наталії Кобринської у вирішенні таких питань, як внесення до австро-угорської Державної ради петиції щодо вступу жінок-українок до університетів та заснування в краї жіночої гімназії; називає її першою піонеркою організації шкоронок – дошкільних опікунчо-виховних інституцій для дітей селян.

Необхідно зауважити, що перу Софії Русової належать також публікації про одну з ініціаторок “жіночого відродження” в Галичині У.Кравченко; про визначну буковинку О.Кобилянську; про жінок-галичанок О.Кисілевську, М.Рудницьку та ін. Чи не першою в українській історії С.Русова не тільки узагальнила і в популярній формі подала українському читачеві матеріали про найвідоміших українок, але й забезпечила популяризацію їх діяльності далеко за межами України. Ймовірно, що саме це забезпечило перевидання її праці “Наші визначні жінки” в Канаді у 1945 р.

У контексті вищевикладеного належним чином сприймаються такі дії організованого жіноцтва, як обрання С.Русової почесним “досмертним” головою Всесвітнього Союзу українок (1937 р.) і почесним членом жіночих громадських об'єднань краю – Союзу українок у Львові та “Жіночої громади” в Чернівцях. Бажання брати “собі за зразок” таких жінок, як Софія Русова, Ольга Кобилянська, Леся Українка, котрі “йшли шляхом поступу й боротьби з гнітом”, виявило і закарпатське жіноцтво [11, с. 2]. Тісно співпрацювали із С.Русовою буковинське жіноче товариство “Мироносиць”, жіноча секція при ужгородській “Просвіті” тощо.

Ще одним напрямом діяльності С.Русової, який захоплював західноукраїнську жіночу громадськість, сприяв активізації її освітніх зусиль, була педагогічно-наукова і практична робота вченої. Як зазначали сучасники, вона численними своїми статтями утримувала тогочасний педагогічний загал Західної України (оскільки східноукраїнським педагогам її праці не були доступні) “у курсі того, що нового й кращого творилося по інших країнах на полі навчання й виховання, побуджуючи тим рідну педагогічну думку до життя, руху та поступу” [12, с.107].

Вивчення творчої спадщини С.Русової засвідчує, що половина із написаних нею в 1920-1930-х роках праць вперше з'явилися на сторінках західноукраїнських періодичних видань: “Громадянки”, “Діла”, “Жінки”, “Жіночої долі”, “Жіночого голосу”, “Нової хати”, “Рідної школи”, “Учительського голосу”, “Шляху навчання й виховання” та ін.

При цьому в кожній із них учена порушувала педагогічні проблеми: місця і ролі школи в суспільстві; потреби рідномовного навчання й національного виховання дітей; організації дошкільного виховання; освіти дорослих; підготовки високопрофесійного національно свідомого вчителства. Підтвердженням значущості праць і практичного педагогічного досвіду С.Русової, нагромадженого на рідних теренах, відточуваного в українських навчально-виховних закладах під час еміграції в Чехо-Словаччині (Українська господарська академія; Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова; Український соціологічний інститут; притулок для дітей дошкільного й шкільного віку), для педагогічної громадськості західного регіону України, особливо жіноцтва, є, наприклад, публікації та листування з нею К.Малицької. Готуючи до видання збірник "У 25-річчя Української захоронки", присвячений відкриттю у Львові першої постійно діючої української інституції опіки й виховання маленьких дітей, педагог, дитяча письменниця Костянтина Малицька звернулася до Софії Русової з проханням підготувати для нього матеріал дошкільної тематики. Так з'явилася стаття вченої "Колись і тепер", що стала однією з перших спроб окреслити особливості становлення українського дошкільця в підросійській Україні, зміст роботи закладів дошкільного виховання в умовах УНР, специфіки їх діяльності в перші роки радянської влади. Вважаючи С.Русову за найбільш компетентну людину в царині дошкільного виховання, К.Малицька в одному з листів до знаного педагога (1928 р.) писала: "О, коли можна було б тут (тобто в Галичині – З.Н.) для Вас створити катедру передшкільного виховання для дівчат, які вибираються вести діточі садки – як багато скористали б і вони, і все наше громадянство..." [5, с. 45].

Як і в питаннях консолідації західноукраїнського жіночого руху, С.Русова використовувала не тільки опосередковані (через листи, звернення, публікації), але й безпосередні контакти з педагогами краю. Зокрема, в 1929 р. на зустрічі з ученицями дівочої школи ім. Т.Шевченка у Львові вона передала їм заповіт високого гуманізму, до змісту якого слід прислухатися і сьогоднішнім поколінням: "Діти! Любіть! Любіть свою рідну хату, свою школу, свій нарід, усе людство. Ця любов поможе вам неодноразово перенести, неодноразово здобути!" [13, с. 2].

У час недовготривалих відвідин Буковини (1934 р.), Підкарпаття (1935 р.) педагог звертала увагу передусім на стан освіти й виховання маленьких українців. Своє враження від дитячої захоронки в Чернівцях вона висловила таким чином: "Хлопчиків та дівчаток у ній 320, усі чистенькі та веселі, – видно, що чиясь любляча рука піклується ними і навчає любити Бога та свій край" [14, с. 9].

Радіючи з досягнень закарпатців у національному пробудженні краю, вона водночас найбільше уваги приділяла змістові педагогічної роботи жінок – народних учительок, наголошувала на таких аспектах їх діяльності: звернути увагу в своїй праці на жінок-селянок; національно освідомлювати їх; домагатися найбільшого єднання батьків і вчителів для "найкращого успіху виховання" молоді. Важливими засобами реалізації цих завдань називала свята Матері, розмови вчительок із жінками на теми "хатнього й надвірного господарства", догляду за дітьми тощо [15, с. 5].

Наведені факти – підтвердження того, що С.Русова націлювала жіноцтво Західної України на конкретну педагогічно-просвітницьку діяльність серед різних категорій населення, оскільки була переконаною, що жінка як мати, як вихователька, як громадська діячка може багато зробити для досягнення високого суспільного ідеалу – виборення незалежності України, волі і щастя рідного народу.

1. М.О. Український жіночий союз в Чехословаччині // Тризуб. – 1926. – Ч.57. – С.28-29.
2. Русова С. Женщины-писательницы в украинской литературе // Труды I-го Всероссийского Женского Съезда при Русском Женском Обществе в С.-Петербурге. 10 декабря 1908 г. – С.-Петербург, 1909. – С.153-157.
3. М.Ф. Софія Русова // Нова хата. – 1926. – Ч.11. – С.2.
4. З.М. Громадська праця українського жіноцтва за кордоном // Тризуб. – 1925. – Ч.7. – С.22-24.
5. ЦДАВОВУ України. – Ф.3889. – Оп.1. – Спр.23.
6. Русова С., Лоська Є. Протест Жіночої Національної Української Ради // Українська кореспонденція. – 1930. – Ч.12. – С.4.
7. Украинская литература в XIX вѣкѣ (Вырезка из "Исторіи Россіи вѣкѣ). – СПб., 1910: Изд. Т-ва "Бр. А. и И.Гранатъ и К". – Т.4. – С.289-317; Т.7. – С.71-109.
8. Рудницька М. Софії Русовій: В день її 80-ліття // Жінка. – 1936. – Ч.5. – С.1-2.
9. Русова С. Наталія Кобринська // У зб. "Народознавство" відділу народознавства Українського соціологічного інституту. – Прага, 1930. – С.269-287.
10. Русова С. Наші визначні жінки: Літературні характеристики-силуети (3 нагоди ювілейного Українського Жіночого Конгресу 1884-1934). – Коломия, 1934. – 92 с.
11. Конгрес українських жінок Підкарпаття // Народна воля. – 1934. – Ч. 70. – С.2.
12. Ярема Я. Софія Русова // У зб.: Софія Русова і Галичина / Упор. Нагачевська З.І. – Івано-Франківськ: Вік, 1996. – С.106-108.
13. Малицька К. Межі // Нова хата. – 1936. – Ч.7-8. – С.2.
14. Русова С. День у Чернівцях // Жіноча доля. – 1934. – Ч.15-16. – С.8-9.
15. Русова С. З Підкарпаття // Жіноча доля. – 1935. – Ч.18. – С.5.

Zinovia Nahachevska

S.RUSOVA AND PEDAGOGICAL-EDUCATIONAL ACTIVITY OF WEST-UKRAINIAN FEMININITY

In the article the author, on the basis of a large source analysis, reveals the main trends of S.Rusova's pedagogical-educational cooperation with West-Ukrainian femal organizations; clarifies the reasons of this public women of Halychyna, Bukovyna and Transcarpathia; analyses the concepts of S.Rusova's unknown to the reader works, which influenced the development of a female cultural-educational movement in the area.

Галина Олійник

ЗАВДАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ: ПОГЛЯДИ СОФІЇ РУСОВОЇ

Життя прожити – не поле перейти, каже народна мудрість. Так, але ще б як прожити? Щоб сіяти зерно і шире, і потрібне для народу. По батькові – шведка, по матері – французенка, Софія Русова, зростаючи в Україні, швидко підпала під вплив українського довкілля і вже з молодих літ усі свої сили присвятила праці для того народу, серед якого зросла.

Софія Русова є однією з тих, хто своєю подвижницькою працею у сфері народної освіти намагалась вивести український народ на широкий шлях просвіти, культури і науки, закласти основи розвитку національної школи і системи освіти. Вона глибоко усвідомлювала, що без серйозного інтелектуального розвитку нації, без ґрунтовних підвалин у галузі освіти, школи, науки і культури, без розбудови власної національної школи і системи освіти важко претендувати на самовизначеність і визнання українського народу іншими народами світу.

Сучасна педагогіка не відриває себе від раціональних традицій минулих епох. Вона дає їм тільки ту життєву форму, якої вимагає даний час у того чи іншого народу. І в цьому нерозривному зв'язку з минулими ідеалами є його сила, його забезпеченість у майбутньому.

Проаналізувавши праці Софії Русової, можна виділити такі завдання національної школи:

1. Виховання національно свідомих громадян. Софія Русова вважала, що “школа повинна бути національна по духу, не тільки по мові. Україна потребує не якої-небудь школи, де вчили би тільки читати, писати й числити. Українська школа, національна по духу, повинна не тільки навчати, але – і то перш за все – виховувати свідомих, метких, активних громадян” [1, с. 6]. Професор вважала, що школа має перш за все дати людству молодь міцну, активну, творчу, захоплену духом героїзму, щоб можна було передати в руки такої молоді долю майбутнього, щоб вона могла впроваджувати далі усі завоювання науки, усі соціально-політичні проблеми шляхом правди і взаємної пошани як між окремими особами, так і народами.

“Завданням школи, – зазначала С. Русова, – є не випускати зі своїх стін одноманітних горожан – наче такими ж серіями, як авто з заводу Шкоди або Форда. Ні, усе багатство нації – в людях, в особах, усе життя її в вільному розвитку усіх здібностей її горожан. І школа мусить шанувати в своїх учнях це їх різноманітне стов, з якого утворюється особа, мусить давати різноманітні можливості для самовиразу” [2, с. 109].

2. Виховання розумного майбутнього покоління. Українському народові потрібна не тільки більш-менш освічена маса, йому потрібні міцні духом діячі, потрібні особи з твердим характером і яким розумінням народного життя, науково ознайомлені про його потреби. Українському народові в тяжких умовах його життя потрібна була еліта, видатні особи. Мало бути вченим або митцем у тій або іншій галузі науки чи мистецтва, треба бути вихованим морально, мати міцну волю і ясний розум.

Школа повинна допомагати учням вільно розвивати свою особистість. Діти приходять до школи з бажанням задовольнити свою цікавість. Під час навчально-виховного процесу треба допомогти їм подолати різні труднощі.

Софія Русова наголошувала на тому, що головне завдання початкової школи полягає в тому, щоб розвивати думку й мову учня.

3. Виховання у душі поваги до народних традицій. “В основу навчання, – вважала Русова, – мусить бути положене природознавство, бо це відповідає хліборобському характерові краю. Поруч з природознавством велику увагу належить покласти на студійовання рідної історії й історії тих країв, що більше внесли нового й цінного до загально-людської скарбниці добра, краси, культури і науки” [1, с. 7].

У своїй праці “Сучасні течії в новій педагогіці” Софія Русова зазначала, що нова педагогіка ставить такі завдання:

1. Навчання має бути відповідно до потреб життя індустріалізоване, має викликати в учневі найбільшу творчу активність.

2. І навчання, і виховання мусять спиратися на глибокому певному психологічному дослідженні як окремої особи учня, так і цілого гуртка, колективу дітей, а також їх оточення.

На думку С. Русової, увесь навчально-виховний процес має базуватися на тому, що дитина вже знає, на тих думках і на тих почуттях, які воно в ній викликає. Отже, необхідний найтісніший зв'язок з життям і з природними задатками дитини. “Навчання має бути суцільне, науково визначене і з соціального погляду ясно пристосоване до сучасних умов життя і передане такими методами, які найкраще дають можливість дітям засвоїти матеріал.

Можна вчити і навчати усяких мов, але вчитися думати, засвоювати успішно нові знання можна лише на тій мові, яка для учня цілком рідна, якою він з малих літ висловлює свої переживання, свої думки, свої почуття” [3, с. 14].

3. Взаємозв'язок навчання і виховання. С. Русова вважала, що “кожна школа має мати національний характер, у програмі навчання перше місце належить предметам національним – мова, література,

географія свого народу, його давні закони, історія, його психо-етнічні риси. Разом з тим, вона мусить бути життєва, діти мають працювати в господарстві школи, працювати коло якого-небудь ремесла, уся школа – це одна спільнота, в якій діти не висиджують по п'ять годин нерухомо, пасивно, набираючись теоретичного знання, а де вони, починаючи з другої класи, до деякої міри автономно ведуть своє класове життя, а коли треба, то й приєднуються до загального життя цілої школи. В теоретичному навчанні треба як найбільш викликати самодіяльність, власну обробку різних наукових проблем” [2, с. 112].

Вимагаючи створення національної школи і системи освіти, С.Русова не допускала навіть елементів шовінізму. Вона не відгороджувала українську школу і педагогіку від загальноєвропейської і світової педагогічної думки, а навпаки, всіляко прагнула науково осмислити реальні шляхи і можливості збагачення їх надбання кращого світового педагогічного досвіду.

Вже тоді, на початку ХХ ст., вчена була переконана, що для України настав час мати свою власну освітню систему і школу, яка б забезпечувала її вихованцям високий ступінь розумового і морального розвитку, працелюбства, високого усвідомлення і виконання громадянських, соціальних і національних прав і обов'язків; реалізувала Кобзаревий заповіт: “Чужому навчайтесь і свого не цурайтесь!”

1. Дорошенко Н. Софія Русова як педагог // Шлях виховання й навчання. – 1936. – Кн. I. – С. 6-8.
2. Русова С. Моральні завдання сучасної школи // Рідна школа. – 1938. – Ч. 7. – С. 109-113.
3. Русова С. Дещо зо сучасної педагогіки // Шлях виховання й навчання. – 1936. – Ч. 1. – С. 12-16.

Halyna Olijnyk

THE TASKS OF NATIONAL SCHOOL: S.RUSOVA'S VIEWPOINTS

The article depicts the of Sophia Rusova about the aim and the tasks of the ukrainian school. Sophiya wrote in her works: “Ukrainian people will need not only in highly educated society but they’ll want to see the representatives of this society full of strong will and spirit. She considered that school had be national for its nature, spirit and language.

Оксана Мариновська

СОФІЯ РУСОВА ПРО САМООСВІТУ ПЕДАГОГА

Самоосвітня діяльність педагога – один із головних критеріїв сформованості потребнісно-мотиваційної сфери вчителя, вихователя, що впливає на рівень усвідомлення ним значущості власного професійного та морального зростання. Як зазначає С.Гончаренко, у процесі такої *свідомої самостійної діяльності* освіта набувається без проходження систематичного курсу навчання в стаціонарному навчальному закладі.

С.Русова у праці “Колись і тепер” згадує перші спроби відкрити в Україні дитячі садки. “Нова праця захоплювала всіх, але бракувало свідомих робітниць... Щоб їх підготувати, відкрили при Фребелівському Інституті український відділ, але... наші українки не зацікавилися”. Навзвана робота написана у 1927 році. “Тепер ніхто не споритиме про необхідність дитячих садів і саме національних дитячих садів”, – зазначала дівлі С.Русова. “Так потрохи розвивалися на Великій Україні дитячі сади, новолі зріло розуміння ідеї дошкільного виховання та її життєва реалізація” [6, с.17-18]. Провідником цієї ідеї Софія Русова бачила виховательку-співницю, вчителя, свідомого своїх громадських обов'язків.

Погляди вченої на процес самоосвіти вчителя, вихователя як засіб формування їх педагогічного ідеалу особливо актуальні сьогодні. Тепер, як і тоді, “нам так бракує для відбудування нашої держави, для освіти нашого народу освічених людей, що виховання дітей, підготовка педагогів набирає особливого значення. В наші часи бути гарним педагогом – це бути справжнім реформатором майбутнього життя України, бути апостолом Правди і Науки. Тільки великим зусиллям таких апостолів Україна матиме чесних діячів-патріотів, вмілих практичних робітників і соціально об'єднану, інтелектуально розвинену народню масу” [10, с. 68].

Як зазначає сучасна дослідниця Е.Панченко, “потяг до професійного самовдосконалення вчителів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. був проявом їхньої соціальної позиції, що особливо яскраво виражалася під час піднесення громадсько-політичного руху. Важливим стимулом самоосвіти було усвідомлення педагогами їхньої належності до інтелігенції, для якої інтерес до знань був характерною рисою життя” [3, с.73]. Тому “першою свідомою вимогою задля справедливого психічного задоволення нації”, на думку С.Русової, була вимога національної школи. “І на нас, українських педагогах, лежить невідложний обов'язок допомогти в цій справі нашому народові, дати змогу йому утворити тепер, негайно свою власну, не чужу, а рідну школу... Тільки рідна школа може виховати громадську свідомість, почуття своєї людської гідності. Раби утво-

рювалися в тій чужій школі, яка до сього часу панувала у нас в Україні... рабами ставали в тій школі учителі, раби формули, чужої, нав'язаної їм мови, якої вони і самі добре не знали, раби екзамена – головної мети трьохлітньої муки, а не навчання, раби інспектора, волосного писаря, урядника..." [8, с.294-295].

Як бачимо, соціально-політичні обставини часу – важливий *чинник самоосвітньої роботи педагога* [3, с.73-76], але не визначальний. Велику роль у процесі націоналізації школи відіграє свідомий підхід педагога до розв'язання поставлених завдань, внутрішнє устремління до пізнавальної активності. В праці про "Моральні завдання сучасної школи" С.Русова писала: "Зовні, згори в усякому разі не можна створити характер тої або другої особи" [7, с.37].

Вимоги до особистості вихователя дитячого садка сформовані С.Русовою в роботі "Дошкільне виховання" (р. XIII. Підготовка садівниць) [5, с. 156], в якій зазначено, що "особа садівниці є головний фактор в садку". Вона мусить мати "свою широку схему освіти", "сама в собі мусить розвинути такі коштовні риси", які намагається прищепити дітям. "Що до освіти, то вона безпреміно мусить бути високою, бо інакше садівниця не опанує широкими вимогами дошкільного виховання. Перше місце в цій освіті займає психологія і фізіологія душі і тіла дитини. Чимало знання потрібно їй мати і по природознавству, і всесвітній літературі...". Вчена зазначала, що "свідома садівниця не має підлягати без критики тому або другому принципіві, не має працювати по раз вистудіюваному катехизису: дошкільне виховання постійно йде вперед, оскільки розвивається психологія, оскільки росте, змінюється і практика дошкільного виховання. Садівниця мусить йти завше вперед, прислухаючись до нових спостережень над дітьми, до нових гасел, які лунають у справі виховання відповідно до тих або других настроїв, течій суспільного життя. І сама садівниця своєю працею, своєю широкою увагою до кожної дитини, індивідуальними спостереженнями вона вже ширить свою власну свідомість...". Через призму поставлених С.Русовою завдань розкривається *провідна ідея самоосвіти* – власний духовний розвиток особистості педагога.

У статті "Дещо з сучасної педагогіки" С.Русова зазначає: "Здається, вже так багато написано про нові, найкращі методи навчання, "а возу все нет ходу", як казав російський фабуліст Крилов. Чимало висловлено поглядів, що всяка школа, кожний вчитель мають *планувати і провадити ціле навчання* (виокремлено нами – *О. М.*) на підставі пізнання психології учнів, знати їхні нахили, здібності, але й тепер ми бачимо грубі відхилення від таких поглядів, які вже за століття стали аксіомами всесвітньої педагогіки..." [4, с.39]. Як бачимо, мова йде про формування

стійких мотивів пізнавальної активності педагога, про потребу здобуття нових психолого-педагогічних знань. Кожна робота вченої примножує розуміння значимості самоосвітньої діяльності педагога, скерованої на широблення здатності розуміти внутрішній світ дитини. Характерною рисою педагогічної концепції С.Русової є розуміння дитини як особистості з її природними задатками, потребами, талантами, бо "найдорожчий скарб у кожного народу, – писала вчена, – його діти...". "Головним і визначальним у діяльності вчителя-вихователя повинно бути вміння виявляти і розвивати нахили і здібності своїх учнів, надати процесу *"сволющі дитини прогресивний рух"* (С.Русова), але не *проектувати дитину на свій хист і розсуд* (виокремлено нами – *О. М.*)" [1, с.104].

Погляди Софії Русової на проблему самоосвіти педагога лягають на підготовлений психолого-філософський ґрунт. "Сковорода силкувався у своїх вихованців розвинути *три погляди на самого себе* (виокремлено нами – *О. М.*): 1) *яко на поодинокую людину, од усіх людей окрему, тільки на себе й схожу; це дуже велика пошана індивідуальної самостійності*" [5, с.64]. Так, у своїй праці "Дошкільне виховання" С.Русова робить висновок, що "наші змагання до того, щоб виховати гармонійну людину, приводять нас до таких переконаннів: 1) виховання має бути індивідуальне, пристосоване до природи дитини" [5, с.44].

Сковорода: "2) *спізнати себе, яко особу громадянську, яко члена того або другого народу, якого громадянина, зв'язаного з другими людьми єдиною мовою, однаковими звичаями, законами, – з людьми, що живуть на одній землі і яку усі вкупі звать своїм рідним краєм*". Софія Русова вказує, що виховання має бути національне, відповідати соціально-культурним вимогам часу, бути вільним, незалежним від тих або других урядових вимог, на ґрунті громадської організації. Тому, "крім свідомості педагогічної і психологічної, кожен вихователь мусить поставитися цілком свідомо до того реального життя, яке його і його дитячий свідок оточує..." [5, с.157].

В своїх працях учена вказала на конкретні шляхи освіти і самоосвіти педагога, які б сприяли розв'язанню поставлених завдань. Як зазначає І.Зайченко, "провідним у підготовці кадрів для майбутньої школи вчена вказала "національне самовиховання" вчителя. Послідовно і цілеспрямовано дотримуючись принципу націоналізації виховання, вона вимагала від учителів української народної школи глибокого усвідомлення свого патріотичного обов'язку перед нацією і народом за їх майбутню долю, освіту і культуру, національну самовизначеність і незалежність" [2, с.137].

Третій "погляд на самого себе" Сковорода визначав як *потребу самопізнання*: "Спізнай себе, яко людину взагалі, яко Бог створив по образу Божому, однаково, як і усіх інших людей. Свідомість цього доводить

людину до єдності з усією людністю". Саме цей погляд і є тим *внутрішнім стрижнем самоосвітньої діяльності педагога*, скерованою на досягнення мети виховання: "виробити людину з широким розумінням своїх громадських обов'язків, з незалежним, високо розвинутим розумом, братерським почуттям до усіх людей, людину, здатну до роботи, таку людину, яка ніде, ні при яких обставинах, не загине морально і фізично й проведе в життя свою незалежну думку", – писала С. Русова в праці "Ідейні підвалини школи".

Адже тільки через самопізнання людина здатна сприйняти світ зовнішній через внутрішній, самореалізуватися як особистість. Тільки такий педагог, що відкрив себе світу, має "реальну можливість поставити науку собі на службу, зробити так, щоб знання було не чужою, ворожою силою, а корисною, практичною справою" [11, с.4]. Тільки той педагог, що усвідомлює своє покликання, високу місію "апостола Правди і Науки", відчуває потребу постійного самовдосконалення, щиро вболіває за майбутнє свого народу (*умови розвитку самоосвіти педагога*), здатен "збудити, дати змогу виявитися самостійним творчим силам дитини" [9, с. 208].

1. Зайченко І. Педагогічна концепція С. Ф. Русової. – Чернігів, 1996. – 116 с.
2. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової. – Чернігів, 2000. – 182 с.
3. Панченко Е. Самовдосконалення вчителя як засіб формування педагогічного ідеалу // Рідна школа. – 1998. – № 6. – С. 73-76.
4. Русова С. Дещо до сучасної педагогіки (Про психологічні і педагогічні заперечення двомовності) // Софія Русова і Галичина. Збірник статей і матеріалів. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 39-45.
5. Русова С. Дошкільне виховання // С. Русова. Вибрані твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 34-185.
6. Русова С. Колись і тепер // Софія Русова і Галичина. Збірник статей і матеріалів. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 16-21.
7. Русова С. Моральні завдання сучасної школи // Софія Русова і Галичина. Збірник статей і матеріалів. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 34-39.
8. Русова С. Націоналізація школи // С. Русова. Вибрані твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 293-297.
9. Русова С. Нова школа // С. Русова. Вибрані твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 207-218.
10. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. – Львів – Краків – Париж, 1993. – 127 с.
11. Мазур Л. Виховні аспекти "педагогічної технології" // Директор школи. – 2000. – № 2. – С. 1, 4.

Oksana Marynovska

S.RUSOVA ABOUT TEACHER'S SELFEDUCATION

Oksana Marynovska's article "Sophia Rusova about Teacher's Self-education" deals with self-educational teacher's activity. It is viewed as one of the main criteria for defining the level of demands and motivation sphere of the educator. It determines the level of understanding by the teacher the importance of professional and moral growth.

Роман Петришин

СОФІЯ РУСОВА І СТАНОВЛЕННЯ НАУКОВО-ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ НА ЕМІГРАЦІЇ В ЧЕХО-СЛОВАЧЧИНІ

Українська педагогічна думка в 20-30-х рр. ХХ ст. представлена вишарпаними постатями та іменами, які посіли чільне місце в розбудові національної освіти поза межами України. Саме в цей період центром українського науково-освітнього життя на еміграції стає Чехо-Словаччина, а розвиток української педагогіки тісно пов'язаний з діяльністю таких професорів високих українських шкіл у цій країні, як С. Сірополко, В. Біднов, В. Сімович, Я. Ярема і С. Русова. Особлива роль у розбудові українських науково-освітніх центрів належить відомому українському педагогові Софії Русовій.

Громадсько-педагогічна діяльність С. Русової на еміграції розпочалася у Чехо-Словаччині, куди вона змушена була емігрувати після поразки української революції 1917-1920 рр. Як видатний науковець української еміграції вона зупиняється насамперед в Подєбрадах, де 1922 року була відкрита Українська Господарська Академія. Там викладає французьку мову, а згодом уже перебирається до Праги.

В цей період склалися найбільш сприятливі умови для громадської праці українців, які змушені були покинути Україну в 20-х рр. ХХ століття.

Уряд Чехо-Словаччини давав субсидії на створення вищих українських шкіл, а сам президент республіки, відомий вчений професор Томаш Гарріг Масарик, всіляко сприяв культурному життю і національним прагненням українців. На урядовому рівні був розроблений план організації культурного життя емігрантів. Основним завданням його стало забезпечення в межах ЧСР належних умов для збереження етнокультури переселенців.

Головним засобом реалізації цього плану стала розбудова наукових і навчально-виховних установ, культурно-освітніх товариств. Важливу роль у задоволенні духовних і моральних потреб українців відіграв Український громадський комітет на чолі з визначним українським діячем М. Шаповалом. Активну участь у його діяльності брала і С. Русова.

Вона спільно з відомими на еміграції громадськими діячами М. Шаповалом, Н. Григор'євим, С. Ріпечким брала активну участь у існуванні і становленні Українського Високого Педагогічного Інституту ім. М. Драгоманова (УВПІ), який було відкрито 7 липня 1923 року. Софія Русова відіграла значну роль і у визначенні структури інституту,

розробці його статуту та програми діяльності. Окрім Українського Високого Педагогічного Інституту ім. М. Драгоманова та Подебрадської Української Господарської Академії, в 20-30-х рр. у Празі існували Український Вільний Університет (УВУ) та Студія пластичного мистецтва. З 1923 року С. Русова – професор УВУ, очолює кафедру педагогіки [1, с. 12-13].

Центральне місце в діяльності С. Русової цього часу посідає педагогічна праця.

Дослідники педагогічної спадщини С. Русової в її діяльності виділяють три аспекти:

- організаторсько-адміністративний;
- популяризаторсько-пропагандистський;
- активно-творчий [2, с. 45].

Перший аспект пов'язаний з становленням українських високих шкіл, гімназій у Ржевниціях, дитячого дошкільного закладу у Подебрадах.

Другий – з її пропагандистською діяльністю. За висловом професора Я. Яреми, С. Русова була однією з небагатьох, яка “своїми статтями утримувала український педагогічний світ у курсі того, що нового й кращого творилося по інших країнах на полі навчання й виховання, пробуджуючи тим рідну педагогічну думку до життя, руху та поступу” [3, с. 107].

У цей період С. Русова зосередила свою діяльність у царині рідного шкільництва, предметом її глибокого вивчення та наукового аналізу стають такі проблеми, як:

- розробка концептуальних основ національної освіти;
- новітній доробок світової педагогічної науки і застосування її в українській національній школі;
- розвиток дошкільної і позашкільної національної освіти.

Остання була дуже актуальна в умовах політичної еміграції для збереження національної самобутності українців у чужоземному середовищі. С. Русова своєю педагогічною діяльністю на еміграції в Чехо-Словаччині сприяла вихованню патріотів України. Таким чином був налагоджений навчально-виховний процес в Українському дитячому притулку в Подебрадах, який вона організувала в 1924 р. Причиною цього послужила потреба згуртувати дітей українців, які не могли їх утримувати при собі. Також її заходами було засновано Батьківський Комітет, що мав турбуватися про притулок.

Спочатку притулок існував у Черношицях, а згодом його було переведено до Подебрад. У притулку було від 20 до 30 дітей. Вони були розділені на дві групи: перша – від 4-6 років, друга – від 6-12 років. Для кожної з цих груп окремо проводилися навчання та виховання [4, с. 95].

Навчальний процес і виховну роботу проводили вчителі, випускники Українського Високого Педагогічного Інституту ім. Драгоманова у Празі. Фактично – це були її учні.

Закінчивши навчання в притулку, діти продовжували його в Українській гімназії у Ржевниціях біля Праги.

Слід зазначити, що С. Русова разом з громадськими діячами М. Шаповалом, С. Ріпецьким та іншими долучилася до заснування Української гімназії у Ржевниціях.

Перебуваючи на еміграції, С. Русова намагалася не лише вивчити передовий досвід західної педагогіки і шкільництва, але й донести його до української педагогічної думки.

У міжвоєнний період на Заході набула популярності психологія, яка в Україні тільки починала розвиватися. С. Русова використовувала для підготовки вчителів та учителів дослідження з дитячої психології, які проводилися в Німеччині, Франції, США. Це було нововведенням в українській педагогіці і шкільництві на еміграції. На основі передових психолого-педагогічних ідей в Європі виходить її книжка “Теорія і практика дошкільного виховання” (1924). Саме в другій частині цієї книги було наведено цілу низку психологічних методик, які можна використати в психолого-педагогічному вивченні [5, с. 30].

Знову ж таки у Празі 1927 р. вийшла книжка “Нові методи дошкільного виховання”, деякі розділи якої були присвячені психології – аналізу вікових періодів дитини, розгляду особливостей розвитку мови, мислення, свідомості на різних вікових етапах. У книзі пропонуються принципи і схеми найбільш відомих систем роботи з дошкільнятами – систем М. Монтессорі та О. Декролі, які були застосовані у вихованні дітей в Українському дитячому притулку в Подебрадах.

Розвиток і становлення українських закладів на еміграції були тісно пов'язані з видавничою діяльністю Софії Русової, зокрема з методичним забезпеченням навчального процесу.

Ідея виховання людини проходить в усій педагогічній спадщині С. Русової (“Нові методи дошкільного виховання”, “Сучасна мрія виховання”, “Роль жінки в дошкільному вихованні”, “Дидактика”).

Всі ці книги видані на основі тих лекцій, які були прочитані в Українському Високому Педагогічному Інституті ім. Драгоманова протягом 20-х років ХХ століття і на яких виховувалися майбутні вчителі та вихователі для еміграції. Багато ідей, закладених у цих лекціях, були використані на практиці в Українській гімназії у Ржевниціях та в Українському дитячому притулку в Подебрадах.

У її творчому знайшли свій дальший розвиток найбільш важливі принципи педагогічної концепції, в першу чергу принцип народності, адже школа і виховання мають будуватися у повній відповідності з особливостями життя і потребами народу, бути пронизані національною ідеєю, принципами гуманізму, демократизму, індивідуалізації навчання і виховання.

Цінними і актуальними сьогодні є думки С. Русової про систему національної освіти. Зокрема, школа має бути нова, живуча, правдива і весела, школа праці, школа соціального виховання, в якій основна увага повинна звертатися на формування розуму, на “дисциплінуванні розумових сил”.

1931 року в Українському Високому Педагогічному Інституті ім. Драгоманова було урочисто відзначено два ювілеї Софії Русової – 75-річчя від дня народження і 50-ліття її громадської, педагогічної та наукової діяльності. У привітаннях було відзначено роль Софії Русової в історії української педагогіки, підкреслено її заслуги як громадянки, працівниці на ниві освіти й культури, професора-педагога Інституту [6, с. 11].

Феномен С. Русової полягає в тому, що вона поєднувала в собі психолога, педагога й організатора. Саме завдяки її зусиллям і організаторським здібностям на еміграції, зокрема в Чехо-Словаччині, було утворено систему закладів для виховання національного патріота в умовах еміграції (дитячий притулок, гімназія, високі школи), що дало можливість зробити виховний процес нерозривним.

Практичну апробацію теоретичний доробок С. Русової пройшов також і в Українському Високому Педагогічному Інституті ім. М. Драгоманова, де вона викладала педагогіку, і в дитячому притулку для маленьких українців.

Педагогічна спадщина С. Русової є вагомим внеском у відродження і розбудову системи національної освіти в Україні, основою теорії і практики виховання громадян незалежної української держави.

Саме тому вивчення педагогічної діяльності визначних українських теоретиків і практиків національного виховання, імена яких були забуті і маловідомі, є нагальною потребою часу для збереження нашої етнічної і духовної культури.

1. Беднаржова Т. Софія Русова (до 60-річчя з дня смерті) // Пороги. – 2000. – № 1. – С. 12-13.
2. Нагачевська З. І. Українська школа і педагогічна думка за межами України. Методичні рекомендації. – Івано-Франківськ, 1997. – 69 с.
3. Ярема Я. Софія Русова // Софія Русова і Галичина: Збірник статей і матеріалів. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 106-108.
4. Омельченко М. Український дитячий притулок у Подєбрадах // Софія Русова і Галичина: Збірник статей і матеріалів. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 95-96.
5. Русова Софія. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – 304 с.
6. Беднаржова Т. Софія Русова (до 60-річчя з дня смерті) // Пороги. – 2000. – № 2. – С. 10-11.

Roman Petrychyn

SOPHIA RUSOVA AND THE PROCESS OF GROWING OF THE SCIENTIFIC-EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS IN IMMIGRATION IN CZECH-SLOVAKIA

In the article, Sophia Rusova's role and her contribution in the process of growing of the scientific educational establishments in immigration in Czech-Slovakia, has been described from the modern positions. Sophia Rusova's contribution in the recreation of the Ukrainian national education abroad

Нидія Сабат

ПИТАННЯ ЗМІСТУ ОСВИТИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ С. РУСОВОЇ

Сучасні дослідники В. Качкан, І. Зайченко [1; 2] та інші наголошують на винятковій цінності теоретичних розробок С. Русової з питань змісту освіти, оскільки вона неухильно дотримувалася твердого переконання – впровадження й реалізації у змісті освіти національної ідеї, що є особливо актуальним для нашого часу.

Найпершою політичною та соціально-педагогічною вимогою кожного народу С. Русова вважала вимогу рідної національної школи, оскільки лише вона “може виховати громадянську свідомість, почуття своєї людської гідності” [3, с. 295]. Правильно побудований зміст освіти школи не приведе до шовінізму, а навпаки, – навчаючись любити і шанувати рідну землю, свій народ, молоде покоління буде з повагою і толерантністю ставитися до представників інших народностей, прилучатиметься до загальнолюдської культури [3, с. 297].

Метою шкільної освіти С. Русова вважала створення сприятливих умов для пробудження і виявлення самостійних творчих сил дитини [4, с. 208], оскільки це сприяє активізації навчальної діяльності. Тому вчитель повинен добре знати індивідуальні й вікові особливості дитини, бути знавцем дитячої психології.

Тривалість навчання в новій українській школі повинна становити не менше 4-5 років. С. Русова виступала за включення до навчальних програм тих предметів, що “дають найбільш громадської національної свідомості” [3, с. 296]. Оскільки кожна школа повинна мати національний характер, то в навчальних програмах перше місце посідатимуть національні предмети, закони народу, його психічно-етнічні риси. Паралельно з цим школа мусить бути життєва, діти повинні опанувати ремесло, працювати в шкільному господарстві [5, с. 36].

Одне з центральних місць у багатогранній спадщині С. Русової займає питання змісту освіти, розроблене нею у працях “Дидактика”, “Нова школа”, “Ідейні підвалини школи”, “Дошкільне виховання”, “Теорія і практика дошкільного виховання”, “Шкільні екскурсії і їх значення” та ін. До навчального плану вона пропонує вводити такі предмети: рідну мову, закон Божий, арифметику, природознавство, географію, історію, рідну працю, співи, фізичне виховання і дає детальний аналіз кожного з них з огляду на національно-виховні можливості дисциплін [4, с. 216].

Серед усіх предметів основне місце, за С. Русовою, займає рідна мова, вивчення якої не лише розвиває вміння слухати, читати, перека-

зувати, але й грамотно викладати на папері свої думки. Основними засобами розвитку мови учнів вважала залучення їх до осмислених розповідей, заучування поетичних та інсценізацію художніх творів. Причому при підборі творів для читання слід, наголошувала вчена, враховувати вікові особливості дітей. Художні оповідання педагог радила розказувати, якомога точніше передаючи мову самого твору, а поетичні – тільки декламувати напам'ять або читати. С.Русова радила присвячувати такій роботі окремі години, до програми включати народні казки, твори Б.Грінченка, П.Куліша, О.Стороженка, Марка Вовчка. Із західноєвропейської та російської літератури рекомендувала твори для дітей Д.Маміна-Сибіряка, А.Чехова, Г.-Х. Андерсена, братів Грімм, Жорж Санд та ін. [4, с. 210-211]. Окрім існуючих уже читанок, С.Русова пропонувала видати збірки творів для позакласного читання, що сприятиме ознайомленню дітей із багатством художньої культури, викликати любов і повагу до рідної мови, свого краю й народу.

За переконанням вченої, важливе значення для дитини має оволодіння письмом. Достатньо повно у її творах розроблена пропедевтика письма, засобами цього служать малювання, ліплення, аплікації. Щодо опанування письма у шкільному віці, то нові методи навчання грамоти Зачиняєва, Флерова, американські та інші, основою яких виступає активна праця учнів, поширювалися в українських школах повільно.

Крім того, було мало підручників для вивчення української орфографії. С.Русова пропонувала давати дітям письмові завдання на різні граматичні правила, а навчання письма здійснювати одночасно з вивченням алфавіту [4, с. 213].

Вивчення російської мови педагог радила розпочинати не раніше 2 або 3 класу, використовуючи ті ж методи, що й при навчанні рідної мови. Категорично виступала проти утравізму в школах, оскільки він призводить до зниження престижу школи та негативно впливає на розвиток учнів [6, с. 44].

“Найкращим предметом для формування розуму” [7, с. 136] С.Русова вважає математику як науку, що дає практичні знання, максимально наближена до потреб людей і містить у собі великі виховні можливості. Вона пропонує вже з молодшого віку знайомити дітей з числами й формами, поступово розширюючи і розвиваючи ці знання. Вивчення з дітьми нумерації в межах 10 повинно відбуватися в ігровій формі з використанням наочності, екскурсій тощо. Формування в дітей уявлень про числа та арифметичні дії має здійснюватися шляхом оперування наборами цифр, паличок, геометричних фігур, яких у кожній дитячій установі повинно бути в достатній кількості.

Вважаючи природу одним із найголовніших джерел знань, С.Русова особливою значення в початковій школі надавала вивченню природознавства, мета якого – формування в дітей наукових понять про світ, виховання любові до рідного краю, свого народу і за допомогою якого відбувається розвиток дитячої уваги, спостережливості, логіки. Взагалі, зауважує С.Русова, природознавство не лише розвиває розумові здатності, але також виховує естетичні почуття, розвиває моральні сили дитини, сприяє набуттю основ господарського досвіду [4, с. 209].

Важливим завданням школи С.Русова вважала впорядкування знань дітьми власного історико-географічного краєзнавчого музею. Це виховуватиме в дітей пошану до свого рідного, зацікавленість життям, сприятиме екологічному вихованню школярів і зробить цікавими уроки природознавства [4, с. 216].

Історію й географію рідного краю і народне мистецтво С.Русова відносить до тих предметів, котрі найбільше впливають на формування національної свідомості. Причому пропонує викладати їх не як окремі дисципліни, а використовувати як засіб для повного ознайомлення учнів із рідним оточенням з метою виховання в них дбайливого ставлення до природи рідного краю. Засобами цього служать екскурсії, закладання музеїв тощо. Ніякий підручник, за переконанням педагога, не дасть такого результату, як, наприклад, поїздка з учнями на Дніпрові пороги, на поле Берестечко чи могилу Т.Шевченка [3, с. 296].

Основне місце в змісті освіти, наголошувала педагог, повинні займати національні культурні надбання з метою виховання дітей у дусі любові й поваги до рідного краю, народу, оскільки саме через національне прищеплюються загальнолюдські цінності. А оскільки діти особливо чутливі до гуманізму, то їх легко виховати в дусі міжнародного єднання [8, с. 33].

Стосовно підручників, то ідеальним С.Русова вважала написаний відповідно до курсу, що його веде вчитель, а також пристосований до конкретної аудиторії та відповідних місцевих умов [7, с. 120]. Педагог і сама видала низку підручників, поєднавши, таким чином, теоретичні знання з практичними. Так, у 1906 р. видає “Український буквар”, зазначивши у передмові, що в основу його покладені розробки відомого українського вченого О.Потебні, котрий ще в 60-х рр. XIX ст. працював над підручником для недільних шкіл [9, с. 2]. В умовах цизи російської цензури це було сміливим вчинком. Національний компонент підручника репрезентовано загадками, творами Т.Шевченка, Є.Гребінки, віршем “Рідна мова”. Пізніше буквар виходив кілька разів у Києві й Полтаві, що є свідченням його популярності серед українських школярів. У 1918 р. у Вінниці видрукувала “Початковий

підручник французької мови для самонавчання і перших класів гімназії” з французько-українським коментарем і словником. У 1922 р. у Харкові побачив світ її підручник “Початкова географія” для загальних шкіл, який тричі перевидавався.

С.Русова бере активну участь у науково-педагогічному обґрунтуванні нової української школи в період визвольних змагань [10, с. 37].

Отже, С.Русова розглядала зміст освіти як систему знань про оточуючий світ, сучасне мистецтво, культуру, економіку, а також комплекс моральних норм та понять, що ними мають оволодіти школярі. Вчена відстоює думку про те, що українознавчі дисципліни – мова, література, історія, географія – повинні бути широко представлені на всіх ступенях навчання. Національні досягнення повинні поєднуватися із загальнолюдськими, класика – із сучасністю і це поєднання має служити реалізації змісту освіти в новій українській національній школі, що служитиме вихованню особистості.

1. Качкан В. Просвітницький вогонь С. Русової // Прикарпатська правда. – 2000. – 23 травня. – С. 3-4.
2. Зайченко І.В. Педагогічна концепція С.Ф. Русової. – Чернівці, 1996. – 115 с.
3. Русова С. Націоналізація школи // Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 293-297.
4. Русова С. Нова школа // Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 207-218.
5. Русова С. Моральні завдання сучасної школи // Софія Русова і Галичина. 36. статей і матеріалів. – Івано-Франківськ: Вік, 1996. – С. 34-39.
6. Русова С. Дещо з сучасної педагогіки // Софія Русова і Галичина. 36. статей і матеріалів. – Івано-Франківськ: Вік, 1996. – С. 39-45.
7. Русова С. Дидактика: Конспект лекцій, читаних в Українському Педагогічному Інституті ім. Драгоманова в 1924/25 рр. – Прага: Січ, 1925. – 190 с.
8. Русова С. Сучасні мрії виховання // Софія Русова і Галичина. 36. статей і матеріалів. – Івано-Франківськ: Вік, 1996. – С. 31-34.
9. Русова С. Український буквар. – Санкт-Петербург, 1906. – 36 с.
10. Коваленко Є. Софія Русова: педагог-просвітитель, державний діяч, вчений // Рідна школа. – 2000. – № 8. – С. 35-38.

Nadia Sabat
THE PROBLEM OF EDUCATION CONTENT IN S.RUSOVA'S
CREATIVE HERITAGE

On the basis of S. Rusova's pedagogical heritage analysis it has been revealed her views on the content of education in the Ukrainian school: the characteristic of educational subjects, text, books, in particular.

СОФІЯ РУСОВА ПРО СИСТЕМУ ШКІЛЬНИЦТВА УКРАЇНИ

На початку ХХ століття на перше місце в українському національно-культурному русі вийшло шкільне питання. Українські товариства, громадські діячі та педагоги висунули лозунг націоналізації школи. Зокрема, галицький діяч О.Іванчук писав: “Елементарні школи без національного духа – се інституції, які свідомо і несвідомо множують у вразливі серця ту житєву безідейність, яка немов червак точить жите нації в самім його коріні. Про се повинні пам’ятати тепер передусім освічені Українці, які одногolosно стараються о знесенє обмежень що-до друкованого слова, а з яких про націоналізацію природних шкіл заговорив в послідних часах лише де-хто” [1, с. 209].

Пошукові моделі національної школи присвятили свої праці М.Грушевський, І.Франко, С.Томашівський, І.Юцишин, М.Лозинський, Б.Грінченко, С.Сірополко та багато інших українських діячів.

Не залишалась осторонь проблеми і С.Русова. Вона зазначала: “... Народ, що не має своєї школи, попасає задніх, йому замкнено двері до пишного розвитку своїх культурних сил, він засуджений на пригноблене становище, на постійне вживання чужого хліба; він живе не по своїй живій думці, а чужим розумом. Такому народові, який не має своєї школи й не дбає про неї, призначені економічні злидні й культурна смерть. Ось через що сучасним гаслом усякого свідомого українця мусить бути гадання: рідна школа на Україні” [2, с.256].

Характеризуючи школу в Україні ХVІІІ – початку ХХ століття, С.Русова писала, що то “була школа політичного рабського виховання, де однаково нівечилась і особа учителя і увесь духовний склад учнів” [3, с.6]. Вихід із такого становища вчена вбачала в організації власної освітньої системи і в 1907 р. запропонувала проект нової школи в Україні, де зазначала:

1. Школа повинна бути вільною від будь-яких станових, національних і релігійних обмежень прав учителів і учнів у процесі їх навчально-виховної діяльності.

2. Школа повинна носити світський характер, викладання Закону Божого в школі не повинно бути обов’язковим. Специфіка релігійної ситуації в Україні в тому, що на її землях досить поширеними є різноманітні релігійні віросповідання – православні, уніатські, католицькі, мусульманські, єврейські та інші і, отже, визнання пріоритету якоїсь однієї релігії було б насильницьким актом по відношенню до інших, серйозною перешкодою у справі здійснення народної освіти.

3. На всіх ступенях школи повинно бути спільне навчання хлопчиків і дівчаток.

4. Систематичне шкільне навчання необхідно здійснювати, починаючи з 7-річного віку. Для молодших дітей повинні існувати дошкільні дитячі навчально-виховні заклади, в яких би діти були доглянуті, нагодовані; для них організовані ігри й розваги, а також наочне навчання початкової грамоти (малювання, письмо, читання). На думку С.Русової, такі садки необхідно буде завести при кожній сільській українській школі. Це даватиме змогу готувати малюків до школи.

5. Курс обов'язкової початкової школи повинен становити 6 років, оскільки за цей час діти в змозі отримати достатньо знань про природу, навколишнє середовище і початки морально-естетичного виховання.

6. Обов'язковими предметами навчання повинні бути: 1-2 рр. навчання – рідна мова (читання й письмо), арифметика, початки природознавства, географія України, малювання, співи; 3-4 роки навчання – російська мова (письмо й читання), арифметика, географія Росії, історія України, знайомство з українською літературою і українськими письменниками, малювання, співи, рукоділля; 5-6 роки навчання – художнє читання та історія літератури російської і української, географія Росії та її історія, знайомство з усіма частинами світу, коротка історія культури, загальні відомості з фізики, хімії, ґрунтознавства і ботаніки в застосуванні до сільського господарства; законодавство – найнеобхідніші відомості про права громадян у галузі самоврядування, судочинства, податків та ін.; геометрія і землемірство; Закон Божий – протягом усіх років, але тільки за бажанням батьків.

7. Визначається загальний державний зміст освіти, обов'язковий для всіх шкіл, однак місцевим шкільним радам надається право вносити корективи, зміни й доповнення в програми з предметів, використання існуючих підручників, навчальних посібників, методів навчально-виховної роботи та ін.

8. Обов'язок місцевих шкільних рад – організувати в селах навчання безграмотного дорослого населення з метою виховання національної свідомості, прилучення широких народних мас до освіти, культури.

9. Відкриття вчительських семінарій спільних для чоловіків і жінок. Викладати в них українською та російською мовами. Звернути увагу на викладання історії й географії України, літератури, музики, орнаментики, агрономії. Передбачати викладання мов народів, що населяють Україну, з тим, щоб випускники семінарій могли викладати в національних школах меншин.

10. Встановити, що шкільними і позашкільними справами керують місцеві органи самоврядування та шкільні ради, вибрані з учителів та

місцевих жителів. Бажано, щоб до їх складу входили й місцеві лікарі. Забезпечити необхідні умови для самоосвіти вчителів, організацій і проведення з'їздів, загальноосвітніх лекцій, педагогічних виставок, кас і шкільнодопомоги та ін." [4, с. 7-9].

Таким чином, глибокий аналіз стану тогочасної системи шкільництва, ознайомленість з його організацією в інших країнах, усвідомлення національних прагнень щодо освіти і виховання підростаючих поколінь, знання провідних тенденцій в розвитку педагогіки дали можливість авторці розробити даний проект системи національного шкільництва України.

Свої переконання, що "тільки рідна школа може виховати громадянську свідомість почуття своєї людської гідності" [3, с. 5] С.Русова підтвердила та розвинула на Педагогічно-Професійному З'їзді, що відбувся у Києві 14 серпня 1917 р. У доповіді "Націоналізація школи" вчена зазначала:

1. "Націоналізація школи є вимога психологічна.

2. Кожен народ за для свого найкращого розвитку мусить мати свою національну школу – це вимога педагогічна.

3. Націоналізація школи не обмежується тим, що наука вся викладається на рідній мові, а в тому, щоб у школі одбивалася душа народу, його етнографічний склад, його національна творчість.

4. Учні в національній школі приймають ту науку, яка найкраще задовольняє їх індивідуальні нахили, поширює їх загальний розвиток, відповідає потребам місцевого життя.

5. Учитель у національній школі не чужинець-формаліст, а жива, рідна дітям і батькам людина, яка шанує людність села і живе з нею спільним життям.

6. Лише національна школа може впливати на громадянство і стати найкращим культурним скарбом народу" [5, с. 3-5].

Підсумовуючи написане, можна зазначити, що події початку ХХ століття не залишилися осторонь уваги С.Русової. Першочергова проблема національно-культурного руху даного історичного періоду – побудова системи шкільництва – знайшла своє відображення у розробленому вченою "Проекте нової свободної школи для України". І хоча це не була, зазначала С.Русова, повна і досконала схема організації початкової освіти, але крок до великої реформи загальної національної освіти було зроблено.

1. Іванчук О. Вага народної школи в напрямі національного освідомлення мас // Учитель. 1905. Ч.14. С.209-211.

2. Любар О., Стельмахович М. Історія української педагогіки. Навчальний посібник для студентів педагогічних навчальних закладів. – К., 1999. – 355с.
3. Русова С. Націоналізація школи // Вільна українська школа – 1917. – №1. – С.3-7.
4. Русова С. Проект новой свободной школы для Украины // Народный учитель. – 1907. – №9. – С.5-9.
5. Русова С. Націоналізація школи // Вісник Педагогічно-Професійного З'їзду. – 14 серпня 1917. – Ч.3-5.

Victoria Styns'ka

S.RUSOVA ABOUT UKRAINE'S SCHOOLING SYSTEM

The article deals with the system of schooling of school education in Ukraine described by Sophia Rusova in "Project of a new free school for Ukraine".

The attention is paid to Rusova's attitude to the problem of school nationalization in her educational work.

Олена Хрущ, Василь Хрущ

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІКИ С.РУСОВОЇ

"Я ненавиділа рутину, формальну дисципліну... Душа дітей, їх задоволення – от що чарувало мене", – писала в роботі "Мої спомини" Софія Федорівна [1, с. 8].

Аналіз педагогічної творчості С.Русової, вивчення її організаторської і керівної діяльності в галузі освіти свідчать, що центром найпильнішої уваги для неї була дитина з властивою їй психікою. Як підкреслює у передмові до вибраних педагогічних творів С.Русової найплідніша дослідниця її життя і творчості Олена Проскура, "феномен Софії Русової полягає насамперед у тому, що в ній поєднувалися глибокий психолог, педагог і методист одночасно. Таке рідкісне поєднання дає змогу розглядати дитину й процес її виховання цілісно, не розриваючи її по окремих науках і методиках, а простежуючи взаємний вплив і взаємний зв'язок суб'єктивних і об'єктивних умов на розвиток дитини, формування її визначальних якостей" [2, с. 31]. Отже, автор наведеної цитати називає С.Русову перш за все "глибоким психологом" і має всі підстави для цього. Теоретична і практична педагогічна діяльність С.Русової ґрунтується на глибокому знанні і широкому використанні психології. Навіть характеризуючи окремих осіб, вона підкреслює їх розуміння психології дитини. Так, згадуючи свою роботу в комерційній школі та її директора П.І.Холодного, С.Русова говорить, що він "...був природжений педагог, дуже добре розумів дитячу і юнацьку психологію, був дуже справедливий і міг ставитися цілком об'єктивно до всього вчинку учня" [3, с. 16] (підкреслення наше О.Х., В.Х.).

Про те, що педагогіка Софії Русової найтіснішим чином ґрунтується на психологічних засадах, свідчить і далеко неповний бібліографічний покажчик її праць. Серед них особливим психологізмом виділяються: "Теорія педагогіки на основі психології", "Значення соціальної психології для виховання", "Нові методи дошкільного виховання", де спеціально виділені розділи, в яких аналізуються психологічні особливості розвитку свідомості, інтересів, мови, мислення дітей різних вікових періодів.

У роботі "Теорія і практика дошкільного виховання" перша частина повністю присвячена аналізу психологічного розвитку дитини. В ній же Софія Русова з глибоким знанням психології дітей розкриває особливості формування у них сенсорних здібностей, уваги, пам'яті.

Аналізуючи доступні широкому читачеві праці Софії Русової, які поміщені у "Вибраних педагогічних творах" (1996 р.), ми робимо висновок, що її педагогіка на часі сьогодні і буде актуальною в майбутньому, тому що ґрунтується на глибоких психологічних засадах. Так, у праці "Дошкільне виховання", говорячи про дітей як найдорожчий скарб кожного народу, Софія Русова підкреслює психологічну закономірність раннього формування окремих рис і характеру дитини. Вона пише: "Раніше держалися такої думки, що виховання починається з школи... Але за останній час психологія виявляє, що такий погляд дуже шкодливий й неправдивий, бо усі нахили дитини, її здоров'я, її характер – усе це розвивається, бере напрям і зміцнюється у перші роки життя... Душа дитини в роки од 2 до 7 найбільш чула й вразлива й в цей час найкраще треба її плекати й пильнувати..." [4, с. 34]. Далі С.Русова, опираючись на вчення про характер відомого психолога І.О.Сікорського, з глибокою аргументацією доводить, що у віці від 2 до 8 років, який вона називає першим дитинством, необхідно "збудити усі здібності", "задовільнити потребу активності", "виховувати добрі соціальні почуття". За цей період, на її думку, "дитина пізнає більше, ніж може узнати за пізніші роки", але за умови, що біля неї буде розвинута особа, "що знала б, як керувати вихованням, і добре розуміла б психологію дитини" [5, с. 35].

Розмірковуючи щодо необхідності організації в Україні громадських інституцій задля виховання дітей – охоронок, захисток, дитячих садків, майданів та про підготовку вихователок для роботи у цих закладах, С.Русова аналізує досвід даної проблеми в Німеччині, Франції, Англії, Японії, Америці. Серед предметів, якими оволодівають студенти у цих країнах, вона виділяє загальну психологію, анатоמו-фізіологію нервової системи, психогенезис, психічну фізику. Дещо нижче, узагальнюючи, говорить: "...скрізь на підготовку вихователок ... звернено багато уваги; у наук на першому місці стоять психологія й фізіологія дитини (підкреслення наше – О.Х., В.Х.), а також практичні поради й умілості" [6,

с. 38]. Як глибокий психолог С.Русова, з метою кращої адаптації дітей у дошкільних закладах, рекомендує "... з'єднати перші дитячі організації з родинним життям", "усе виховання будувати на пошані до особи дитини", "навкруги в дитячому садку мусить бути все рідне, що нагадує їй знайомі хатні обставини", "мусить лунати її рідне слово, рідна музика й поезія". За таких умов, на її думку, дитина буде почувати себе більш вільно, краще підготовлюватиме "свій розум до більш складної науки в школі, навчаючися якомога краще самій набиратися знання власними спостереженнями, увагою й добре направленою думкою. Це й буде та психологічно-методична реформа (підкреслення наше – О.Х., В.Х.), яку дошкільне виховання приносить взагалі в усе виховання, обновляючи увесь його лад, ставить на перше місце самостійність в навчанні, волю творчості в праці, пошану до дитини й одсутність кари ..." [7, с. 39]. Як видно з наведеного висловлювання С.Русової-психолога, лише вона висловила думку, яку ніде сьогодні не зустрінеш у педагогічних публікаціях щодо "психологічно-методичної" реформи і такого тісного зв'язку психічних станів, властивостей і процесів з формами, засобами і методами виховання.

Змістовною і, в значній мірі, оригінальною, з погляду психології, є полеміка С.Русової з німецьким педагогом Гербартом. Останній метою виховання вважав "порушення спокою дитячої душі", щоб за бажанням та волею вихователя викликати у дітей певні прагнення та заняття. С.Русова, як психолог-гуманіст, назвала ці поради Гербарта "страшними" і закликала ставитись до них негативно. "...Не порушати спокій душі дитини мусимо ми, а прислухатися, що саме лунає, що існує в цій чистій глибині, й усіма засобами задовільняти найкращі змагання (потреби – О.Х., В.Х.), знаходити засоби, щоб потроху зникало усе таке, що шкодило б і самій дитині, і її оточенню. Усю справу треба проводити обережно, не розбиваючи найціннішого – самостійної думки дитини" [8, с. 40].

Для підсилення своїх гуманістичних поглядів, що ґрунтувалися на глибокому знанні психології дитини, Софія Федорівна наводить слова Жана Поля: "Мене лякає волохата рука дорослого, який грубо звертається до ніжної краси душі дитини, рука, що нищить тут одну коштовну рису, там другу, і калічить тим безпомічну душу дитини". На думку С.Русової, найкращим вихованням є те, яке сприяє "вільній еволюції духовних і фізичних сил дитини, ставить дитину в найкращі умови розвитку". Тут же Софія Русова дає своє оригінальне, що ґрунтується на психологічних засадах, визначення суті виховання: "Зараз можна із певністю сказати одне, що виховання є творчий талант, який має фундамент науку – закони психологічні і фізіологічні. керується спостереженням таких вчинків дитини, таких нахилів її, які нам виявляють, що таке сама дитина і який її духовний склад" [9, с. 40].

Значну увагу С.Русова приділяла не лише психологічній індивідуальності дитини, але й психології народу, серед якого вона росте. "Справу виховання бажано поставити якнайближче до природних нахилів дитини і до вимог життя, в якому дитина перебуває, в зв'язку і світоглядом того народу, з психологією тієї нації, з яких походить дитина. ...міцнішою нацією у наші часи виявляє себе та, яка краще інших вичерпала у своєму вихованні свої глибокі національні скарби і національній психології дала вільний розвиток..." [10, с. 43].

С.Русова, ґрунтуючись на психологічних закономірностях розвитку дитини, розширює ідею Ф.Фребеля про те, що не можна вигадувати закони виховання, їх треба складати задля кожної дитини, задля кожного випадку згідно із тими або іншими психологічними і фізіологічними умовами, які утворили саме такий тип дитини й викликали саме такий вчинок. "Виховання мусить перетворитися в самовиховання й єдиний здоровий метод до цього веде – психологічний. Треба зрозуміти дитину, викликати її активне сприймання й вільне його виявлення. Не потрібні жодні зовнішні примуси, а необхідне власне зусилля дитини і в моральних, і в наукових її справах", – писала С.Русова [11, с. 51].

У праці "Дошкільне виховання" четвертий розділ "Зовнішні чуття" присвячено розгляду основи основ навчання – відчуттів. Ще Я.А.Коменський писав: "Чого не було у відчуттях, того не може бути у свідомості". Цю думку конкретизувала С.Русова, говорячи, що "першим кроком в процесі розвитку самостійної свідомості у дитини мусить бути уважливе плекання усіх зовнішніх чуттів, бо тільки здорові, добре розвинені чуття дають правдиві відчуття, з яких складаються й правдиві приймання, а з них – правдиві яви" [12, с. 65].

Софія Федорівна розглядає вплив на навчання і пізнання дитиною світу зорових, кінестетичних, дотикових, слухових, нюхових та інших відчуттів. На її думку, "виробляти" відчуття необхідно постійно, щодня потроху, "одночасно стежучи за усіма чуттями, бо вони разом виявляються і не працюють нарізно".

Навчально-виховний процес сьогодення немислимий без навчальних та виховних ігор. Психологічну основу гри, як педагогічного засобу, С.Русова розглядає в розділі "Дитяча гра-забава". Багато цінних думок, настанов залишила С.Русова щодо використання гри як важливого фактора виховання, навчання й "методу розумової освіти".

Особливо глибоко і чітко проявляється дар С.Русової як психолога в процесі розгляду нею питання морального та морально-соціального виховання. Вона пише, що виховання має бути цілком індивідуальним, засоби його – відповідними психічному і фізичному складу дитини, відповідати її інстинктам, нахилам і почуттям... "Це усе мусить знати

вихователь, бо на інстинктах і нахилах складається увесь духовний розвиток дитини. Крім того, потрібно викликати свідомість дитини, щоб і думка, і добрі почуття її були широко розвинені і що далі все більше керували її вчинками” [13, с. 133-134]. Тут, на її думку, велику силу має зразок тих людей, кого дитина любить, хто її плакає. Виховання, за С.Русовою, поділяється на виховання волі, розвиток зовнішніх чуттів і добрих емоційних нахилів. Як бачимо, все, в основному, зводиться до формування певних психічних властивостей, станів і процесів. На її думку, “щоб давати волі дитини найкращий розвиток, треба знати її емоціональний темперамент, її нервову чутливість, фізичний стан здоров’я, бо усе це міцно зв’язане, сполучене між собою” [14, с. 134]. Про значення уваги у вихованні вона пише: “...увага дає дитині можливість стежити за своїм самовихованням”, “...увага захищає дітей від небажаних вчинків, допомагає дитині утримуватися і тим зміцнювати свою волю, увага їм потрібна як оборона”, “...треба зміцнювати увагу інтересом, цікавістю”. Так само в деталях С.Русова аналізує вплив на виховання таких психічних станів, як страх, полохливість, стурбованість, дає конкретні рекомендації щодо шляхів, форм і методів подолання дитячого страху, надмірної стурбованості.

На глибокій психологічній основі аналізується естетичне виховання дітей (розділ 12 праці “Дошкільне виховання”). “Сучасна психологія визнає в естетичному переживанні самостійну душевну діяльність дуже великої ваги. ...Естетичне виховання має провадитися в згоді з розвитком і других частин душі і розуму...” [15, с. 147].

Особливу увагу С.Русова приділила психологічній підготовці вихователів дитячих садків, як вона їх називала – садівниць. “Перше місце в цій освіті займає психологія і фізіологія душі і тіла дитини. ...Що до фахової підготовки, то вона має дати садівниці ... знання дитячої природи, які допоможуть їй оцінювати ті або другі засоби виховання, вибрати для малечі відповідну роботу, розуміти ріжну вдачу дітей, розбиратися в тих або других методах навчання і виховання ...” [16, с. 157].

У багатьох працях С.Русова підкреслює необхідність врахування індивідуальних особливостей дітей в процесі їх навчання і виховання. В статті “В дитячому садку” вона пише, що поряд із загальними умовами навчання “стоїть ще психологічна вимога індивідуалізації навчання, ... бо не може бути однакових ... учнів та й не слід задля розвитку душі й розуму підводити їх під один “ранжир”; навпаки – треба саму науку ставити так, щоб кожному учневі вона давала саме те, що найближче його духовному складові...” [17, с. 186]. Цю ж психолого-педагогічну вимогу знаходимо в праці “Нова школа”. “Як нема в садку двох кушів однаковісеньких, так нема в класі двох дітей з однаковими почуттями, думками, здібностями” [18, с. 208].

З огляду на психологію дитини аналізує С.Русова виховну систему Марії Монтессорі. “Розум організується, міцнішає й росте, коли ним керує така послідовність, яка відповідає природньому порядку.”

Зовнішній матеріал повинен задовільняти психічні потреби так, ніби по сходах ступеньки допомагають одна одній підвестися вище і вище. Тому то цей матеріал повинен мати все нові форми, все складніші. Він має захопити увагу дитини, дати визріти інтелектові – все це постійними вправами власної енергії [19, с. 219].

Глибоким є психологічний підхід, що пронизує, практично, всі праці С.Русової, до питання українізації освіти в Україні. У статті “Націоналізація школи” вона пише: “... перша психологічна вимога – приймати знання на тій мові, яку я найкраще розумію, з якою зв’язана вся моя духовна істота, на якій я маю вже цілу низку уявлень, а з новими враженнями ці попередні уявлення так гарно, так явно асоціюють. Нікому на думку не спаде взяти великоруську дитину і вчити її на чеській мові, вона ж теж слов’янська, має схожі слова” [20, с. 293-294].

Як вдумливий психолог С.Русова аналізує ті психічні переживання і труднощі, які виникають у дітей, коли їх починають навчати нерідною мовою. Мовна плутанина “придушує дитячу цікавість, викликає зневір’я в своїй власній думці: досі до вступу в школу дитина була певна, що вона децю в своїм оточенні знає, розуміє; – тепер, як переступила поріг школи, усе пішло шкереберть: вона не може новими для неї словами назвати знайомі речі... І марніє жвавість дитини, в чужій школі почуває вона себе ніяково, залякано, мовчить її думка, завмирає творча сила. В душі холодне цікавість і змагання до світла науки, а настає зневіра до своїх здібностей... Психологічна вимога для людини і для нації одна, проста і органічна: щоб усе виховання, усе навчання ґрунтувалося на пошані особи – як особи індивідуальної, так і особи національної. Рідна мова у вихованні й освіті – то є найкращий інтимний провідник думок, почування, вражень. От через що першою свідомою вимогою задля справедливого психологічного задоволення нації є вимога національної школи” [21, с. 294].

Глибоким психологом виявила себе С.Русова в роботі “Теорія і практика дошкільного виховання”. Розділ “Моральне виховання” розпочинається з її розуміння завдань виховання: “Головне завдання виховання – це вироблення характеру. Людину ми найбільш цінімо не за її знання, а за її характер. Він найбільше важить в зносинах людей між собою, він дає змогу людині осягнути найвищі моральні блага” [22, с. 223]. Далі Софія Федорівна вказує на тісний взаємозв’язок таких психологічних сутностей, як воля, характер, емоції. “В розвитку характеру бачимо головне значення волі: людина з слабо розвинутою волею не може мати міцного

незалежного характеру. Тверда воля – це головний чинник, що дає дитині змогу опанувати своїми емоціями” [23, с. 223]. Для виховання характеру необхідно розвивати розум дитини, її волю і пам'ять. Цікаві міркування С. Русової щодо механізмів психічних процесів, станів і властивостей. Так, на її думку, пам'ять лежить в основі формування звичок. Пам'ять і воля стримують бажання дитини, не дають розвинути її примхам. Пам'ять зміцнює волю. Розум, керуючись звичками, нахилиє дитину до добра, “нормує почуття, емоції, нахили”.

Грунтуючись на глибокому знанні психології, С. Русова в практичних порадах про виховання дітей дає цінні вказівки щодо розвитку відчуттів, сприймання, різних видів пам'яті, уваги, уяви. Тут же подає багатий дидактичний матеріал для розвитку цих психічних процесів та методичні вказівки з їх використання на практиці.

Аналіз педагогічних праць Софії Русової показує, що їх актуальність, теоретична глибина і практична значущість пояснюються глибокою психологічною основою, на якій вони ґрунтуються. Без врахування психічних станів дітей, тих психічних процесів, які відбуваються у їх душах, та психічних властивостей, якими наділила їх природа і які сформовані в процесі розвитку, педагоги не зможуть правильно вибрати зміст, форми, методи і засоби виховання та навчання дітей. Вони працюватимуть навпомацки, а педагогіка залишиться бездітною і Бездушною. Як уникнути цього, прекрасно демонструє своєю творчістю Софія Федорівна Русова – талановитий психолог і видатний педагог.

1. Софія Русова. Мої спомини // Цит. за вид.: С. Русова. Вибрані педагогічні твори. – Київ: Освіта, 1996. – С. 8.
2. Русова С. Вибрані педагогічні твори. – Київ: Освіта, 1996. – С. 31.
3. Русова С. Мої спомини // Цит. за ж-лом “Дошкільне виховання”. – 1991. – №10 – С. 16.
4. Русова С. Дошкільне виховання // Вибрані педагогічні твори. – Київ: Освіта, 1996. – С. 34.
5. Русова С. Там само. – С. 35.
6. Русова С. Там само. – С. 38.
7. Русова С. Там само. – С. 39.
8. Русова С. Там само. – С. 40.
9. Русова С. Там само. – С. 40.
10. Русова С. Там само. – С. 43.
11. Русова С. Там само. – С. 51.
12. Русова С. Там само. – С. 65.
13. Русова С. Там само. – С. 133-134.
14. Русова С. Там само. – С. 134.
15. Русова С. Там само. – С. 147.
16. Русова С. Там само. – С. 157.
17. Русова С. В дитячому садку // Вибрані педагогічні твори. – Київ: Освіта, 1996. – С. 186.
18. Русова С. Нова школа // Вибрані педагогічні твори. – Київ: Освіта, 1996. – С. 208.
19. Русова С. Система Монтесорі // Вибрані педагогічні твори. – Київ: Освіта, 1996. – С. 219.

20. Русова С. Націоналізація школи // Вибрані педагогічні твори. – Київ: Освіта, 1996. – С. 293-294.
21. Русова С. Там само. – С. 294.
22. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання // Вибрані педагогічні твори. – Київ: Освіта, 1996. – С. 223.
23. Русова С. Там само. – С. 223.

Olena Khrushch, Vassyl Khrushch
PSYCHOLOGICAL GROUNDS OF S. RUSOVA'S PEDAGOGICS

The pedagogic creativity of Rusova S.F. is analyzed in this article. She put this in the foundation of education and upbringing processes. All works of Sofia Rusova which are dedicated to the problems of education, upbringing, development and distinguishes for significant psychological analysis. That's why we deeply confident in that Sofia Rusova is a deep psychologist, talented pedagogue and gifted methodologist.

The analysis of rich literature – pedagogic inheritance testifies that this inheritance could be the example of taking into account psychic condition, peculiarities and processes which are in a person in the process of his/her upbringing and education.

The authors come to the conclusion that pedagogic which is not basing on the psychology data, loses the most important. THAT IS THE SOUL OF CHILD, POSSIBILITY to influence effectively on his/her, taking into account his/her interests, wishes, inclinations, faculties and aspirations.

Борис Савчук

МІЖНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ СОФІЇ РУСОВОЇ

За останнє десятиліття в Україні з'явилося безліч публікацій, присвячених різним аспектам життя і творчості Софії Русової, зокрема, активно вивчається науково-педагогічна спадщина та громадсько-патріотична праця Русової. Поряд з тим чи не найменш дослідженою залишається міжнародна діяльність Софії Русової, яка у важкі часи більшовицького та польського панування на українських землях стала голосом сумління нації. Важливе підґрунтя для з'ясування даної проблеми, крім матеріалів періодичної преси, дають документальні матеріали, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві у Львові, Державному архіві Львівської області та Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України у Києві.

Свою міжнародну працю Софія Русова розпочала у Кам'янці-Подільському, де вона опинилася 1919 р. у вирі національно-визвольних змагань. У той час це місто було головним “центром” української державності, оскільки у ньому перебували уряди ЗУНР та УНР. Створений там у липні на чолі з Бланкою Барановою Комітет галицьких українців тісно співпрацював, а згодом фактично злився з наддні-

рянським "Союзом українок". Незабаром товариство зросло до 310 членів, провідну роль у ньому відігравала Софія Русова.

Вагу й визнання "Союзу українок" засвідчила участь його представниць у державних засіданнях уряду ЗУНР та УНР. На одному, організованому з ініціативи Софії Русової, вечорі-наradі з метою зближення галицьких і наддніпрянських політичних діячів були присутніми Євген Петрушевич, архієпископ Вільгельм та міністри УНР. У виголошеній на ній промові Русова приділила велику увагу потребі консолідації національних сил для здобуття перемоги над численними ворогами Української держави, а також підкреслила, що наше жіноцтво є прикладом соборницьких прагнень для усього народу. Вже тоді встановилися тісні зв'язки між нею і Симоном Петлюрою. В одному з листів до союзниць Головний Отаман підкреслював, що в боротьбі за Вільну Україну та в її майбутньому будівництві жінка повинна відіграти велику роль [1].

Дослідники, як правило, не відзначають, що саме існування цієї організації дало ґрунт для створення у вересні 1919 р. на з'їзді у Кам'янці-Подільському "Національної ради українських жінок". Вона поставила завдання згуртувати всі жіночі товариства для розгортання широкої та цілеспрямованої національно-пропагандистської акції у міжнародних колах [2]. До її керівного органу (Ради) ввійшли Софія Русова як голова, її заступниця Марія Грушевська, Зинаїда Мірна, Людмила Старицька-Черняхівська та інші – згодом усі визначні міжнародні діячки.

Внаслідок зміни військового становища Національна рада українських жінок продовжувала діяльність у Старокостянтинові, Вінниці та Жмеринці. Через складні військово-політичні умови вона не змогла, як планувалося, розгорнути широку діяльність для реалізації своїх першочергових завдань. Але здійснивши ряд вдалих виступів і налагодивши зв'язки з деякими феміністичними об'єднаннями, Національна рада заклала підвалини і згодом очолила боротьбу українського жіноцтва на міжнародному терені. Ще 1919 р. через національні феміністичні об'єднання нею були направлені кілька відозв до урядів європейських країн із закликами справедливого вирішення долі багатомільйонного українського народу, що бореться за свою незалежність, а також проханням надати Українській державі медичну допомогу. Важливе значення у цей час мало встановлення зв'язків з Міжнародною жіночою Лігою миру та свободи (Суфражем), що виникла 1904 р. та, об'єднуючи понад 50 національних організацій, виступала за рівні громадянські й політичні права жіноцтва.

Після поразки у національно-визвольних змаганнях Національна рада перебралася до Праги, де розгорнула масштабну діяльність. Її філії

в Берліні, Відні, Римі, Парижі сприяли об'єднанню українського жіноцтва для роботи в міжнародних організаціях, так і серед української громадськості. Вони виступали посередниками у налагодженні зв'язків між крайовими та емігрантськими жіночими товариствами.

За таких умов Софія Русова виступила головним ідеологом і організатором міжнародної діяльності розкиданого на етнічних і чужих теренах українського жіноцтва. Одним з його пріоритетних напрямів стало здобуття визнання і права членства у світових феміністичних об'єднаннях. Право репрезентувати його на міжнародному терені припинив взяти на себе галицький "Союз українок" як наймасовіша і найбільш впливова національна жіноча організація. Софія Русова передбачила, що оскільки на початку 20-х років товариство ще не було офіційно зареєстроване польською владою, то це може викликати зайві ускладнення при його вступі до Суфражу. Виходячи з цього за порадою Русової вирішили вдатися до внутрішньоорганізаційних комбінацій, зокрема організувати нову секцію "Союзу українок" під назвою "Союз оборони української землі" – свого роду "жіноче міністерство закордонних справ". Від його імені сенаторка Олена Левчанівська передала відповідні документи про вступ до Центрального Комітету Суфражу у Лондоні [3].

На першому повоєнному конгресі "Міжнародного жіночого союзу за громадянські права жінки", що відбувся 1920 р. в Осло, була внесена офіційна заява про прийняття "Союзу оборони української землі" до його складу. Після гострих дебатів він був прийнятий у члени Суфражу на "правах вільної нації" на конгресі 1923 р. у Римі. На ньому чи не вперше широка світова громадськість ознайомилася з історією та діяльністю українського жіночого руху. Великим здобутком стало створення тоді окремого "Комітету охорони українського жіноцтва" [4]. Таким чином, до Суфражу ввійшла формально існуюча організація, а дійсним її членом був "Союз українок". Відзначимо, що цього було досягнуто, головним чином, завдяки міжнародним зв'язкам Софії Русової.

Разом з тим, на суфражиському конгресі 1923 р. у Римі, як і наступному форумі у Копенгагені, вона мала численні зустрічі з кардиналами, політиками та урядовцями багатьох країн. Налагодження міжнародних контактів служило не лише для пропаганди української справи, але й культурній та гуманітарній меті. Про це свідчать домовленості про призначення стипендій для українських студентів, які навчалися у європейських країнах, про надання благодійницької допомоги українським дітям і т. ін.

Під проводом очолюваної Софією Русовою Національної ради, що була членом керівного органу Суфражу – Інтернаціональної жіночої ради, – українське жіноцтво розгорнуло широку "національно-інформа-

тивну працю", використовуючи для цього численні міжнародні з'їзди та зустрічі. Проте на Віденському конгресі Суфражу у 1926 р., який проголосив "перемогу фемінізму в усьому світі", галицька українська секція була виключена з його членів як "представник недержавної нації" [5]. Після цього "Союз українок" продовжував утримувати з ним контакти за посередництвом Софії Русової.

Одним з її найбільших тогочасних міжнародних тріумфів став виступ на "Конгресі нового миру", який відбувся у грудні 1922 р. С. Русова довго вагалася щодо участі у цьому форумі, але її переконало особисте звернення С. Петлюри, що вона повинна об'їхати всю Європу і розповісти про важкий стан, в якому знаходиться Україна. Тоді Русова проявила себе як талановитий і блискучий дипломат. Протиставивши себе "чепурним дамам" та "веселому, блискучому, самовтішному міжнародному натовпу", вона виділялася серед них чорним вбранням, вуаллю – наче саме втілення "суми і недолі" України [6]. Міжнародну громадськість вразила поширена на конгресі "Відозва до жінок усього світу", в якій зображалася жахлива картина більшовицького терору та голоду в Радянській Україні. Завдяки особистим переговорам, проведеним Русовою з представницями національних організацій Червоного Хреста, туди почали надсилати гуманітарну допомогу.

Підсумовуючи враження від участі у міжнародних жіночих конгресах 1920-1922 рр., Софія Русова у впливовому емігрантському журналі "Нова Україна" окреслила загальну розстановку сил у світовому феміністичному русі та вказала на перспективи інтеграції у нього українок. Вже тоді, передбачаючи можливі труднощі та ускладнення, які очікують їх на цьому тернистому шляху, вона переконувала у необхідності за будь-яких обставин використовувати всі можливі засоби для пропаганди української справи серед чужинців [7].

Так само важко складалася відносина українського організованого жіноцтва з Міжнародною жіночою Лігою миру та свободи, що, виникнувши 1915 р., перетворилася у найвпливовішу жіночу політичну організацію та об'єднувала понад 30 національних організацій з усіх континентів. Вона мала пацифістський характер і виступала за досягнення міцного миру на основі порозуміння між окремими народами, а також активно відстоювала принцип самовизначення націй. До речі, цілком можливо, що виявлений нами у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України переклад статуту Міжнародної жіночої Ліги на українську мову [8] належить саме Софії Русовій. Підставу для таких тверджень дає те, що Національна рада першою встановила з нею контакти, а вже потім до роботи у Лізі прилучилося галицьке жіноцтво.

До складу Міжнародної жіночої Ліги миру та свободи українок прийняли на конгресі, що відбувся 16-18 липня 1921 р. у Відні. Спочатку жінки виступили спільною делегацією у складі С. Русової, С. Дністрянської, М. Донцової, Н. Суровцевої, Б. Баранової. Але потім як самостійна група виділилася "галицька група" (М. Рудницька, О. Левчанівська, І. Баранова). Завдяки виступу української жіночої делегації на Віденському форумі була прийнята резолюція про підтримку українського народу, який "зі всіх країн світу найдовше бореться за свою волю". Вона містила заклик до урядів вжити заходи, які б забезпечували зміну його важкого становища, а також домагання переглянути "мирові договори", що визначали повоєнний устрій Європи. Завдяки активним діям українок (зокрема, в усіх комісіях конгресу поширили реферат про українську справу) до Союзу Народів було направлено звернення щодо необхідності справедливого вирішення галицького питання. Підкреслимо, що це було зроблено, незважаючи на рішучі протести впливової польської делегації [9].

Другий гучний виступ українські жінки здійснили на наступному конгресі Міжнародної жіночої Ліги, що пройшов у червні 1922 р. у Варшаві. У прийнятому на ньому "Меморандумі", який отримали всі європейські уряди, відзначалася підтримка "українського народу в його імпанніях до державної незалежності" та визнавалося за ним "повного права національного самовизначення". У цьому документі також висловлювався протест проти недотримання Польщею міжнародних зобов'язань і масових арештів українців. Хоча С. Русова безпосередньо не брала участі у цьому форумі, але фактично скеровувала діяльність української делегації [10]. На конгресі Ліги миру і свободи, що відбувся 1924 р. у Нобсбрадах за її порадою, виходячи з нових реалій, вже зроблений ухил на пропаганду культурних традицій та самобутності українського народу. З цією метою була влаштована етнографічна виставка вишивок, фотографій, краєвидів і т. ін.

У своїх спогадах Софія Русова багато оповідає про всі перипетії, пов'язані з виключенням українок як представниць бездержавної нації з Міжнародної жіночої Ліги миру та свободи й інших міжнародних феміністичних об'єднань. Вона болісно переживала невдачі у цій царині боротьби [11].

Разом з тим, можемо стверджувати, що Суфраж, а особливо "Ліга миру і свободи", стали чи не найбільшою після Ліги Націй трибуною для пропаганди українського питання серед світової громадськості.

Національна рада разом із галицьким "Союзом українок" поширили через керівні органи та національні організації цих двох найвпливовіших міжнародних феміністичних об'єднань 276 меморан-

думів, звітів і листів, у яких ознайомлювали, прохали і вимагали підтримки боротьби українського народу за свою незалежність [12].

У 30-і роки активність Софії Русової на міжнародній царині дещо зменшується, хоча вона залишалася авторитетною впливовою фігурою світового феміністичного руху. Так, великою мірою за її сприянням галицькі українки 1933 р. були прийняті у члени Міжнародної жіночої кооперативної гільдії. Численні матеріали засвідчують, що й у цей час голос Русової залишався впливовим у всіх міжнародних акціях українського жіноцтва. Але й воно почало втрачати активність у цій царині.

У 1934-1935 рр. у галицькому "Союзі українок" точилася гостра дискусія про "доцільність" подальшої співпраці із Суфражем і Міжнародною жіночою Лігою. Прихильники розриву з цими міжнародними об'єднаннями небезпідставно закидали, що участь в їх роботі вимагає великої кількості грошей, але дає незначну віддачу [13]. Проте такий крок загрожував повною міжнародною ізоляцією. У цей критичний момент пролунав авторитетний голос Софії Русової, яка доводила необхідність "всесвітньої праці для вирішення національних справ" та закликала не лише продовжувати, але й усіма силами розширювати співпрацю у цій царині [14]. Проте це лише відтягнуло остаточний розрив. У жовтні 1937 р. Головна рада "Союзу українок" прийняла резолюцію, в якій стверджувалося, що вона "визнає в засаді доцільність підтримування міжнародних зв'язків" зі світовими жіночими об'єднаннями, проте в теперішніх умовах життя українського народу вважає працю українських сесцій "неактуальною і нереальною" [15].

Ми зупинилися лише на окремих аспектах і напрямках багатогранної міжнародної діяльності Софії Русової. Зважаючи на це, подальшого вивчення заслуговує її громадська та міжнародна праця насамперед як члена Центральної Ради УНР. Крім того, вона була у тісних стосунках з міністерством зовнішніх справ Чехії, а також багатьма нежіночими національними та міжнародними державними і громадськими об'єднаннями і т. ін. Підставу для вивчення цієї важливої і маловідомої сторінки української історії і дипломатії дає подальше вивчення ще недостатньо досліджених архівних та інших документальних джерел.

1. Узагальнено: Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА), ф. 319, оп. 1, спр. 2, арк. 38-39; Наша мета. – 1919. – 26 жовт., 9 листоп.; Баранова Б. З наших визвольних змагань // Діло. – 1930. – 20 квіт.
2. ЦДІА, ф. 319, оп. 1, спр. 28, арк. 3-4.
3. Там само, спр. 178, арк. 37-38; Громадський вісник. – 1922. – 3 черв.
4. Див.: ЦДІА, ф. 319, оп. 1, спр. 13, арк. 8; Державний архів Львівської області, ф. 119, оп. 2, спр. 6, арк. 1; Жіноча доля. – Ч. 9. – С. 3-4; Русова С. Мої спомини. – Львів: Видавничий кооператив "Хортиця", 1937. – С. 261-280.

5. Рудницька М. Побідний похід фемінізму // Діло. – 1929. – 20 лип.
6. Русова С. Мої спомини. – С. 266.
7. Див.: Русова С. З Відня до Праги. (Вражіння поїздки на Всесвітній жіночий конгрес) // Нова Україна. – 1922. – Ч. 6. – С. 7-8.
8. Див.: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ, ф. 4465 с, оп. 1, спр. 293, арк. 1-15.
9. ЦДІА, ф. 581, оп. 1, спр. 106, арк. 1-46.
10. Там само, спр. 100, арк. 2-3.
11. Русова С. Мої спомини. – С. 274.
12. Діло. – 1926. – 16 липня.
13. Жінка. – 1937. – Ч. 15-16. – С. 2-3.
14. Там само. – Ч. 19-20. – С. 2-3.
15. Там само. – Ч. 21-22. – С. 15.

Borys Savchuk

S.RUSOVA'S INTERNATIONAL ACTIVITY

On the basis of S. Rusova's pedagogical heritage analysis it has been revealed her views on the content of education in the Ukrainian school: the characteristic of educational subjects, text, books, in particular.

Ірина Пflugator

СОФІЯ РУСОВА ПРО ВЧИТЕЛЯ – ВИХОВАТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ

Вагомий внесок у розвиток школи і педагогічної думки в Україні в перші десятиріччя ХХ ст. поруч з І.Велигорським, М.Галушинським, І.Стешенком, Я.Чепігою, І.Ющишиним, Я.Яремою зробила Софія Русова.

С.Русова увійшла в історію української педагогіки як автор концепції національної освіти, нової школи, фундаментальних праць і педагогіки: "Дошкільне виховання", "Теорія і практика дошкільного виховання", "Дидактика", "Сучасні течії в новій педагогіці", "Моральні завдання сучасної школи", "Єдина діяльна (трудова) школа", "Нова школа" та інші.

Українська національна школа, на думку Русової, має мету українськими засобами виховати розумну працювиту дитину, не відірвану від свого рідного народу, а навпаки, – пов'язану з ним пошаною по всьому свого, знаннями того, серед чого вона виростає. Ця концепція має надзвичайну актуальність і сьогодні для розбудови української незалежної держави.

На першому плані у С.Русової завжди були проблеми виховання і життя української молоді. Дітей вона вважала найдорожчим скарбом і тому постійно піклувалася про зростання майбутнього народу.

© Пflugator

Свідченням цього є не тільки теоретичний, але й практичний доробок дослідниці. Це – безпосередня її робота вихователем дитячого садка, вчителем школи, викладачем, професором педагогіки вищих навчальних закладів, активна участь в організації товариства “Дошкільне виховання ім. Песталоцці”, створення шкіл, громад, притулків.

Творче втілення педагогічних ідей Софії Русової – це створення нею ряду підручників: український буквар, читанка, географія Європи, географія позасвропейських країн тощо.

Русова вважала, що виховання – це процес творчий, а найважливішим фактором його здійснення є вчитель. Тому вона глибоко проаналізувала проблеми, пов'язані з підготовкою і перепідготовкою вчителів для нової української школи, підвищення їх фахової кваліфікації, докорінного поліпшення соціального і правового статусу, матеріально-побутових умов життя і праці, згуртування вчителя у професійні спілки та інше.

У центрі уваги в теоретичній і практичній діяльності С.Русової постійно знаходилася постать учителя нової української національної школи. Щоб виконувати своє національно-культурне “післанецтво”, учитель-вихователь, вважає С.Русова, має бути добре підготовленим науково, знати психологію, щоб добре розуміти своїх вихованців, їх нахили, їх поступінний розвиток, бути освіченим у педагогіці, в літературі, в природознавстві, добре знати українську мову, вміти співати, трохи розумітися в ручних працях, у малюванні, фізичних вправах і бути українським патріотом, вміти дітям передати цей патріотизм, повний любові до свого народу і позбавленим усієї агресивності, якої-небудь ненависті.

Вона надає вирішального значення формуванню цілісної особистості вчителя-вихователя, складовими компонентами якої, на її думку, були загальнокультурний, професійний та рівень психологічної підготовки [2, с. 156].

Софія Русова повністю поділяла думку, висловлену в 1935 р. на Педагогічному конгресі в Римі про те, що основою виховної праці учителів є культ своєї “Нації Батьківщини”, тому що ментальність кожної нації зростає для світу в залежності від того, як вона може реалізувати свої власні етнічні вартості”.

Це, в свою чергу, вимагало посилення національного виховання вчителів, досягнення ними високого рівня інтелектуального розвитку, які щиро віддані національній ідеї, мають сформовану міцну волю і ясне розуміння свого громадянського обов'язку й чесного його виконання. Вона прагне до того, щоб педагог не був скутий догматичними циркулярами, якими визначається зміст освіти та добір методів навчання. Вчитель має бути розкутим і самостійним у складанні навчальної програми, у використанні форм і методів навчальної діяльності.

Головним завданням педагога С.Ф.Русова вважає розвиток самостійності дитини. Треба не давати їй готове знання, навіть початкове, а більш усього збудити в дитині її духовні сили, розворушити цікавість, виховати її почуття, щоб очі дитини вміли бачити, вуха дослухатися до всього.

На думку Русової, школа має давати різноманітні можливості для самовираження учня. Учитель повинен допомогти дитині в процесі самовизначення викликати в кожного учня прагнення до свідомого самовиховання, бо тільки сам учень може під впливом розуму регулювати свої почуття, здійснюючи в цьому самовихованні дві мети: розвинути всі природні скарби, щоб стати людиною в найкращому розумінні, і знати, яку користь принесе власним життям іншим.

Значну увагу дослідниця приділяла ролі вчителя у розвитку мислення дітей, оволодіння ними основними розумовими операціями (аналіз, синтез, узагальнення тощо). За її переконанням, учитель, батьки повинні використовувати кожний випадок боротьби між злом і добром, щоб виробити у дітей власні судження, давати змогу в різних обставинах життя виявляти свою мужність, добре серце і правдиве поведіння.

Софію Федорівну дуже хвилювала політична і соціальна незахищеність українського вчителя, роль і праця якого в нових школах “справді велика, він є правдивий апостол правди і науки” [3, с. 163]. Постійна матеріальна скрута, переслідування, безправність у всіх сферах життя негативно позначаються на його загальнокультурному і професійному рівні. Такий вчитель мало що може зарадити у виховній справі. На її думку, щоб поставити школу на висоті її суспільного значення, треба “...поставити учителя в кращі суспільні та господарські умови життя” [3, с. 163].

Найбільш чітко вимоги до вчителя С.Русова сформулювала в праці “Дошкільне виховання” [4]. І хоч ці вимоги адресуються вихователям дошкільних закладів, вони настільки виважені, науково обґрунтовані, доцільні й незаперечні, що набувають загальнопедагогічного характеру. Вони, безперечно, стосуються і вчителів, вихователів усіх типів навчально-виховних закладів.

У цій праці, яку сміливо можна назвати підручником з педагогіки дошкільного виховання, Софія Русова ставить такі вимоги до вчителя-вихователя: бути здоровою людиною; мати ґрунтовну психолого-педагогічну та фахову підготовку; постійно вивчати індивідуальні особливості кожної дитини і враховувати їх при організації виховного процесу; бути самокритичною і творчою особистістю; брати активну участь у суспільному житті, домагаючись об'єднання матерів у групи, щоб уміти, враховуючи соціальне оточення, виховувати дітей на певному національ-

ному ґрунті: "...в найближчому зв'язку з усіма умовами життя не тільки родини дитини, а і того народу, до якого вона належить, якому самою долею призначено дитині служити, чії національні риси відбиваються на здібностях дитини, її нахилах, її вдачі" [4, с. 159].

Важливою умовою успішної педагогічної діяльності вчителя, вважає Русова, є наявність у нього таких якостей характеру, як громадянськість, вірність національній ідеї, доброта, чуйність, скромність, наполегливість, витримка, терпіння, самовладання, щирість.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що Софія Русова зробила неабиякий внесок у розвиток теорії і практики підготовки національних педагогічних кадрів, без яких не може існувати нова гуманна українська національна школа.

1. Русова С. Роль жінки у дошкільному вихованні // Рідна школа – 1936. – № 6. – С.84-86.
2. Русова С. Дошкільне виховання // Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – С.34-184.
3. Русова С. Суспільні питання виховання // Життя і знання. – 1929. – С.161-163.
4. Русова С. Дошкільне виховання // Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – С.34-184.

Iryna Pluhator
S.RUSOVA ABOUT TEACHER-EDUCATOR
OF UKRAINIAN NATIONAL SCHOOL

The problems in preparation of teachers and educations in S.Rusova's pedagogical heritage are researched in this article. Much attention is payed to the upbringing of highly educated personality of the teacher.

ТЕОРІЯ НАВЧАННЯ

Тетяна Завгородня

ПРОБЛЕМИ ДИДАКТИКИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ СОФІЇ РУСОВОЇ

Вагомий внесок у скарбницю української педагогіки зробила невтомна трудівниця в царині освіти – Софія Русова. Про це ще за її життя було сказано в часописі "Діло" (1934): "Треба подивляти виключну працьовитість і продуктивність цієї нашої видатної жінки, яка сила енергії, життя у цієї людини! Педагогічна праця, наукова робота, підручники, статті, спомини, – все це сиплеться безконечною чергою..." [1].

Софія Русова у своїй науковій та педагогічній діяльності значне місце відводила школі, якій вона надавала вирішальну роль у розвитку держави і навчанні українських дітей. Червоною ниткою через усю педагогічну спадщину простежується її думка про те, що школа і освіта в Україні мають орієнтуватися на прогресивні світові здобутки і водночас створювати свою власну систему на національному ґрунті, враховуючи потреби регіону, національні особливості та історичні традиції.

Школа, за її переконанням, повинна мати національний характер, тобто в програмі навчання перше місце мусили займати національні предмети: "мова, література, історія, географія свого народу, його давні закони, його психічно-етнічні риси". Одночасно вона наполягала, щоб школа була "життєвою": діти повинні працювати в господарстві, займатися ремеслом.

Дуже різко виступала педагог проти двомовної (утраквістичної) школи. Вона вважала її "не лише злим глузуванням над здоровою наукою педагогіки, але й недопустимою..." Двомовна школа, писала вона, "це педагогічний нонсенс і – додаймо – життєвий злочин, яким жартувати не слід; він понижує престиж школи і значно припиняє нормальний розвиток дітей і юнаків" [2, с. 44].

Значне місце у педагогічній спадщині Софії Русової займає висвітлення дидактичних проблем. Це зумовлено її бажанням підвищити інтелектуальний рівень українського населення. Вона наполягала, що тільки освічений народ може зміцнити "народний матеріальний добробут". А для цього необхідно повністю змінити організацію навчального процесу відповідно до вимог часу: "...Школа, – писала Русова, – має стати життєвою майстернею, де учні навчаються інтелектуального зусилля і самоопанування, привчаються усе своє життя підтягувати під поняття свободи і порядку" [3, с. 110].

Особливо повно дидактичні ідеї С.Русової знайшли висвітлення у її лекціях, надрукованих під назвою "Дидактика". Цю книгу без

перебільшення можна назвати справжнім підручником. Тут розглядалися основні категорії дидактики, принципи й компоненти процесу навчання й мислення; завдання, методи і засоби навчання, роль учителя у використанні нових методів навчання; деякі положення експериментальної дидактики Лоя; методики викладання окремих предметів (української мови, математики, географії, історії, природознавства). Особлива увага приділялась предметам українознавчого циклу. За визначенням Софії Русової, “дидактика є наука, що вишукує при допомозі законів логіки та психології найкращих способів переведення розумового розвитку” [4, с. 5].

Розглядаючи дидактичні проблеми, С.Русова значне місце відводила визначенню мети школи. За її переконанням, національне виховання молоді мало органічно включати в себе підготовку молоді до державотворення, створення власної самостійної і незалежної держави; активну творчу діяльність з розбудови матеріальної культури своєї нації, що вимагало високого рівня професіоналізму, підготовки справжніх фахівців, які могли б забезпечити добробут всього народу. Не менше значення мала діяльність і в сфері духовного життя народу. Основою такої діяльності повинна була бути національна культура, вікові здобутки народної творчості, поєднані з кращими зразками загальнолюдської культури. У статті “Суспільні питання виховання” вона підкреслювала, що “учні мають виховуватися, вчитися на елементах національної творчості, повинні ознайомитися з світоглядом нації, як він виявився в її народній творчості, звичаєвому праві, в давніх громадських звичаях та установах”. Головна ж мета школи, писала вона, полягає у вихованні “свідомих громадян, які в усякому суспільстві свідомо ставилися б до своїх суспільних обов’язків і чесно їх виконували (...) Національний елемент у вихованні є одним з додатніших, треба лише не вносити в нього жадних назадницьких поглядів, жадної піднесеної чутливості. Наш народ не є найкращий на усьому світі, він такий, який є, нам дорогий, і служити йому ми повинні до власного згину”.

Мета школи міжвоєнної доби, за переконанням С.Русової, обумовила принципи навчання, які безпосередньо були пов’язані з загальновиховними. За її висловом, “принципи навчання є ті виховничі принципи, які мають прикладатися до усякого виховничого процесу, що його переводять учителі під своєю контролею та за своїми стимулами”.

Софія Русова у лекціях з дидактики визначала такі принципи навчання: “засвоєння знань, дисципліна мислення, культура здібностей, розвиток моральності, соціальні знання, розуміння відповідальності, приладнання до оточення, почуття щастя відчуження й од товариства, почуття задоволення від гарного розвитку, усіх сил і всіх здібностей” [5, с. 90].

Важливою умовою функціонування нової школи С.Русова вважала побудову її на підставі врахування досягнень психології, пізнання учнів, вивчення їхніх нахилів, здібностей. Процес навчання, як вона стверджувала, повинен бути організований на врахуванні закономірностей та умов розвитку дитини з використанням найдоцільніших для певного віку методів навчання. Впроваджуючи результати дослідження різноманітних напрямків психології, які проводилися у різних країнах, і спираючись на праці Д’юї, Кершенштайнера, а також педагогів-практиків: Колвіна, Беллея, Паркера та ін., вона обґрунтовує нові методи навчання: синтетичний та “резитацій” [6, с. 39].

Особливе зацікавлення у неї викликала педагогічна творчість видатного італійського педагога Марії Монтессорі. У запропонованій системі Софію Русову насамперед захопило уважне ставлення дослідниці до дитячої душі, яке вимагало індивідуалізації процесу навчання, забезпечення вчителями таких умов, за яких кожна дитина повноцінно і самостійно привчається орієнтуватися у різноманітних властивостях спеціально створеного дидактичного матеріалу, явища природи та соціальної дійсності.

Важливе значення С.Русова надавала врахуванню індивідуальних здібностей учнів. “Як нема в садку двох кущів однаковісінських, так нема в класі двох дітей з однаковими почуттями, думками, здібностями. Перший обов’язок кожного вчителя – добре ознайомитися із своїми учнями, з обставинами їхнього життя...” [7, с. 208].

На думку С.Русової, у навчанні треба перш за все викликати самодіяльність учнів, спонукати їх до самостійного розв’язання різних наукових проблем, найменше використовувати пасивне прослуховування лекцій. Важливе завдання школи, на її думку, – дати змогу виявитися самостійним творчим силам дитини. Викликавши творчу самостійну діяльність дитини, вчитель розширює свідомість учня й допомагає йому новими засобами творити щось цікаве, на вищому рівні. “Треба викликати в дітях, – стверджує педагог, – зацікавленість до самостійних дослідів, до власних винаходів”, а крім того “постійно розвивати зацікавлення, з яким діти приходять до школи” [8, с. 112]. Досліднича вважала, що досягти цього можливо тільки ґрунтуючи навчання на основі інстинкту цікавості. “Там, де цікавість дитини задовольняється, там працює вона радісно, швидко все схоплює, добре затамує. Де нема цікавості, нема ані уваги, ані бажання затамувати” [9, с. 30].

Не менш важливим, на думку видатного педагога, є розвиток у навчально-виховному процесі творчості, фантазії дитини. Тому Софія Русова вимагала, щоб під час організації процесу навчання була “добре засвоєна наука поруч з розвитком творчої активності в учнях”.

Розв'язати цю проблему дослідниця пропонувала шляхом включення дітей в індивідуальні або колективні форми навчання, у виконання таких завдань, які створюють можливість для виявлення дітьми своїх вражень і завершують їх, за методикою Декролі, оповіданням, малюнком, ручною працею, рухами, грою й драматизацією. Взагалі, Русова підтримувала методiku Декролі, яку вона розглядала, як "психологічну методу глобального навчання". На підставі висновку, що Декролі об'єднав педагогічні висновки Фребеля про осередки інтересів, Монтессорі про розвиток зовнішніх почуттів, Кіршенштайнера про трудовий принцип навчання, Д'юї про пробудження дитячої ініціативи, вона обґрунтувала основні принципи школи Декролі:

"1. Школа мусить бути серед природи, щоби діти мали можливість спостерігати всякі її явища. 2. У школі має бути коєдукація. 3. Класи мусять бути робітними, не аудиторіями. 4. У класах не повинно бути більше 25 учнів. 5. Школа має співпрацювати з родинами. 6. У школі панує не зовнішня, а внутрішня духовна карність. 7. Взаємна допомога учнів приводить їх природньо до колективної, добре організованої праці" [10, с. 12]. Педагоги, за її твердженням, повинні цінувати всяку самостійну творчу працю дитини для того, щоб викликати у неї як можна більше творчих сил, "бо це найкоштовніша річ для поступу і найбільш індивідуальна..."

Висвітлюючи проблеми дидактики, С.Русова значне місце у своїх працях приділила змісту шкільної освіти. У статті "Нова школа" вона визначила предмети, які повинні входити у навчальний план початкової школи. Серед них були названі: Закон Божий, рідна мова, арифметика, природознавство, географія, історія, ручна праця (малювання, ліплення, різьба по дереву), спів, фізичне виховання (ігри та різні гімнастичні вправи). Педагог показала роль кожного предмета в процесі навчання. За її переконанням, починати навчання необхідно з вивчення природознавства. Саме цей предмет привчає дітей до спостережень, послідовних висновків, розвиває дисципліну мозку і "має найкращий моральний і естетичний вплив на виховання дитини" [11, с. 209].

Велике й безперечне значення, на її думку, мають також і такі предмети, як математика й рідна мова. Навчання останньої повинно було складатися із слухання літературних творів, навчання грамоти, уміння викладати свої думки не тільки в розмові, але й письмово. Лише при таких умовах у дітей пробуджується активність, і вони можуть викласти свої думки на письмі так само, як і в своїй голівці.

Софія Русова підкреслювала, що в змісті шкільної освіти основне місце мають посідати національні культурні надбання, що передбачало, звичайно, необхідність вивчення досягнень інших культур. Тому надзви-

чайно велике значення у змісті освіти вона покладала на національне мистецтво, яке вважала найголовнішим фактором пробудження аудожнього чуття в дітей. За її переконанням, у навчанні необхідно використовувати скарбницю національної творчості, вести учнів до водуміння світового мистецтва через ознайомлення з найближчими, оточуючими її формами, образами. "Мусимо виховувати дітей у повній національній свідомості, відданості до свого народу, бо хто не вміє любити рідний край, шанувати свій народ, той не зможе стати щирим горожанином і всесвіту" [12, с. 33].

С.Русова завжди дотримувалася загальнометодологічних принципів демократизму і гуманізму змісту освіти. Особливо це стосувалося вивчення географії, історії, літератури в початковій школі. "Треба ці лекції, – писала вона, – робити якомога більше генетичними, користуватися всякими драматизаціями з життя чужих народів, театром ляльок, оповіданнями з життя чужих великих людей, вчитися теж генетично чужих мов. Усі діти дуже чулі до гуманізму, їх легко виховати в душі міжнародного єднання".

Взагалі, С.Русова велику увагу приділяла методам навчання як способу безпосереднього дотику до дитини. Ефективним методом навчання вона вважала екскурсійний, який найкраще задовольняє дитячу цікавість. Цей метод широко використовувався і в галицькому шкільництві (Н.Дорошенко, Д.Петрів, Я.Кузьмів, І.Юцишин).

Важливого значення Русова надавала також методу роботи з книжкою. Треба намагатися, щоби читання ставало не "пасивною, але цілком активною працею, яка викликає в душі учнів чимало самостійних думок, спостережень і порівнянь. Тільки такі засоби зробляють читання і взагалі формальну науку грамоти справді корисним і могутнім фактором виховання й освіти, включаючи в дітях пошану, любов до рідної мови, глибоке почуття до її художніх творів, увагу до просвітнього значення "книжки" [13, с. 214]. Зрозуміло, що у сучасних умовах розширення інформаційного простору роль книжки не є вже єдиним джерелом інформації, але проблема виховання культури читання залишається.

З метою вивчення рівня читабельності сучасної молоді ми провели анкетування серед студентів (одержано 288 анкет) і учнів старших класів (216). За результатами анкетування, у значної кількості майбутніх педагогів практично не сформована потреба у постійному розширенні свого кругозору, ознайомленні з творами літератури і мистецтва. Так, не змогли пригадати жодного прочитаного в останній час твору вітчизняного письменника 82% студентів IV-V курсів. Відповідаючи на прохання назвати твори вітчизняних письменників, 94 % студентів природничого, 73 % педагогічного і 100 % філософського

(спеціальність – психологія) факультетів дали негативну відповідь або взагалі не відповіли. І це при тому, що педагог, як відомо, повинен постійно залучати дітей до читання, бо книжка – важливий засіб духовного становлення молоді.

Враховуючи, що сучасна шкільна молодь вимагає від учителів широкої ерудиції, наукової обізнаності з різноманітних проблем, ми для порівняння задали аналогічні питання учням старших класів загальноосвітніх шкіл м. Івано-Франківська. Це пояснюється проходженням студентами випускних і передвипускних курсів педагогічної практики переважно в міських школах.

Отримані дані дозволяють стверджувати, що рівень знань творів сучасних українських письменників в учнів старших класів практично у два рази вищий ніж у студентів. Отже, проблема, якій приділяла неабияку увагу С. Русова, залишається актуальною й сьогодні. Підтвердженням цього є вимога Державної національної програми “Освіта (Україна ХХІ століття)”, яка важливим шляхом реформування виховання сьогодні називає “широке використання в навчально-виховному процесі високохудожніх творів літератури і мистецтва” [14, с. 17].

Серед методів навчання дослідниця надавала перевагу тим, які безпосередньо включають дитину у практичну діяльність. Одним з таких методів для початкової школи вона вважала гру. Звертаючись до досвіду відомого бельгійського педагога Декролі, який видав цілу колекцію таких ігор для навчання арифметики й граматики, вона наголошувала, що саме гра зможе захопити дитину в процесі навчання.

Не меншого значення вона надавала драматизації, яка у той час широко застосовувалася у процесі навчання. На її думку, використовувати цей метод доцільно не тільки при вивченні літератури, але й історії, географії, іноземних мов. Важливо, щоб діти не намагалися згадати все слово в слово, а, якщо їм подобався твір, самі знаходили необхідні слова. Слід зауважити, що і галицькі педагоги А. Домбровський (“Нові методи навчання в першій класі”, 1928), М. Куцій (“Драматизація в другому відділі народної школи”, 1927), І. Ющишин (“Драматизація в школі”, 1927) та ін. широко використовували цей метод навчання.

Ще одним методом включення учнів у пошукову пізнавальну діяльність С. Русова вважала збір матеріалу і створення історико-географічного природознавчого музею. Безперечно, це є актуальним сьогодні, коли у концепції національного виховання записано про необхідність посилення пошукової роботи учнів.

Не змінилося значення для сьогоднішньої школи положення Софії Русової про те, що кожний учитель повинен свідомо і самостійно використовувати той чи інший метод навчання. Учитель, за її тверджен-

ням, “уже не невільник тих чи інших приписів керівництва або теоретичних вказівок тієї чи іншої книги з теорії педагогіки – він має перед собою живий колектив учнів, яких знає, і знає, як керувати їхніми духовними вилами...” [15, с. 8].

Важливе місце у педагогічній діяльності Софії Русової займала проблема підручників. Вона відстоювала думку, що ідеальною була б ситуація, коли в кожній школі був би свій підручник, що відповідав тому курсові, який веде вчитель, враховуючи певну аудиторію, а також місцеві умови, в яких живе школа. Свій теоретичний доробок у справі дидактичних засад українських шкільних підручників вона втілювала на практиці, видаючи різні підручники. Серед них: “Український буквар: По підручнику О. Потебні уложила С. Русова” (1906); “Українська література в ХІХ в.: Первий період з 1798 по 1862 г.” (1910); “Початкова географія” (1911); “Початковий підручник французької мови” (1918); “Перша читанка для дорослих для вечірніх та недільних шкіл” (1918) та ін. Важливим доробком дослідниці, який успішно міг використовуватися у шкільній практиці, були літературно-критичні нариси про творчість видатних українських літераторів, провідних діячів культурно-освітньої роботи: Г. Сквороди, І. Котляревського, М. Гоголя, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, В. Винниченка, Б. Грінченка, М. Драгоманова, В. Стефаника та ін.

Розвідки видатної української дослідниці неодноразово друкувалися на сторінках західноукраїнських часописів. Про значення Софії Русової у розвитку педагогічної думки в Галичині добре сказав Я. Ярема: “Вона своїми статтями утримувала український педагогічний світ у курсі того, що нового й кращого творилось по інших країнах на полі навчання й виховання, побуджуючи тим рідну педагогічну думку до життя, руху та поступу” [16, с. 83].

Аналіз проблем дидактики, які розроблені видатним українським педагогом Софією Русовою, і порівняння основних підходів і принципів виховання громадянина, які запропоновані “Концепцією громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності”, в багатьох позиціях співпадають (діяльнісний підхід, гуманізація та демократизація виховного процесу, самоактивність й саморегуляція, системність, комплексність й міждисциплінарна інтегрованість, культуровідповідність, інтеркультурність). Це ж стосується й окремих методів навчання (ситуаційно-рольовий, ігри-драматизації) та форм виховання (диспути, роботи з книгою тощо) [17].

Отже, і сьогодні залишаються актуальними дидактичні ідеї Софії Русової для духовного відродження України, для оновлення змісту шкільної освіти, для посилення культурологічної праці на глибоко національних засадах.

1. М.З. Проф. Софія Русова – про Жіночий Конгрес // Діло. – 1934. – 26 травня.
2. Русова С. Дещо до сучасної педагогіки // Софія Русова і Галичина: 36 статей і матеріалів. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 39-45.
3. Русова С. Моральні завдання сучасної школи // Рідна школа. – 1938. – № 7. – С.109-113.
4. Русова С. Дидактика: Конспект лекцій, читаних в Українському пед. ін-ті ім. М. Драгоманова в 1924/25 р. – Прага: Січ, 1925. – 190 с.
5. Там само.
6. Русова С. Дещо до сучасної педагогіки // Софія Русова і Галичина: 36 статей і матеріалів. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 39-45.
7. Русова С. Нова школа // Русова С. Вибрані твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 207-221.
8. Русова С. Моральні завдання сучасної школи // Рідна школа. – 1938. – № 7. – С.109-113.
9. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. – Львів – Краків – Париж: Просвіта, 1993. – 127 с.
10. Русова С. О. Декролі // Українська школа. – 1933. – Ч.1-2. – С.7-13.
11. Русова С. Нова школа // Русова С. Вибрані твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 207-221.
12. Русова С. Сучасна мрія виховання // Софія Русова і Галичина: 36 статей і матеріалів. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 31-34.
13. Русова С. Нова школа // Вибрані твори. – К.: Освіта, 1996. – С.202-221.
14. Державна програма “Освіта (Україна ХХІ століття)”. – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
15. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. – Львів – Краків – Париж: Просвіта, 1993. – 127 с.
16. Ярема Я. Софія Русова // Рідна школа. – 1936. – № 6. – С.82-83.
17. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Шлях освіти. – 2000. – № 3. – С. 7-13.

Tetyana Zavhorodnya

THE PROBLEMS OF DIDACTICS IN S.RUSOVA'S PEDAGOGICAL HERITAGE

The article highlights a pedagogical work in the field of schooling by an outstanding Ukrainian pedagogue Sofia Rusova. Her looks upon the national school and the basic components of the educational process are revealed, too. An influence of the schooling ideas of the researcher on the development of teaching theory and practice in Halychyna is shown.

Ігор Бай

С. РУСОВА ПРО РОЛЬ ПІДРУЧНИКІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

Софія Федорівна Русова – видатний педагог, просвітителька, громадська діячка, письменниця, непересічна особистість – залишила величезну педагогічну спадщину. Масштаби її культурно-освітньої та науково-публіцистичної діяльності вражають. У своїх численних працях учена зосереджує увагу на формуванні високої духовності, самобутньої національної культури підрастаючого покоління, піддає ґрунтовному аналізу зміст, форми, методи, принципи освіти; звертається до проблем навчання та виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку;

Ігор Бай. С. Русова про роль підручників у навчально-виховному процесі

детально розробляє теоретико-методологічні засади побудови системи народної освіти, створення та розбудови національної школи. С.Русова глибоко вивчала і намагалася творчо використати прогресивні ідеї педагогів різних країн світу, була обізнана з різноплановим реформаторським рухом кінця ХІХ – початку ХХ ст. у країнах Європи та Північної Америки, цікавилася його положеннями та ідеями. Слід зазначити, що С.Русова не лише відчувала вплив реформаторських освітніх ідей, але й сама була реформатором вітчизняної педагогіки, вельяко прагнула збагатити українську школу надбанням кращого світового педагогічного досвіду і пристосувати його до культурних потреб українського народу, до ментальності української дитини.

У творчій спадщині С.Русової яскраво простежується проблема використання в навчальних закладах підручників, посібників, іншої навчально-методичної літератури. Гостро критикуючи існуючу школу як відірв від життя, догматизм у навчанні, авторитарність, придушення волі й активності учнів, пасивне слухання і тривале сидіння школярів за партою, С.Русова наголошувала на прагненні дітей до будь-якої активної діяльності, яке відповідає їх природі, є найсильнішим життєвим прагненням дитини. Вона вважала, що одним із способів втілення в життя ідеї єдиної національної школи є доповнення (а іноді й повна зміна) класно-урочної системи, словесного навчання різноманітними видами діяльності – ручною працею, малюванням, моделюванням, музикою, драматизацією, іграми, працею в саду, городі, спостереженням і т.п. Використання ж в освітніх закладах єдиних навчальних планів, програм, підручників зумовлює певний схематизм і формалізм у роботі школи. С.Русова зазначала: “У новій школі дуже зменшилось значення живання підручника, його заступають або лабораторною працею самих учнів, або викладом вчителя... Взагалі, ідеальним завданням було б утворити в кожній школі свій підручник, що відповідав би тому курсові, що його веде вчитель, прилашнуючи цей підручник до певної аудиторії, до певних місцевих умов, в яких живе школа” [1, с. 119-120].

Вирішальну роль у процесі оновлення школи С.Русова відводила вчителю, його педагогічній майстерності, вмінню знайти індивідуальний підхід до кожного вихованця, що вимагає від нього високої працездатності, постійного прагнення до самовдосконалення, фундаментальної теоретико-методичної підготовки. “Жодної педагогічної діяльності, – за словами вченої, – не можна вести по шаблону, по катехизису, і адже діти не такі однакові, різнобарвні, треба їх розуміти й на усі їх питання дати обмірковану відповідь” [2, с. 39]. Педагог радила доповнювати заняття в початковій школі бесідами у поєднанні з навчальними іграми: “...найменше сконцентровувати процес навчання на пасивному

вислуханні лекцій або на підручниках” [3, с. 34]. Спілкування між учителем та учнями повинно ґрунтуватися, перш за все, на взаємоповазі, має бути ширим, емоційно забарвленим. Розповідь учителя обов’язково повинна подавати науково обґрунтовані знання про навколишній світ, бути образною, емоційно-насиченою, доступною. “Тепер багато педагогів висловлюються за те, – зазначала вчена, – що кожна казка, художнє оповідання краще впливають на слухачів, коли їх оповідається, а не прочитується по книжці” [4, с. 156-157]. Тому С.Русова радить учителю якнайсерйозніше готуватися до таких “годин оповідань” “Треба так переказати художній твір, щоб він став перед дітьми в усій своїй силі й красі, захопив їх і зробив моральне й естетичне враження” [Там само].

У статтях “Нова школа”, “Ідейні підвалини школи”, “Дидактика”, “Нові методи дошкільного виховання” та ін. Софія Русова запропонувала конкретні поради щодо формування у школярів умінь слухати, читати, працювати з книгою, підручником. Вплив книги на розумовий, моральний та естетичний розвиток учнів залежить, перш за все, від добору матеріалу для читання, його розуміння, вміння ним користуватися. Книга має “відповідати душевним і інтелектуальним вимогам кожного читача” [5, с. 226], тобто бути “відповідною до віку й розуміння” дітей. С.Русова радить навчати читанню так, щоб воно не було пасивною, але цілком активною працею, яка викликає в душі учнів чимало самостійних думок, спостережень і порівнянь. Тільки такі засоби зроблять читання і взагалі формальну науку грамоти справді корисним і могутнім фактором виховання й освіти, викличуть у дітей пошану, любов до рідної мови, глибоке почуття до її художніх творів, увагу до просвітнього значення “книжки” [4, с. 161].

Звернувшись до педагогічних праць Софії Русової, можна визначити основні вимоги, які вона висувала до укладання навчальних книг, до їх зовнішнього вигляду. Вміщені в підручниках тексти повинні бути доступними, правдивими, пізнавальними, мусять задовольняти запити дітей, адже позитивний вплив на учнів можливий лише тоді, коли матеріал для читання буде відповідати їх “глибоко захованим нахилам, переживанням”. Увагу вченої привертала також питання зовнішнього вигляду дитячої книжки, її ілюстрування. Вона наголошувала, що і текстова частина книги, і малюнки створюють у дітей однаково важливі для них образи, розширюють їх кругозір, викликають бажання працювати. Софія Русова зазначала: “Бажано, щоб учитель з свого боку теж додав малюнки до кожного читання, до кожної бесіди. Дитині потрібна уява, образ... До читання, до географічних або історичних розмов треба конче додавати такі працювання, в яких діти виявлять, оскільки вони зрозуміли ту науку, яку слухали з уст учителя, читали по книжках, бачили на малюнках” [Там само, с. 159].

С.Русова радила вчителям, окрім підручників, якнайширше використовувати книги для позакласного читання. Вона неодноразово викликала педагогів, письменників, науковців до видання недорогих, доступних для народу книжок: “Так само бажано, щоб поруч з тою або іншою класною читанкою було видано маленькі книжечки для поташкільного читання учнів, – на зразок хоча б тих, що дає видавництво “Нашим дітям”. Його книжечки гарно оздоблені малюнками, по змісту дуже близькі, зрозумілі для дітей” [Там само, с. 161].

Майстерно виконані художні ілюстрації в шкільних підручниках, у дитячих книгах загалом формують у дітей високі естетичні почуття, вподобання, смаки. “Дитина сама по собі не доходить до значного розвитку естетичного смаку, – писала С.Русова, – тому його необхідно розвивати за допомогою колективного розгляду різноманітних картин, малюнків, ілюстрацій до оповідань, казок, легенд, звертаючи увагу на зміст малюнка, його композицію, перспективу, правдивість, гармонію форм, освітлення та ін., викликаючи естетичні судження дітей” [6, с. 65].

С.Русова вважала боротьбу за українську мову і національний зміст навчання в школі одним із головних завдань, що стоять перед педагогічними працівниками. Незважаючи на заборону викладання у школах українською мовою, на відсутність хороших українських підручників, вона закликала вчителів давати учням ґрунтовні знання про культуру рідного народу, його традиції і звичаї, в яких відображається національна свідомість українців.

Особливого значення надавала Софія Русова рідному слову – головному інструменту впливу вчителя на душу учня, могутньому засобу інтелектуального розвитку дитини. Дотримуючись принципу народності, вчена радила при укладанні підручників якнайширше використовувати різноманітні фольклорні твори: казки, легенди, перекази, загадки, коліскові, прислів’я, народні забавлянки та ін. За переконанням С.Русової, саме різні жанри народної творчості своєю безпосередністю та простотою найкраще підходять до дитячого світобачення.

Підсумовуючи, зазначимо, що С.Русова пропонувала здійснювати добір літературного, наукового матеріалу для шкільних підручників, опираючись на принципи науковості, доступності, наочності, емоційності, систематичності, зв’язку навчання з життям. Найкращими зразками підручників для молодших школярів вчена вважала “Граматику” Б.Грінченка, “Рідну школу” С.Черкасенка, “Вінок” О.Білоусенка.

С.Русова не обмежувалася порадами щодо укладання підручників, вимогами до їх оформлення та використання у навчально-виховному процесі, а й сама стала автором таких навчальних книг і методичних посібників:

Український буквар. – С.-Петербург, 1906. – 36 с.

Початкова географія. – С.-Петербург, 1911. – 111 с.

Методика початкової географії. – Київ, 1918. – 31 с.

Перша читанка для дорослих для вечірніх та недільних шкіл. Київ, 1918. – 47 с.

Початковий підручник французької мови для самонавчання і вищих класів гімназій з французько-українським словарем. – Вінниця, 1911.

В основу “Українського букваря” С.Русова покляла розробку одного з найвидатніших українських філологів XIX ст. О.О.Потебні, доповнивши їх матеріалом для читання та ілюстраціями. Зважаючи на політичні обставини, видання було сміливим кроком. На думку рецензентів, буквар С.Русової належить до таких шкільних підручників, “що ще не одно видання буде випущено для школи. Народню словесність автор знає, вміло і досить щедро нею користується, а це надає великої цінності Букварю” [7, с. 209].

Твори, написані Русовою для дітей, довершені як за розумінням психології маленьких читачів, так і в художньому відношенні. Безмірно речно, творче використання педагогічної спадщини С.Ф.Русової сприятиме розвитку української національної школи, формуванню особи педагога, вдосконаленню процесу навчання.

1. Русова С. Дидактика. – Прага: Сіяч, 1925. – 191 с.
2. Русова С. Націоналізація дошкільного виховання // Україна. – 1991. – № 3. – С. 3-4.
3. Русова С. Моральні завдання сучасної школи / У кн. Софія Русова і Галичина / Упоряд. Нагачевська З.І. – Івано-Франківськ: Вік, 1996. – С.34-39.
4. Русова С. Нова школа / У кн. Педагогічна спадщина С.Русової і сучасна освіта / Упоряд. В.Г.Слюсаренка, О.В.Проскури. – К., 1998. – С. 154-165.
5. Вільна Українська Школа. – 1918. – № 5-6.
6. Зайченко І.В. Педагогічна концепція С.Ф.Русової. – Чернівці, 1996. – 116 с.
7. Русова С. Український Букварь. (Рецензія) // ВУШ, Київ. – 1917. – № 3-4. – С. 209.

Ihor Bai

S.RUSOVA ABOUT THE ROLE OF TEXT-BOOKS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

This article is dealt with questions of the role of textbooks in the educational work and this problem was raised at the creative work of S.Rusova. It is accented attention to the matter, artistic and technical design as important means of the development of children's cognitive activity.

Галина Дриндак

ПЕДАГОГІЧНІ КРИТЕРІЇ ДОБОРУ ЛІТЕРАТУРНОГО МАТЕРІАЛУ ДЛЯ ДІТЕЙ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ С.Ф.РУСОВОЇ

Одним з найталановитіших педагогів кінця XIX – початку XX ст., що брала активну участь у розбудові української системи освіти, у створенні концепції національної школи, була Софія Русова. У багатій творчій спадщині вона залишила ряд цікавих думок, педагогічних ідей і положень з проблем освіти, навчання і виховання підростаючого покоління, які в сучасних умовах розвитку національної школи не втрачають своєї актуальності.

Провідне місце у педагогічній творчості С.Русової займала ідея створення в Україні такої школи, яка б відповідала ментальності українського народу, його духовному складу. Реалізацію цієї ідеї педагог передусім пов'язувала із запровадженням у школі навчання рідною материнською мовою, із розробкою нових навчальних планів і програм українознавчого спрямування та на їх основі укладання шкільних підручників.

Необхідно зауважити, що С.Русова, надаючи перевагу екскурсіям і предметному методу навчання, негативно ставилася до проведення занять за навчальними книгами на початковому етапі шкільної освіти [1, с. 161]. Вона вважала, що схематизм та формалізм у школі здебільшого зумовлені використанням підручників. На наш погляд, ці думки вченої певною мірою співзвучні з поширеними у той час західними педагогічними концепціями (“педагогікою прагматизму” Дж. Дьюї, теорією “вільного виховання”, “педагогікою дії”). Так, на думку Дж. Дьюї, однією з хиб школи є застосування для всього класу однакових навчальних програм і підручників, що не сприяє розвитку індивідуальності дитини. У такій школі центр ваги лежить у підручнику чи в учителі, але завжди – поза дитиною [2, с. 66].

Однак С.Русова вбачала у книзі один із шляхів просвіти народу. Тому в рідній школі мусить бути і рідна книжка. На жаль, підручникотворення в Україні через загальновідомі причини було взагалі відсутнє багато років, – зазначала вчена, – “...тільки тепер видаються читанки, які задовільняють всі три або чотири групи учнів” [1, с. 160].

Нагадаємо, що на початку XX ст. в українському шкільництві з'явилися реальні можливості для організації системи освіти на національній основі, а отже, і для розвитку національного підручникотворення. Багато відомих українських педагогів працювали над створенням шкільних підручників для нової школи. Серед них і С.Русова, яка уклала “Український буквар” (1906 р.). Вона провела короткий аналіз ряду сучасних шкільних книг, відзначила їх позитивні елементи та вказала

слухаючи оповідання, “живуть дуже інтенсивно”, тому не можна втомлювати їх нерви [4, с. 90]. Наймолодшим школярам слід читати невеликі оповідання, об’єднані спільною думкою в один цикл. Старшим учням можна пропонувати читати більші за обсягом твори, поділені на логічно завершені частини.

У зв’язку з тим, що оповідань невеликого обсягу було небагато, С.Русова пропонувала також читати великі твори, але дещо скорочувати їх, обминати важкі для сприймання частини, опускаючи зайві дрібниці. Однак таку роботу слід проводити обережно, з великою пошаною до художнього твору [1, с. 158], так, щоб не змінити характеру мови письменника і не порушувати змісту твору.

Одним із важливих критеріїв добору літературного матеріалу для дитячого читання у працях С.Русової виступають моральні цінності – добро, справедливість, гуманізм. З огляду на це треба добирати такий літературний матеріал, який би містив високий виховний потенціал. Кожне оповідання, писала С.Русова, повинно стати “одним маленьким зернятком морального виховання, посіяного в молоді чулі серця; із цього зернятка має викохатися почуття симпатії, любові” [4, с. 91]. Дітям слід читати казки, сповнені “шляхетного героїзму” та “перемоги альтруїзму”. Однак ці твори мають бути мистецькими, а не “моралізаторськими катехизисами”, наголошувала педагог, бо тільки простота і безпосередність твору здатні викликати щирі захоплення у дітей і бажання перейняти кращі зразки поведінки [4, с. 24-25].

Література як один із видів мистецтва покликана формувати в школярів естетичні смаки, почуття, ідеали. Безперечно, тільки високохудожні твори, народні чи відомого майстра слова, своєю красою і простотою можуть цілком захопити дитину, викликати переживання, співчуття до героїв чи обурення їхніми вчинками, почуття любові або ненависті, допомогти розпізнати красиве і потворне.

У педагогічному підході до аналізу літературних творів можна виділити також критерії дидактико-літературознавчого характеру, а саме – динамічність сюжету та якість мови твору. Зокрема, С.Русова наголошувала, що в оповіданні має бути такий конфлікт, який зможе зрушити дитину; події повинні розвиватися швидко, бо “тільки рух цікавить дітей” [4, с. 90]. Педагог звертала особливу увагу на якості мови народно-поетичних творів – метафоричність, образність. Вона зазначала, що ці риси є характерними для антропоморфічного світогляду молодших школярів, тому “уся словесна народна творчість має служити найкращим матеріалом для літературної освіти дітей” [4, с. 47]. У цілому форма і мова твору повинні бути такими, які б дитина розуміла, могла б широко захоплюватися.

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що у працях С.Русової ми виділили такі основні критерії добору літературного матеріалу для дітей:

- 1) національна спрямованість;
- 2) пізнавальні можливості;
- 3) вікова відповідність;
- 4) морально-естетичні цінності;
- 5) послідовність і логічний зв’язок викладу літературного матеріалу;
- 6) динамічність сюжету та якість мови твору.

На нашу думку, визначені критерії добору художніх творів для дитячого читання є актуальними в сучасних умовах розвитку національної школи.

- 1 Русова С. Нова школа // Педагогічна спадщина Софії Русової і сучасна освіта: Науково-метод. посібн. / За ред. В.Г.Слюсаренка та О.В.Проскури. – К.: ІЗМН, 1998. – С.154-165.
- 2 Кравець В.П. Зарубіжна школа і педагогіка ХХ ст. – Тернопіль, 1996. – 290 с.
- 3 Зайченко І.В. Педагогічна концепція С.Ф.Русової. – Чернігів, 1996. – 116с.
- 4 Русова С. Теорія та практика дошкільного виховання. – Львів – Краків – Париж, 1993. – 126 с.

Halyna Dryndak

THE CRITERIA OF LITERARY MATERIAL SELECTION FOR CHILDREN IN S.RUSOVA'S CREATIVE HERITAGE

In this article we tried to show the problem of selection of the literary material for children in heritage of S.Rusova. We determined the main criteria, that were the reasons for choosing the writing for reading.

Галина Івасишин

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ СОФІЇ РУСОВОЇ

В умовах розбудови української національної школи однією з актуальних проблем є формування всебічно розвиненої, творчої особистості.

Швидкі темпи науково-технічного та культурного прогресу в усіх сферах суспільного життя вимагають від людини неординарного, творчого підходу до вирішення будь-яких справ. Тому проблема виховання творчої активності у школі I ступеня в останні роки набула особливої гостроти.

Ця проблема хвилює не тільки наших сучасників. Вона була предметом уваги педагога хвилює минулого. Зокрема, аналіз педагогічної спадщини С.Русової показує, що вже на початку ХХ століття основною метою школи були визначені “глибоко-моральне виховання і широка, добре засвоєна наука поруч з розвитком творчої активності в учнях” [1, с. 45].

Школа має стати своєрідною “життєвою майстернею”, котра зможе дати суспільству активних, вольових громадян з добре розвиненими творчими силами. Тут повинна панувати свобода думки, взаємне довір'я, самостійна, активна творча праця. Обмеження в школі свободи педагог прирівнює до знищення творчих зусиль, дитячої індивідуальності. Як вказувала С.Русова, “школа мусить шанувати в своїх учнях їх ріжноманітне єство”, розвивати їхні здібності та “пам'ятати, що кожна особа є велика цінність” [1, с. 35]. Навчаючись, діти повинні мати змогу творити те, що уявляють, відчують, сприймають, що виникає в їхній думці, бути самостійними у своїй творчості. Саме таке навчання дасть їм справжнє щастя.

Отже, Софія Русова, визначаючи мету і завдання школи, надавала великого значення врахуванню індивідуальних особливостей учнів у навчально-виховному процесі та розвитку їх творчої активності. Саме творчість вона вважала тією рушійною силою, яка “утворила весь наш сучасний культурний добробут, наше мистецтво в найширшому значенні цього слова” [2, с. 28].

Творчість дитини є своєрідною її сповіддю: виявом настроїв, почуттів, переживань. Кожна дитина від народження має задатки до творчості, так звані “творчі інстинкти”, і тільки за сприятливих умов ці “інстинкти” зможуть розвиватися.

С.Ф.Русова рекомендувала педагогам бути уважними до учнів, ставитися до них з пошаною, не нав'язувати їм готових шаблонів праці, не поспішати зі своєю допомогою, не придушувати власного самостійного зусилля дітей, підтримувати їх індивідуальну ініціативу. Вона закликала вчителів: “Дайте дитині виявляти свою, може і дуже елементарну, творчість, ... давайте їй матеріал, розвивайте уяву дитини” [2, с. 28]. Тільки тоді творчі сили дітей будуть зміцнюватися, теми творчості розширюватимуться, дитина що далі, то краще, яскравіше буде висловлювати свої уявлення.

Здатність до творчої праці – це найдорожче, що є в кожній людини, вважала педагог. Така праця можлива тільки в тому випадку, коли дитина виявить до чогось цікавість. Інстинкт цікавості, зазначала С.Русова, є першим нахилом до науки, тому саме на ньому доцільно ґрунтувати все навчання. Дітям потрібно викладати матеріал до тих пір, поки вони виявляють до нього зацікавлення, бо “поки є інтерес, є й зусилля, і це зусилля куди жвавіше й діяльніше, ніж викликане звичкою чи дисципліною” [1, с. 48]. Дитина працює радісно, все швидко зохплює й запам'ятовує, доки задовольняється її цікавістю. Як тільки зникає цікавість, дитина перестає бути уважною, тратить усяке бажання сприймати навчальний матеріал. Щоб в учнів виник інтерес до навчання, програмний матеріал доцільно викладати в доступній формі, з урахуванням

ликових особливостей дитини. Навчальна робота має базуватися на уже набутих дитиною знаннях тому, що “тільки те нове асимілюється, що з уже пережитим, передуманим в'яжеться, що викликає в дитині те інтенсивне зусилля, без якого не може провадитися жодна праця” [1, с. 40].

Перед педагогами постає завдання підібрати такі методи та засоби навчання, які дали б можливість дітям якнайкраще засвоїти навчальний матеріал та розвивали їх творчі здібності.

З метою розвитку творчих здібностей учнів С.Русова рекомендує посилено розвивати усне та писемне мовлення. Вона пропонує такі завдання: 1) скласти оповідання за малюнком; 2) скласти оповідання, використовуючи задані слова; 3) скласти по два різних речення з поданими словами; 4) закінчити оповідання.

Такі завдання чудово розвивають дитячу уяву. Педагог переконана, що тільки творча уява може створити щось дійсно мистецьке. Саме “у митворах уяви завше найміцніше і найправдивіше відбивається настрої дитини, характер її емоцій – журливий чи веселий, оптимістичний чи песимістичний” [2, с. 65].

Ефективними у вирішенні даної проблеми є й малювання, ручна праця, гра, драматизація, екскурсії в природу. Вони розвивають мислення учнів, творчу уяву, фантазію, спостережливість.

У своїй праці “Єдина діяльна (трудова) школа” С.Русова досить ґрунтовно визначила роль моделювання, ліплення, малювання: “Діяльний принцип навчання вимагає від дітей творчої праці, а від школи деякого пристосування до цієї праці. Вона проводиться на всіх ступенях школи, яко лабораторний метод і засіб виховання. Казавши коротко ця праця належить до малювання, вирізування з паперу, дерева та картону, моделювання з глини та пластиліну, колекціонування, утворення різних апаратів” [3, с. 32].

Діти дуже люблять малювати, адже малюнок – це своєрідна “графічна мова”, якою вони можуть виявити свої спостереження, відчуття, враження. Тому доцільно на уроках пропонувати учням створювати ілюстрації до оповідань чи казок. Такі малюнки дають можливість чітко визначити ставлення дітей до даного твору, епізоди та моменти, що найбільше їх вразили. Вони повинні створюватися самостійно без чітких вказівок та інструкцій з боку вчителя, бо кожен малюнок є індивідуальним мистецьким твором, при створенні якого відбувається складний процес: “почуття-репродукція враження в уявленні, сміливий вираз, що захоплює самого автора” [2, с. 55].

Великої ваги у своїх працях автор надає драматизації та екскурсіям, адже “...це для діяльності школи ґрунт для розвитку всякого знання, це метод для вироблення спостережень, для розуміння головного від дрібних деталей, для навчання творчого, індикативного, синтетичного” [3, с. 51].

В драматизації розкриваються великі можливості для розвитку творчої уяви, пам'яті, усного мовлення. Вона розвиває "те внутрішнє приймання, яке дає змогу дитині розуміти почуття інших істот, переживати їх; на цьому і розвивається симпатія" [2, с. 87].

На думку С.Русової, дуже важливо, щоб діти самі придумували слова та рухи персонажів, виготовляли декорації до вистави. Такі імпровізації учнів дають можливість педагогові вивчити уяву, способи розвитку думки, творчі нахили учнів.

С.Русова визначала й різноманітні способи проведення драматизації:

1) драматизують казку чи оповідання, безпосередніми заходами, жестами, словами, танцями;

2) можна драматизувати так званіми силуетами (тіньовий театр), коли діти самі виготовляють усю обстановку, діячів і лише виводять їх на акцію, говорячи за них, виробляючи з ними всі потрібні жести;

3) драматизація вже проводиться справжніми висловами, до яких готуються учні кількох класів: ставлять історичні драми, деякі літературні видатні твори" [3, с. 47].

Незамінним засобом для розвитку уваги, спостережливості та творчої активності учнів є екскурсія. Особливу увагу звертає педагог на екскурсії в природу, адже природа – "це велика книга життя, в якій треба дітей навчити читати" [1, с. 56]. Під час таких екскурсій доцільно вивчати народні прикмети, збирати природний матеріал для праці. Після екскурсій С.Русова рекомендує розпитувати учнів про побачене, пропонувати їм намалювати малюнок, скласти оповідання чи пісню.

Педагоги повинні високо цінувати самостійну творчу працю дитини не для того, щоб витворити з неї великого майстра, а тому, що "це найкоштовніша річ для доступу і найбільш індивідуальна" [2, с. 28].

Думки С.Русової не втратили своєї актуальності й у наші дні. Вона наголошувала: "Яке виховання ми дамо нашим дітям сьогодні, широко одіб'ється завтра в усьому характері нашого національного життя" [1, с. 34].

1. З науково-популярної та педагогічної спадщини Софії Русової // Софія Русова і Галичина: Збірник статей і матеріалів / Упорядник Нагачевська З.І. – Івано-Франківськ: Вік, 1996. – 124 с.

2. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. – Львів – Краків – Париж: Просвіта, 1993. – 127 с.

3. Русова С. Єдина діяльна (трудова) школа. – Лейпциг: Укр. вид., 1923. – 52 с.

Halyna Ivasyshyn

THE PROBLEM OF JUNIOR PUPILS' CREATIVE ACTIVITY DEVELOPMENT IN S.RUSOVA'S PEDAGOGICAL HERITAGE

In this article the author describes the problem of the enhancement of the creative activity of pupils in the creative work of S. Rusovoі. The principal aspects of the work directed on the solution denoted problems in creative plane it was shown.

Наталія Максименко, Марія Оліяр

СОФІЯ РУСОВА ПРО РОЗВИТОК ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ

Проблема розвитку зв'язного мовлення дітей посідає вагомe місце в працях Софії Русової. Значну роль у цій роботі вона відводить рідному слову, і це зрозуміло, адже мова виховує думку і серце дитини, інтереси й бажання пізнати навколишній світ, визначає ступінь її розвитку, стає засобом спілкування, дає змогу проявити себе в творчій діяльності.

Багато праць С.Русової присвячено аналізу педагогічних ідей, поглядів найвидатніших учених-дослідників: Й.Песталоцці, М.Монтессорі, К.Ушинського, П.Лесгафта й ін. Спираючись на те, що вже перевірено практикою, видатна громадська діячка продовжувала розробку проблем виховання і навчання дітей дошкільного віку. Свої педагогічні погляди вона представляє в таких працях, як "Дошкільне виховання", "У дитячому садку", "В оборону казки", "Теорія і практика дошкільного виховання", "Нові методи дошкільного виховання". На основі аналізу психолого-педагогічних теорій того часу С.Русова визначає шляхи, які, на її погляд, дають найбільше можливостей для розвитку зв'язного мовлення дитини. Вона рекомендує:

1) стежити за доброю вимовою;

2) навчати гарних легеньких ритмічних віршів;

3) давати дітям розмовляти вільно на цікаві для них теми;

4) заохочувати їх до складання самостійних творів, невеличких оповідань;

5) читати їм найкращі художні твори, які б захоплювали дітей своїм змістом та художньою формою, мовою;

6) проводити спеціальні заняття;

7) проводити лекції-номенклатури, користуючись методом Монтессорі.

Аналіз цих шляхів показує, що вони наближаються до завдань розвитку мовлення, визначених у програмах, за якими сьогодні працюють дошкільні заклади. Основними завданнями педагогів на сучасному етапі є: виховання звукової культури, формування граматичної правильності мовлення, словникова робота, розвиток зв'язного мовлення.

Великого значення С.Русова надає вдосконаленню мовленнєвого апарату дитини, пропонує вправи, під час виконання яких дошкільники роблять гімнастику губ і язика, тобто вправляються в артикуляції звуків.

Значне місце у виховній роботі з дітьми Софія Русова відводить різноманітним екскурсіям, змістовним творам художньої літератури,

пройнятим гуманістичним змістом. Бесіду з метою закріплення знань учнів вона рекомендує проводити після проведення екскурсій, тобто тільки після безпосереднього спостереження за явищами довкілля. Під час проведення бесіди С.Русова рекомендує застосовувати різноманітні методичні прийоми, при цьому особливу роль, на її думку, слід відводити вправам, спрямованим на розвиток логічного мислення. Дошкільне виховання, зазначає видатна громадська діячка, має бути зорієнтоване на розвиток цікавості, на формування звички вивчати кожну нову річ самостійними засобами, пригадувати попередні враження і сполучати їх з новими.

Дуже важливе значення у вдосконаленні зв'язного мовлення дітей, на думку С.Русової, має робота з книжкою, але лише тоді, коли праця учнів є активною, викликає у дітей самостійні думки, спостереження, порівняння. Цінними формами роботи з книжкою є переказ, бесіда за змістом твору, спостереження за дитячими враженнями. Треба навчати дітей вибирати в книзі головне. Такі засоби, вважає С.Русова, "зроблять читання і взагалі формальну науку грамоти справді корисним і могутнім фактором виховання й освіти, викликаючи в дітях пошану, любов до рідної мови, глибоке почуття до її художніх творів, увагу до просвітнього значення книжки" [1, с. 214].

Софія Русова підкреслює, що тексти для опрацювання мають бути дібрані з урахуванням трьох груп тем: 1) морально-життєвих; 2) біологічно-реальних; 3) естетично-фантастичних. До першої групи вона не випадково відносить казки, звертаючи увагу на те, що казка захоплює дитину яскравими, цікавими героями. Казки сприяють розвитку творчої уяви, мислення. С.Русова зазначає, що діти мають здатність пов'язувати зорові образи зі словами, а тому відчують казку як реальність. При читанні казок слід уникати моралізування, оскільки воно не матиме такого впливу, як безпосередньо самий твір. Про вплив казки на дитину Софія Русова пише, що, наче велична невинна течія, од віку до віку, з одного серця в друге переливалася вона й, дійшовши до наших дітей, єднає їх міцним творчим зв'язком з давноминулими часами.

Цікаві методичні поради С.Русової щодо розвитку зв'язного мовлення дошкільнят:

- 1) діти повинні розповідати за своїм бажанням, а не примусово;
- 2) необхідно створити такий настрій, щоб працювала дитяча фантазія і відшукувались слова, які б поєднувались у послідовні речення;
- 3) перші самостійні оповідання можуть бути дуже простими, але вони викличуть у дітей бажання працювати;
- 4) свої оповідання діти мають переказувати одне одному.

С.Русова обґрунтовує й саме поняття рідної мови, навколо якого й досі точаться наукові дискусії. Для неї це та мова, якою діти розмовляють у сім'ї, в своєму селі чи місті.

Цікаві й цінні думки С.Русової стосовно розвитку писемного мовлення дітей. "Навчання мови, – пише вона, – складається не тільки із слухання літературних творів, не тільки з навчання грамоти, а ще й з умінь викладати свої думки, не тільки в розмові, але й письмом" [1, с. 211]. Письмо, на думку С.Русової, є засобом пробудження думки дітей. Допомогати дитячому висловлюванню повинні малюнки, ліплення, вирізання і т.ін., тобто все, що надає уяві дитини реальності, викликає творчу роботу думки, вряжає розум. Письмові вправи мають бути різноманітними, а не являти собою нудне переписування. "Вільне письмо, в якому дитина висловлює щось своє, одну яку-небудь свою думку, своє враження – має більш вартості для того розвитку й опанування мови аніж десять переписаних сторінок" [1, с. 212].

С.Русова дає методичні поради учителям щодо використання писемного мовлення для розвитку уваги дітей. Вона радить пропонувати дітям описувати побачене, записувати загадки, пісні, казки тощо. Вчена обґрунтовує думку про необхідність одночасного навчання читання і письма, про значущість орфографічних вправ, активних самостійних завдань. Таким чином, вважає С.Русова, можна не лише зацікавити учнів, вплинути на розвиток їх мовлення, але й на загальний духовний розвиток.

Видатна громадська діячка і педагог надавала великого значення рідній мові як потужному факторові загального розвитку дитини. Рідне слово для неї – це джерело неповторного національного світобачення, це система, в якій фіксуються особливості сприймання й відображення дійсності, зокрема специфіка її художньо-образного осмислення.

1. Русова С. Нова школа // Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 207-218.

2. Русова С. Націоналізація школи // Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 293-297.

Natalia Maksymenko, Maria Oliyar

S.RUSOVA ABOUT FLUENT SPEECH DEVELOPMENT

The article analyses S.Rusova's point of view on the problems of development of connected speech of children of the preschool and youngest school age.

Ольга Барабаш

СОФІЯ РУСОВА ПРО РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Педагогічна спадщина Софії Русової багатогранна, тому залишається неоціненним скарбом для сучасної психолого-педагогічної науки, української школи, яка ще й сьогодні в пошуках національної самоідентифікації, визначення своїх пріоритетів у галузі освіти.

Софія Русова багато років життя віддала педагогічній праці, організовуючи дитячі садки, притулки. Викладацька діяльність у київських – Фребелівському та Комерційному інститутах, Кам'янець-Подільському українському університеті, Українській Академії в Подебрадах (Чехія), Українському Педагогічному інституті імені Михайла Драгоманова викликала в неї потребу постійної наукової рефлексії. Русова вивчала, аналізувала, співставляла новітні європейські школи, характерні для них методи навчання, дослідження в галузі психології, фізіології, психіатрії. В її працях посилення на багатьох авторитетних учених кінця ХІХ – початку ХХ ст.: В.Лая (представник експериментальної педагогіки), Г.Спенсера (англійський філософ і соціолог), П.Лесгафта (російський педагог, лікар, основоположник наукової системи фізичного виховання). А ще – на такі відомі імена, як Бехтерев, Монтессорі, Фребель, Коменський, Песталоцці та багато інших. Це був той фундамент, на якому Софія Русова вибудовувала своє бачення дошкільного виховання, нової української школи, системи освіти загалом.

Багато з її творчого доробку ще в архівних фондах, але з незначної частини надрукованого можна зробити висновки про систему поглядів на мету виховання, зміст і завдання шкільної освіти.

Модель української школи в задумах С.Русової повинна будуватися на міцному науковому підґрунті (Теорія педагогіки на основі психології. – Прага, 1924), аналізі сучасних методів навчання (Про колективне та групове читання. – Київ, 1917; Нові методи дошкільного виховання. – Прага, 1927), активізувати особистий потенціал дитини в процесі навчання. Як не погодитися з видатним педагогом у її міркуваннях про те, “що школа скрізь має відповідати психології дітей, їх індивідуальним нахилам...” [3, с. 295], або цінності “психологічно-методичної реформи” у дошкільному вихованні, яке “... об'новляючи увесь його лад, ставить на перше місце самостійність в навчанні, волю творчості в праці, пошану до дитини й одсутність кари, пошану одної дитини до другої й до виховання...” [2, с. 39].

Сучасний дослідник педагогічної спадщини вченої І.В.Зайченко узагальнює: “... глибоко усвідомлюючи і всебічно розвиваючи роль, місце і значення головних факторів формування і розвитку людини (виховання, спадковість, середовище), маючи власний філософський світогляд, великий життєвий і педагогічний досвід, всебічні і глибокі теоретичні пізнання, своє філософське розуміння завдань життя взагалі і свого часу особливо, вона (С.Русова) була переконана: мета виховання полягає в тому, щоб допомогти вільній еволюції духовних і фізичних сил дитини, високо поставити культ особи, яка вільно виявляє усі свої творчі сили ...” [1, с. 35].

Це загальновідомі принципи навчання, які визначають характер навчально-пізнавальної діяльності в колі наукових і професійних інтересів сучасних педагогів. Ось звична для багатьох картина неординарного і складного шкільного життя (фрагменти монологу пересічної вчительки): “Запишіть тему уроку... Боже, ну чому вони такі байдужі?! Чому серед тридцяти пар очей тільки кілька помічають мене і роблять вигляд, що чують... Чому я ніяк не можу не те, щоб протаранити, а хоч похитнути оцю стіну байдужості.

Бійтесь байдужих...

(Література замовкла, волають етика і філософія)...” [5, с. 63].

Продовжуючи монолог, хочеться узагальнити запитання: куди зникла природна дитяча допитливість, чому відсутній інтерес до навчального предмета, занижена потреба у пізнанні, відсутнє бажання самостійно і творчо пізнавати світ художніх образів?

У такий спосіб окреслено показники рівня пізнавальної активності, а в даному випадку – повна її відсутність.

Але повернемось до творчого доробку Софії Русової. Можливо, її талант як педагога в тому, що парадигма наукових пошуків мала глибоко гуманістичний, антипропоцентричний характер, отже, сучасний. В основі педагогічного процесу – дитина, дитина як особистість, як суб'єкт, здатний до активних дій в ігрових і навчальних ситуаціях. Для цього вона прагнула пізнати всі глибини таємничої дитячої душі. Тому її не приймала однобічних тверджень, а виявляла тісний взаємозв'язок факторів, що обумовлюють перебіг психічних процесів, розвитку фізичних і духовних сил дитини. Актуальними залишаються твердження Софії Русової про найважливіші якості особистості – активність і творчість.

С.Русова постійно “перекидала місток” між дошкільним дитинством та більш пізнім періодом шкільного навчання. Але в центрі її уваги – дошкілля. Саме в цей період дитина є більш цікавою, виразною, різноплановою у своїх діях, вільнішою у своїх проявах. У поведінці дошкільника можна зафіксувати показники, які дають уявлення про

мотиваційні та операційні сторони пізнавальної активності і їх взаємодію. Адже з перших хвилин життя дитина спочатку вивчає предметне середовище, а згодом, у спілкуванні та співпраці з іншими, засвоює суспільно-історичний досвід.

Не суперечить сучасним поглядам розуміння педагогом активності як головного принципу функціонування психіки, аналогічно і її генетично-рефлекторної природи.

Беручи за основу класифікацію основних інстинктів В.Лая (руху, гри, творчості, цікавості, боротьби, колекціонування, переймання, приймання та ін.), вона надавала особливого значення тим, що мають соціально-обумовлений характер, а саме: соціальному та товариському. Бо без дитячого колективу неможливо виховати дитину як громадянина. "Всякий контакт із суспільством є поширенням свого "Я". Тому й шкільне життя повинно будуватися за принципами гуманізму та демократизму, утверджувати любов і повагу до особистості дитини, давати простір її думкам і душі.

Пізнавальна активність, за спостереженнями С.Русової, на початковій стадії має репродуктивно-наслідувальний характер. Поступово відбувається трансформація від рефлексу ("що таке?"), тобто фізіологічного рівня, до переймання (за сучасною термінологією наслідування). При цьому переймання, на її думку, потрібно дитині як природний засіб навчання. "Так потроху дитина як продукт онтогенетичної і філогенетичної спадщини засобами акомодатії, звички, переймання набирається життєвих сил і поволі розвивається інтелектуально та психічно" [4, с. 17]. Аналізуючи рівень мислення в ранньому дошкільному віці, С.Русова наголошує на утворенні правильних приймань. Можливо, цей термін є глибшим, багатшим за своєю сутністю ніж звичний для нас термін сприймання, бо перейматися зовнішнім впливам, на нашу думку, означає надавати більшої уваги, виявляти зацікавлення, більш емоційно та виразно переживати у сенсорно-моторних реакціях.

Аналізуючи пізнавальну активність як рівневе утворення, можна констатувати поступове ускладнення моделей поведінки дитини. С.Русова була переконана в тому, що дитина найбільш яскраво виявляє себе в грі як одному з найбільш важливих соціальних інстинктів: "Спостерігайте дитину, коли вона грається, і ви знайдете ключ до розуміння її душі" [4, с. 51].

Таким чином, пізнавальна активність, як специфічний прояв загальної психічної активності особистості, характеризується предметно-маніпулятивною діяльністю. Так у руках дитини опиняється іграшка як предмет об'єктуальних, орієнтувальних дій, який забезпечує

її погреби у нових враженнях. Аналізуючи дитячу іграшку, С.Русова зауважувала, що найулюбленішими цяцьками (іграшками) дітей різних народів та культур є лялька і м'яч, хоча уява дитини-дошкільника допомагає перетворити в предмет ігрових дій все, що попадає їй в руки.

У період дошкільного дитинства сюжет і зміст гри ускладнюються. Як провідна діяльність, вона забезпечує повноцінне спілкування як з дорослими, так і з однолітками. Одночас, поряд із грою, поступово у життя дитини входить праця. С.Русова підкреслювала її особливе, "подвійне значення: вона повинна вабити дитину самим процесом і захоплювати її результатом" [4, с. 52].

Така позиція вченої робить її педагогічну спадщину особливо актуальною в сучасних умовах реформування національної освіти.

1. Зайченко І. Педагогічна концепція С. Ф. Русової. – Чернігів, 2000. – 182 с.
2. Русова С. Дошкільне виховання //С. Русова. Вибрані твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 34-185.
3. Русова С. Націоналізація школи //С. Русова. Вибрані твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 293-298.
4. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. – Львів – Краків – Париж, 1993. – 127 с.
5. Філіпчук О. Монолог пересічної вчительки, або думки, що їм не судилося бути висловленими //Зарубіжна література в навчальних закладах. – 2000. – № 1. – С. 63-64.

Olha Barabash's

SOPHIA RUSOVA ABOUT COGNITIVE ACTIVITY DEVELOPMENT

Olha Barabash's article "Sophia Rusova on the Pre-school Age Children's Cognitive Activity Development" deals with actual questions of pre-school education theory and methodology as well as the outstanding educator's and scholar's views on the nature of personal psychic activity.

Людмила Степанова

ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ С.Ф.РУСОВОЇ У ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ "ТЕХНОЛОГІЇ"

У свій час Софія Русова виступила пристрасним прихильником найпередовіших освітянських ідей, пропагандистом їх на теренах українського шкільництва. На основі аналізу досягнень сучасної її психолого-педагогічної науки та прогресивної практики С.Русова виробила цілісну освітню теорію для початкової ланки, разом зі своїми однодумцями долучилася до створення моделі української національної школи. За визнанням багатьох дослідників, її науково-педагогічній творчості притаманне гуманістичне, загальнокультурне та патріотичне спрямування.

Аналіз спадщини нашої видатної співвітчизниці свідчить про актуальність її ідей на сучасному етапі розвитку національної школи. Пересвідчимося у цьому на прикладі одного з напрямків освітянської роботи – трудового виховання підростаючих поколінь.

“Нова школа кладе собі за головну мету – збудити, дати змогу виявитися самостійним творчим силам дитини” і в кінцевому результаті “ставити молоду людину на шлях самостійної чесної праці”, – зазначала С.Русова [1, с. 208]. Тому нова школа повинна бути трудовою, а “нова педагогія, нові соціальні умови життя вимагають, щоб праця стала ґрунтом нового життя”, – такі тверді переконання досвідченого і мудрого педагога [2, с. 54]. Ці погляди, думки цілком співзвучні з концептуальними засадами сучасного реформування освіти, якісного вдосконалення системи трудової підготовки школярів у нових соціально-економічних умовах. Усі програмні документи проголошують метою освітньої роботи з молоддю гармонійний розвиток особистості і до пріоритетних відносять завдання “формування творчої, працелюбної особистості, виховання цивілізованого господаря” [3, с. 16].

“Треба, – писала майже сто років тому С.Русова, – щоб ручна праця, екскурсії, робота коло садка, коло музею – вважалась би так само за обов’язкову, як читання, математика й ін. наукові предмети” [1, с. 217]. За час, що минув з тих пір, справа трудового навчання зазнавала як піднесення, навіть абсолютизації, так і нівелювання та знищення, вилучення цього предмета з навчальних планів середньої школи. Реалії сучасного освітянського життя в Україні позначені введенням нових навчальних планів та спробами їх стандартизації. До структури науково обґрунтованого Базового навчального плану загальноосвітньої школи включена як обов’язкова освітня галузь “Технології”. Отже, враховані наші національні традиції, народнопедагогічні і науково-теоретичні ідеї та досвід трудового гарту підростаючих поколінь, підготовки їх до сучасного трудового життя. Це рішення є також у руслі провідних тенденцій світового освітнього процесу, адже технології визначені складовою частиною змісту освіти у багатьох країнах світу, зокрема у Великобританії, США, Ізраїлі тощо.

Під технологією розуміється нині не тільки наука про основні способи і засоби здійснення виробничих процесів. У науковий і практичний життєвий обіг міцно ввійшли поняття технологій, пов’язані і з нематеріальним виробництвом: педагогічні, виборчі тощо. У широкому смислі слова технологія асоціюється з усіма надбаннями культури, плодами людської цивілізації, зі способами перетворення навколишнього природного та соціального середовища. Сьогодні технологія розглядається як форма вияву людського розуму, спрямована на вирішення

істотних проблем буття. З одного боку, вона пов’язана з природничими науками і математикою, а з іншого, – з мистецтвом і суспільними науками. Потенціал технологічно орієнтованого освітнього середовища нині вбачається у переборюванні суперечностей між суспільством і природою.

Освітня галузь “Технології” має забезпечити ознайомлення учнів з загальними основами сучасного виробництва у процесі залучення школярів до посильної продуктивної трудової діяльності, конструювання, художньої, сільськогосподарської праці тощо, оволодіння загальнотрудовими вміннями, початковими навичками користування комп’ютером, вивчення елементів технічного креслення, дизайну. У пояснюючій записці Базового навчального плану середньої загальноосвітньої школи відзначено, що освітня галузь “Технології” покликана ознайомити учнів з традиційними народними промислами, з різними аспектами ведення домашнього господарства, доступними відомостями і практичними вміннями різних технологій (інформаційної, електро- і радіотехнічної, кулінарії тощо), ввести дітей у світ сучасних професій та навчити запобігати негативним впливам трудової діяльності на природне довкілля.

Звичайно, про інформаційні технології С.Русова у свій час не могла вести мову, однак вона з великою прозорливістю поставила вимогу: “З молодого віку треба давати дитині знання з природознавства і з техніки, відповідно до того, що вона може з цього зрозуміти...” [2, с. 30]. Чи не тут треба шукати зародки технологічного підходу до освіти, до осягнення потреби гармонійного існування людини в рукотворному світі без шкоди для довкілля і в кінцевому результаті для самої себе?

Аналізуючи педагогічну спадщину сучасників С.Русової, можна зауважити, що саме їй належить пріоритет у проголошенні ідеї “якомога більше націоналізувати” освітні заклади, “наблизити їх не тільки до словесної, але й до технічної культури нашого народу” і з цією метою “вводити в заняття дітей цілком народні вишивання, даючи національний орнамент для виконання, а також і ткання невеличких поясів на маленьких верстатах, ... вирізування з дерева буковинським орнаментом” [2, с. 56]. На думку вченої, “не можна забувати ще про одну працю, що дуже гарно впливає на фізичне здоров’я дитини, задовільняє інстинкт дитини і теж наближає її до пануючої у нашого народу роботи – себто хліборобства” [2, с. 56].

Розроблені за останні роки програми трудового навчання та художньої праці для молодших школярів в основному реалізують ці ідеї. Однак недостатньо задекларувати використання у навчально-виховному процесі народних ремесел, відродження національних традицій. Організуючи трудову діяльність дітей, слід подбати, щоб їх праця на уроках була плідною, розвиваючою, творчою. І тут у пригоді стануть

методичні поради С.Русової, які не втратили актуальності, бо є науково обґрунтованими, такими, що враховують закономірності психологічних та педагогічних явищ і процесів у навчанні й вихованні.

Праця для С.Русової перш за все творча діяльність: “Творчість – це найдорожчий скарб людськості, вона утворила весь наш сучасний культурний добробут, наше мистецтво в найширшому значенні цього слова”. Дитяча праця повинна мати простір для вияву творчості, лише за цієї умови вона ставатиме засобом розвитку творчих здібностей дитини. С.Русова писала: “Треба прохати усіх матерів і вчителів не давати дитині зовсім шаблону ... Педагоги повинні дуже цінувати всяку самостійну творчу працю дитини не для того, щоб з кожної дитини утворити майстра в малюванні, співі, літературі, а для того, щоб викликати у кожної дитини можливо більше творчих сил, бо це найкоштовніша річ для поступу і найбільш індивідуальна”. Справжнім гімном творчій натхненній праці кожного для розвитку суспільства, своєрідним заповітом для нас звучать її слова: “Всесвітній поступ і поступ того або іншого обмеженого соціального колективу складається з поодиноких індивідуальних внесків у загальну скарбницю. Ми всі занадто довго ховались із своєю власною творчістю, жили чужими вказівками, традицією. Нехай же наші діти живуть своїми творчими силами, а педагоги нехай дають їм волю і змогу найширшого розвитку” [2, с. 28].

Принципово важливою вважає педагог необхідність давати різноманітний матеріал, щоб діти мали змогу виявити свої нахили, творчі здібності, знайти ту роботу, яка найбільше до душі, обрати в майбутньому фах.

Велику увагу приділяє С.Русова організаційно-методичним питанням трудового виховання: “Все залежить від того, як ми організуємо працю дітей: насамперед треба, щоб вона була для дітей цікавою, викликала і своїм процесом, і призначенням цікавість; треба, щоб матеріал був цілком під силу дітям, також як і самі знаряддя; треба, щоб вона не була одноманітною ані механічною, а навпаки, керувалась би дитячою творчою думкою, тільки з деякою нашою технічною допомогою; не треба, щоб вона затягалася на довгий час або втомлювала дитину. В таких умовах праця справді буде приємна дитині, буде розвивати її творчі сили” [2, с. 54]. У працях Софії Федорівни знаходимо поради та методичні вимоги, які репрезентують принципи активності й творчості учнів, доступності (“щоб не зазнавала дитина невдачі, негативних переживань, щоб не зневірялася у своїх силах, у своїй дотепності, треба, щоб праця була цілком можлива для дитини й вимагала лише невеликого зусилля”), індивідуалізації навчання (“запо-могу треба подавати в зв'язку з індивідуальністю дитини, з її настроєм

й відповідно самій праці”), засвідчують увагу до мотиваційної та емоційної сфер особистості дитини.

Важливим методичним аспектом є роль вихователя, його позиція у навчально-трудоному процесі, його приклад для дітей. Керівниця “теж має працювати з дітьми, – вважає С.Русова, – має виконувати чорну конечну працю – мити підлогу, чистити картоплю тощо, – і ця праця має проходити в найкращому настрої, щоб веселість керівниці захоплювала дітей, і від неї щоб і праця тяжка ставала непомітною, навіть приємною” [2, с. 54].

Погляди С.Русової часто співзвучні з багатьма сучасними підходами до гуманізації навчання та виховання дітей, з ідеями особистісно-орієнтованого освітнього середовища тощо. Вона вважала, що виховання мусить збудити в дитячій душі найбільше самостійної природної творчості, дати вільно розвинутися цільній гармонійній індивідуальності, і саме праця, а не “ремесство”, яке не сприяє ні духовному, ні розумовому розвитку, є тим методом, “яким кожне знання зафіксується в дитячій свідомості тим, що воно здобувається дитячою рукою, через руку в розум, – от що каже сучасна наука й дає дитині кожне своє наукове придбання, кожну свою сердечну емоцію виявити через ручну працю, самостійну роботу. Це цілком психологічний засіб, за якого вільно виявляються усі творчі сили дитини” [4, с. 83].

Відстоюючи потребу враховувати в трудовому вихованні вікові особливості дітей, С.Русова підкреслювала зростання з віком дитини ваги соціального змісту праці. Саме завдяки праці разом з товаришами дитина має можливість почути дану ними оцінку своєї роботи, навчитися працювати гуртом для досягнення єдиної мети, засвоїти обов'язки та зміцнити почуття відповідальності за доручену справу.

На жаль, практика здійснення початкової технологічної підготовки у загальноосвітніх школах ще мало використовує можливості для гармонійного розвитку молодших школярів, закладені у творчій трудовій діяльності у її взаємозв'язках з природним і соціальним середовищем. Прикро, що на уроках праці діти продовжують діяти за зразком, під диктовку вчителя, бездумно виготовляти запропоновані ним, нав'язані ззовні вироби. С.Русова писала: “Праця приємна, ...яко самою дитиною вигаданий засіб досягти бажаної мети”. Тільки тоді праця дасть дитині справжню насолоду, коли вона “буде утворяти нові продукти людської думки й буде самостійно творча” [4, с. 84]. Яким же конкретним технологіям слід учити дітей у початковій школі? Із творів С.Русової ми можемо зробити єдиний висновок: технологіям творчості.

Традиційними методами навчити дітей працювати творчо дуже важко, майже неможливо. В освітній галузі “Технології” основним видом

діяльності, у якій повинні включатися учні, є проектування. Цей вид діяльності дає можливість педагогам максимально активізувати школярів для вирішення творчих завдань. При використанні методу проектів діти навчаються сучасних методик пошуку нових технічних і технологічних рішень. Це сприяє засвоєнню суспільного досвіду творення і оволодінню елементарними технологічними закономірностями.

На початку минулого століття С.Русова писала: “По методам нової школи кожна наука в початковій школі повинна наблизитися до гри, але не тому, що до неї (науки) треба ставитися недбало, а тому, що вона таким чином зможе захопити дітей, як захоплює їх гра” [1, с. 214]. Сучасні науково-методичні дослідження підтверджують правильність передбачень видатного педагога: застосування ігрових форм організації навчальної та трудової діяльності молодших школярів є необхідною органічною складовою частиною загальної системи початкового навчання. Вони є ефективним засобом в оволодінні усіма основними компонентами змісту освіти, особливо досвідом творчої діяльності та досвідом емоційно-ціннісного ставлення дітей до навколишнього світу.

Ідеї національного виховання, трудового гарту підростаючих поколінь, висунуті видатною освітянською діячкою кінця XIX – поч. XX століть С.Русовою, є вагомим внеском у побудову сучасної системи трудової підготовки молоді, орієнтованої на відродження і багатократно примноження надбань духовної та матеріальної культури українського народу.

1. Русова С. Нова школа // Русова С. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 207-218.
2. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. – Львів – Краків – Париж: Просвіта, 1993. – 127 с.
3. Державна національна програма “Освіта” (Україна XXI століття). – К.: Райдуга, 1994. – 62 с.
4. Русова С. Дошкільне виховання // Русова С. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 34-184.

L'udmyla Stepanova

THE IMPORTANCE OF S.RUSOVA'S PEDAGOGICAL IDEAS IN FORMING THE EDUCATIONAL BRUNCH “TECHNOLOGIES” IN MODERN PRIMARY SCHOOL

Development of modern system of labour training of young people needs to account progressive ideas proposed by famous educators of the past. The analysis of S. Rusova heritage indicates about actuality of her thoughts for creation of technologically oriented surrounding in primary school.

Зоряна Нижникевич

СОФІЯ РУСОВА ПРО ВИХОВАННЯ В УЧНІВ ВІДПОВІДАЛЬНОГО СТАВЛЕННЯ ДО НАВЧАЛЬНО-ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Уся педагогічна спадщина Софії Русової просякнута ідеєю гуманізму, що виявляється у добродушному та чуйному ставленні до дітей. “Ми мусимо пам’ятати, що яке виховання ми дамо нашим дітям сьогодні, широко одіб’ється завтра в усьому характері нашого національного життя” [1, с. 34].

Кожна дитина – це особистість. У дітях Софія Русова бачить майбутнє кожного народу, і вони для неї – “левада, вкрита усякими квітами”. Щоб вирости добро, добро треба сіяти. І тільки “на довірі і любові, на пошані до особи дитини” повинен, на її думку, будуватися весь педагогічний процес.

Працюючи над концепцією української національної школи, С.Русова виражає власне розуміння мети школи, яка, на її думку, полягає в тому, щоб “виховати свідомих громадян, які в усякому суспільстві свідомо ставилися б до своїх суспільних обов’язків і чесно виконували їх” [1, с. 30]. Саме добровільне прийняття людиною своїх обов’язків і сумлінне їх виконання називають відповідальністю, що є невід’ємною складовою цілісного процесу формування особистості.

Ставлення людини до оточуючого світу може бути відповідальним чи безвідповідальним залежно від того, якою мірою вона співвідносить особистісні цілі із суспільно значущими. Водночас відповідальності, як і іншим психологічним якостям, властива етнічна забарвленість: якщо українець часто-густо “працює як віл” (наполегливо, але без творчого натхнення) та “не за всяку провину кием у спину” [3, с. 150, 191], то для японця чи німця професійним кредо є працювати так, щоб “комар носа не підточив”, що свідчить про високу якість та результативність їхньої діяльності, а значить, і відповідальне ставлення до виконання своїх обов’язків [Там само, с. 114].

З цього приводу С.Русова зазначає: “Школа виховує громадян французьких, японських, німецьких відповідно до того, серед якого народу вона працює, для якого народу вона готує громадянських діячів”. Дослідниця глибоко переконана в тому, що “людина, добре національно вихована, в кожному суспільстві знатиме свої обов’язки...” [1, с. 30]. І хоч “наш народ не є найращий на усьому світі, він такий, який є, нам дорогий, і служити йому ми повинні до власного згину” [Там само]. У даному випадку йдеться про вищу форму відповідальності – громадянську. Будучи палкою патріоткою своєї країни, С.Русова прагне до

того, щоб виховати в душах українських дітей найвищі громадянські цінності – любов до своєї держави, повагу до її законів, відповідальне ставлення до виконання громадських доручень, почуття обов'язку тощо.

Як зазначає С. Русова, виховання відповідальності починається у родинному соціумі, де дитина вперше в житті відчуває значущість свого “Я”, налагоджуються взаємини “Я – Ми”. Вона вважає, що “оточення має величезний вплив на моральний розвиток дитини, і оскільки дитина морально зростає в доброму оточенні, в атмосфері взаємної любові і допомоги, остільки вона псується, деморалізується в поганому оточенні” [2, с. 35]. Цінності, які закладені в сім'ї, визначають ставлення дитини до себе, до спільноти, сприяють духовному росту чи, навпаки, перешкоджають розвиткові особистості.

Змалку дітей варто залучати до різноманітних посильних домашніх справ: прибирання кімнат, приготування їжі, сервірування столу, догляду за кімнатними рослинами та домашніми тваринами тощо. Домашня праця є одним із найважливіших засобів виховання дітей. Якщо дитина неохоче виконує обов'язки вдома, то марно сподіватися, що з неї буде бездоганий учень. Відповідальне ставлення до навчальної діяльності виявляється у вчасному приході учня до школи, у прояві уваги та допитливості на уроках, творчого підходу до розв'язування навчальних завдань тощо. Доцільно організувати життя дітей так, щоб і навчальна, і громадська, і домашня робота органічно входили в їхнє життя, щоб вони відчували, що їхня праця так само необхідна, як і праця дорослих. Як зауважує Софія Русова, “праця – це значний чинник для виховання твердої волі, і творчої уяви, і спритних, на все здатних м'язів рук” [2, с. 52], а також “має моральний, естетичний, психологічний вплив на дитину” [Там само, с. 54]. Саме у праці формується та розвивається відповідальність, дисциплінованість. Вона переконана, що “діти нудяться без усякої праці, без заняття..., їх вабить посидіти коло якої-небудь праці, витворити щось своє, в праці вилити своє переживання...” [Там само, с. 53].

Навчальна діяльність входить у життя дитини на певному віковому етапі й різко змінює її життя. Ще до приходу дитини в школу вона повинна зрозуміти, для чого люди вчать, оволодівають знаннями й набувають умінь. У дітей дошкільного віку найбільш чітко виражена пізнавальна допитливість, цікавість. Але з приходом до школи ми є свідками того, як шира допитливість змінюється на вимушене засвоєння математики, автоматичне заучування віршів, а згодом може взагалі зникнути. Дитина приходить до школи з бажанням задовольнити свої пізнавальні потреби й інтереси, “треба підтримати її на весь шкільний час, розвинути приємне зусилля опанувати різні труднощі чи власною

силою, чи шляхом взаємної допомоги” [1, с. 36]. І завдання вчителя полягає в тому, щоб на кожне “так” чи “ні” допомогти їй знайти правильну відповідь. На цій проблемі неодноразово акцентує у своїх педагогічних творах С. Русова. “Там, де цікавість дитини задовольняється, там працює вона радісно, швидко все схоплює, добре затамлює. Де нема цікавості, нема ані уваги, ані бажання затамити” [2, с. 30]. На її думку, щоб зберегти природну допитливість дітей, потрібно вивчити ті чинники, що мають вплив на навчання, та визначити способи їх усунення, бо діти переймають усе, в чому бачать якийсь інтерес, переймають і добре, і зле.

Відповідальність чи безвідповідальність школяра чітко виявляється в умовах школи, зокрема при виконанні ним громадських доручень: чергування у класі, шкільній їдальні, праці на шкільній ділянці тощо. С. Русова стверджує, що “умовою доброго розвитку дитини є виробка в неї добрих звичок до праці, до товариства, до своїх маленьких обов'язків” [1, с. 22]. Обов'язки учня у школі чи вдома можуть бути тимчасовими і постійними. Але у будь-якому випадку, вважає дослідниця, маємо прагнути до того, щоб забезпечити належні умови для формування та розвитку в учнів почуття обов'язку й відповідальності для того, щоб ці якості стали нормою організації їхнього життя. Адже безвідповідальність дитини у навчанні може поширюватись і на її поведінку. Дітям молодшого шкільного віку важко керуватися своєю поведінкою, і вони постійно потребують догляду з боку батьків, учителів, родичів. Щоб досягнути успіху у вихованні відповідального ставлення учнів, важливо забезпечити педагогічну співпрацю між усіма учасниками навчально-виховного процесу.

Відповідальне ставлення дитини до будь-якої діяльності, за С. Русовою, виявляється у добровільному прийнятті обов'язків, усвідомленні потреби у їх виконанні, виявленні творчого підходу до їх реалізації, збагаченні власного досвіду.

Школа повинна здійснювати підготовку до життя, засновану на взаємоповазі та розумінні. Школа та сім'я в тісній співпраці повинні прагнути виховати високоосвічену, гуманну особистість, створити належні умови для її розвитку. “Негарні або добрі умови життя в ранні дитячі роки, гарне чи невдале керівництво малою дитиною міцно в ній відбиваються, під їх впливом з дитини виростає або дуже гарний, здібний до праці громадянин, або шкідливий для громадянства недбайло” [1, с. 21-22].

1 З науково-популярної та педагогічної спадщини Софії Русової // С. Русова і Галичина: 36 статей і матеріалів / Упор. Нагачевської З. І. – Івано-Франківськ, 1996. – 124с.

2. Русова С. Ф. Теорія і практика дошкільного виховання. – Львів – Краків – Париж: Просвіта, 1993. – 127 с.
3. Кононенко В. Шляхами народних приповідок: Посібник для вчителів. – К.: РВЦ “Проза”. 1994. – 208 с.

Zoryana Nyzhnykevych

S.RUSOVA ABOUT CULTIVATING PUPILS' RESPONSIBLE ATTITUDE TOWARD EDUCATIONAL-LABOUR ACTIVITY

In the article problems of formation in pupils of the responsible attitude to studies and labours in the condition school and family essential on the pedagogical glance S.Rusovoi.

Світлана Гуменюк-Сміх

СОФІЯ РУСОВА ПРО УКРАЇНОЗНАВЧІ ДИСЦИПЛІНИ ЯК ОСНОВУ ПОЧАТКОВОГО НАВЧАННЯ УЧНІВ

Ідея української національної школи, тобто такої, в якій українознавство є основою навчання і виховання, знаходить своє вираження в багатьох педагогічних творах С.Русової. “Скарбом найкращим кожного народу”, “ключем золотим” називає вона незалежну національну школу у фундаментальній статті “Нова школа” (1917), наголошуючи, що “сучасна українська школа не дає дітям освіти, бо суперечить усім вимогам педагогічної науки, всім потребам народного життя; ... вона не відповідає національному духовному складові українського народу” [1, с. 207].

Визначивши мету, завдання нової школи в Україні, врахувавши досвід зарубіжної педагогіки, С.Русова робить висновок: “Наука в українській початковій школі повинна складатись із таких предметів: 1) Закон Божий (оповідання з Євангелії і з перших часів християнства – апостоли, мученики за віру); 2) рідна мова; 3) арифметика; 4) природознавство; 5) географія; 6) історія; 7) ручна праця (малювання, ліпка, різьба по дереву); 8) спів; 9) фізичне виховання (гри та різні гімнастичні вправи)” [Там само, с. 216]. До кожної з цих дисциплін знаходимо обґрунтування доцільності, значення, методів її вивчення. Наводячи приклади “нових підвалин правдивої доброї школи” за рубежом, С.Русова наголошує: “Така нова школа потрібна й нам, українцям, отже й треба вияснити усі ті лозунги сучасної педагогіки, які найкраще може бути проведено в початковій українській школі” [Там само, с. 208].

Ці думки-заклики співзвучні з сьогоднішніми, оскільки мають своєю метою гуманізувати суспільство, від знань про рідний край перейти до виховання справді патріотичних почуттів і вчинків. Саме

Світлана Гуменюк-Сміх Софія Русова про українознавчі дисципліни як основу початкового навчання учнів

таким є новітнє українознавство, представлене київськими науковцями П.Кононенком, Т.Усатенко та ін. Вони розглядають концентричну будову українознавства, яка перегукується із “національними предметами” С.Русової.

Сучасна педагогічна наука розглядає новітнє українознавство як: 1) самостійний навчальний інтегративний курс; 2) наскрізні знання всього навчального процесу в гуманітарній системі освіти; 3) дидактичний аспект українознавства: форми і методи роботи в системі інтегративних курсів” [2, с. 18]. У творчій науково-практичній спадщині С.Русової найчіткіше прослідковується другий та третій напрями українознавчої основи початкової школи.

Член Центральної Ради та завідувачка двох відділів (позашкільної і дошкільної освіти) першого Українського уряду Софія Русова активно впроваджувала ідеї українознавства в українські школи. Так, загальні постанови в справі організації освіти, ухвалені I Всеукраїнським учительським з'їздом 5-6 квітня 1917 р., виражають необхідність “впорядкувати бібліотеки українських книжок з усіх галузей українознавства для учителів, шкіл і народу”; стверджують, що “при навчанні закону Божого в українській школі треба користуватися українською мовою”; проголошують: “школа на Україні повинна бути національною” [3, с. 162]. В постановках секцій “низшої школи” визначено основні організаційні завдання розвитку національної школи в період державотворення та умови забезпечення її українізації.

Серед них: “Українізацію однокласових початкових шкіл повинно перевести з початку академічного року... Вищі початкові школи повинно українізувати поволі відповідно вимогам педагогічного такту. Навчання українських дисциплін вводиться обов'язково у всіх школах нижшого типу. В однокласових сільських школах перший клас треба українізувати з початку 1917-18 року; в другім класі вводиться обов'язкове навчання предметів українознавства. При переведенню українізації народних шкіл треба додержуватися принципу забезпечення меншостей” [Там само, с. 163].

Цитовані документи підтверджують величезну заслугу С.Русової в організації початкової національної школи. Початкова освіта має в науковому доробку педагога системне вираження, про що свідчать її праці: “Народна початкова школа в Бельгії” (1910), “Методи первоначального обучения” (1910), “Становище початкової освіти в Київському земстві” (1912), “К национализации начальной школы на окраинах России” (1913), “Новий план навчання в народних школах Бельгії” (1938) та ряд статей, присвячених українознавчим предметам, формам і методам їх вивчення в початковій школі.

Особливу увагу приділяла вчена питанню змісту освіти, коментуючи його визначення в різні історичні епохи та пропонуючи зміни у новій українській національній школі.

Аналізуючи педагогічну концепцію С.Ф.Русової, професор І.Зайченко визначає головне, що характеризує її погляди на проблеми змісту освіти, – “це відображення в ньому національної ідеї, широкого вжитку на всіх ступенях навчання україністики – рідної мови, літератури, історії, географії, природознавства, національної духовної та матеріальної культури, мистецтва” [Там само, с. 133].

Перед школою С.Русова ставить завдання розвивати думку й мову учня; серед дисциплін української національної школи перше місце відводить рідній мові. “Навчання в чужій мові (все одно чи проводиться воно в початковій, чи навіть в середній школі) відразу придушує усе духовне єство дитини, затримує природну активність її розуму” [4, с. 43].

У працях С.Русової про роль мови, її джерела та форми вивчення, а також у її “Українському букварі” знаходить своє логічне продовження наукова думка О.Потебні. Передусім треба відзначити українознавчу спрямованість змісту підготовленого нею букваря, простоту і оригінальність вміщених у ньому текстів. Так, при вивченні букви “ве” дітям для поскладового читання даються слова: во-ля, ві-ра, мо-ва; речення: “Моя воля. Ми віруємо” [5, с. 6]. У процесі ознайомлення з “м’яким знаком” діти читають: “Мій кінь вороний. У козака є кремій і кресало” [Там само, с. 13]. Авторка поступово вводить для читання прислів’я та приказки, чим збагачує мову дітей, відкриває чисте фольклорне джерело, що загострює розум, а думці дає простір для польоту. Наведемо тільки найяскравіші, тому що їх кількість до вивчення кожної букви становить від 9 до 20. “Роби добре усюди, і улюблять тебе люди”, “Материнська молитва з дна моря виймає”, “Неволею тільки татари беруть”, “Земля мати, а хліб батько”, “У кого розум, у того й доля”, “Громада – великий чоловік”. Вводяться для читання загадки, С.Русова спочатку дає в дужках відгадку: “У Києві дрова рубають, а на увесь мир тріски летять” (Дзвін лунає). Далі заставляє думати: “Пливе щука з Кременчука: куди гляне – трава в’яне” (?)? Закономірно, що в такий спосіб розвивається творча активність дитини.

Використовуючи в “Українському букварі” більше двох десятків власних імен, С.Русова розкриває дітям їх багатство та подає правильне звучання; знайомить із назвами рік (“Сула” та “Сивий наш козак – Дніпро з лугами виграє”). Зразків літературних творів у букварі небагато: строфа із Шевченкового “По діброві вітер віє ...”, байка Є.Гребінки “Барабан” та два короткі тексти, в яких висміюються лінощі. Однак кожен із них несе відповідне змістове навантаження, має виховне значення.

У невеликій за обсягом “Читанці”, що є складовою “Українського букваря”, поезії Т.Шевченка “Ранок”, “Вечір”, “Сирота”. Розпочинається “Читанка” байкою “Крила у вітряка” з мораллю: “Приказують, що хто мовчить, – Той двох навчить”, яка дає оцінку справжній праці [Там само, с. 31]. Підсумовує все навчання із “Українського букваря” та “Читанки” вірш С.Воробкевича “Рідна мова” із закликом: “Плакайте діти рідненку мову і учіться говорити своїм рідним словом” [Там само, с. 36].

Отже, проаналізувавши “Український буквар” С.Русової з точки зору його українознавчого змісту, можна зробити висновок, що, завдяки художній, історичній, естетичній насиченості текстів, він має яскраво виражену українознавчу основу. Для початкового навчання читати півторка підбрала матеріал, який і навчає, і виховує українську дитину, даючи перші уявлення про свій рідний край засобами малих фольклорних форм та зразків українського письменства.

Своєрідною хрестоматією з українознавства є матеріал, зібраний С.Русовою під назвою “Україна у творах її письменників”. У вступі дається визначення любові до рідного краю та наголошується, що “наша любов до рідного народу мусить бути свідомою, чим більше ми його любимо, тим більше хочемо знати за нього, розуміти його, пережити його радості і горе, знати, яку поміч можемо йому подати, як його найвірніший друг” [6, с. 62]. Далі за допомогою віршованих рядків Г.Шевченка та М.Старицького передано всеохоплююче відчуття любові до України. Описуючи красу української землі, С.Русова використовує розповідь про степ Д.Мордовціва, про запорожців – Д.Яворницького. Та найбільш повно, як і в “Українському букварі”, представлені твори Г.Шевченка під загальною назвою “Окремі малюнки з природи великої України”. Це поезії “Над Дніпровою сагою”, “Тече вода з-під явора”, “Сон” та ін. [Там само, с. 65].

Великого значення в оволодінні рідним словом С.Русова надавала народній казці. Стаючи на її захист, стверджувала, що “ми маємо на увазі перш за все народню казку, ту казку, що народилася на зорі свідомого життя в простій хаті” [1, с. 205]. Серед вимог до вибору казок для дитини були: “одвіяти половину від чистого пожиточного зерна”; “перебрати й по зросту”; “ближче од других казок будуть казки її рідні, її рідного люду” [1, с. 205]. Важливими для батьків, педагогів, видавців є такі твердження С.Русової: “Казка рідна єднає дитину з рідним краєм й людом. Мова казки мусить бути чиста народня; це коштовна мова. Якої не дасть ніяка друга книжка” [Там само].

На підставі аналізу творів С.Русової можна стверджувати, що в кожному з навчальних українознавчих предметів вона бачила складову частину національної освіти. Водночас, як зазначає О.Сухомлинська,

висуваючи на перше місце своє, національне, вона "толерантно, уважно, й неупереджено ставилася до чужого, пролагувала, переносила на національний ґрунт те, що видавалося їй корисним, значущим для розвитку науки, освіти, культури" [7, с. 56].

1. Русова С. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – 304 с.
2. Усатенко Т. Новітнє українознавство: Традиції народу, категорії нації, наукові виміри // Дивослово. – 1996. – № 12. – С. 17-20.
3. Зайченко І.В. Педагогічна концепція С.Ф. Русової. – Чернігів: Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т.Г. Шевченка, 2000. – 234 с.
4. Софія Русова і Галичина: Збірник статей і матеріалів / Упор. текстів, вст. ст., прим. й додатки З.І. Нагачевської. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 34-39.
5. Український буквар. По підручнику О. Потебні / Уложила С. Русова. – СПб., 1906. – 36 с.
6. Русова С. Україна у творах її письменників // Початкова школа. – 1992. – № 1. – С. 62-65.
7. Сухомлинська О. Софія Русова в контексті розвитку педагогічної думки // Початкова школа. – 1996. – № 9. – С. 54-56.

Svitlana Humenyuk-Smikh

S.RUSOVA ABOUT UKRAINIAN STUDYING SUBJECTS AS ABESIS OF JUNIOR PUPILS EDUCATING

The author shows S. Rusova's outlooks on the place and vole of the subjects of Ukrainian Studies family (Ukrainian Language, Country- and Naturestudies first of all) in the educational process at national school.

A special attention is to the analysis of the Ukrainian Bukvar by S.Rusova.

ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ

Наталія Зайченко

МОВА ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У ТВОРЧОСТІ С. РУСОВОЇ

Аналіз праць С.Русової "Дидактика", "Дошкільне виховання", "Нова школа соціального виховання", "Нові методи дошкільного виховання", "Теорія і практика дошкільного виховання" та деяких інших дозволяє стверджувати, що проблеми розвитку мови, навчання рідною мовою розглядалися вченою-педагогом як складові глибинних і багатогранних процесів формування національної свідомості, самоідентифікації, відродження й збереження національної культури, освіти, традицій і звичаїв українського народу. Мова для С.Русової – це універсальний засіб навчання її виховання, першооснова людського досвіду, духовного розвитку, енциклопедизму знань, джерело творчих можливостей особистості й нації. "Мова – головний інстинкт, який відрізняє людину від інших живих істот, це є соціальний зв'язок між людьми, засіб для виявлення свого внутрішнього світу і для приймання нового безмежного знання", – писала вчена [5, с. 43], вказуючи на дві основні функції мови, як засобу людського мислення і спілкування людей одне з одним. І сама мова може існувати й розвиватися тільки тому, що водночас виконує ці функції. Людина народжується з готовими органами для вислову, але тривалий час не може вживати жодної з відомих у світі мов, бо "оскільки мова є цілком інтелектуальний процес, то вона може розвинути у дитини лише разом з її інтелектуальним розвитком" [3, с. 63]. С.Русова погоджується з періодизацією розвитку мови, запропонованою Е.Мейманом: 1) просте виголошення у перший рік життя, яке постає після первісного крику дітей; 2) перші звуки, які дитина вимовляє, не вкладаючи в них певного змісту; 3) переймання мови дорослих; 4) самостійне вживання слів, хоч і не завжди впевнено виголошених, ще більшого перероблених, спотворених, але свідомо вживаних [3, с. 64].

Процес формування і розвитку мови в юному віці здійснюється надзвичайно інтенсивно. У цей період дорослі зобов'язані не лише слідкувати, щоб дитина якнайкраще вимовляла звуки (при цьому не варто звертатися до дитини якоюсь підсолодженою, зміненою мовою), а й стежити, щоб цей процес здійснювався у найтіснішому й нерозривному зв'язку з розвитком мислення, бо "мова не є лише вираз готової думки, а й знаряддя для утворення нових уяв, нових синтезів" [3, с. 66], – наголошувала дослідниця. На всіх етапах розвитку мови дитини до цієї справи необхідно ставитися уважно. С.Русова радила очищати мову дитини від усіляких дефектів, застосовуючи, наприклад, методи М.Мон-

тессорі: вимагати від дитини кілька хвилин багато разів якнайкраще вимовляти ті слова, в яких вона робить фонетичні помилки. Серед недоліків Софія Федорівна відмічала й швидкий темп мовлення. Захоплюючись змогою передати усі свої думки й почуття, дитина поспішає вимовити якнайбільше слів і часто вживає їх неправильно. Це сприяє розсіяності дитини, привчає не задумуватися над змістом розмови, позбавляє мовлення його значення, негативно впливає на виховання культури мовлення. Однією з вад у розвитку мови дитини є заїкання, пов'язане з різними психічними явищами і процесами: боязливістю, сором'язливістю, нерішучістю. Заїкання полягає у несподіваному затриманні мовлення, у тяжких випадках часто супроводжується нервовими рухами горла, обличчя, кінцівок. Дослідниця зосереджувала увагу вихователів, що для хворих дітей мають бути підібрані індивідуальні методики навчання мови.

Слово для дитини є великим джерелом знань. Починаючи говорити, людина здійснює постійні відкриття, які дають їй змогу зрозуміти, хто і що її оточує, та представити своїм близьким дещо з власного внутрішнього життя. Як відзначають лінгвісти, головна вартість мови не в ній самій, а у тому, що мова стає для людини головним знаряддям для здобуття знань, засобом здійснення логічних операцій, формування абстрактних уявлень, систематизації й узагальнення знань [3, с. 73]. Мова розвиває думку, викликає бажання дитини зрозуміти все почуте, у готових висловах і моделях пізнавати й вивчати світ. З іншого боку, за допомогою мови людина виявляє свої здібності й можливості, розкриває характер, соціалізується у суспільстві. Цей процес має важливе соціальне, освітнє, індивідуальне значення і змушує нас – дорослих, педагогів, вихователів – зосереджувати увагу на розвитку культури мовлення. Годі, зазначає С.Русова, закономірно постає питання: чи варто давати можливість дитині вільно говорити й писати її власною, необробленою мовою, яка відповідає рівню духовного й індивідуального розвитку дитини, чи вимагати від неї літературно правильної мови за вказівками педагогів, вихователів, яка, однак, “не буде голосом її душі?” [3, с. 74]. У першому випадку ми немовби свідомо допускаємо неправильний напрямок розвитку мови, але у другому – нам загрожує неправдивість дитячих виразів, в яких будуть відтворюватися не почуття і безпосередньо думка дитини, а лише механічно вставлені слова й перейняті від нас форми, якими сама дитина не пройнята. На думку вченої, перша небезпека не така загрозлива, як друга: краще давати дітям волю висловлювати враження і думки у власних формах, що завжди мають більше яскравості, жвавості, аніж наша суха граматична мова. Маємо забезпечувати дітям якомога більше

таких вражень, які викликали б їх на розмову, бажання оповідати, використовуючи найкращі зразки літературної мови, народної поезії. Необхідно з раннього віку розвивати смак людини до художньої творчості, прагнути, щоб усі внутрішні скарби дитини виявлялися в ясному, чіткому, змістовному, красивому слові.

Завданнями розвитку мови дитини у дошкільний період є: 1) знищення всіх дефектів у вимові; 2) збагачення лексики дитини максимальною кількістю слів, які б уклалися в певні уяви; 3) формування логіки мовлення, правильності складання речень, змістовного тексту. Найважливішими засобами для вирішення цих завдань є наочне навчання, ознайомлення дітей з різноманітними предметами, речами, явищами, процесами; екскурсії, предметні лекції, лабораторна праця, бесіди, розповіді, дидактичні ігри, використання фольклорного матеріалу. У дошкільний період мову бажано розвивати найрізноманітнішими засобами і методами, бо за її допомогою виховується душа, серце, слово правди й краси. Дошкільне виховання мусить якнайглибше розвинути мову дітей, щоб, ідучи до школи з відповідною підготовкою, вони мали базу для подальшого успішного оволодіння мовою, знаннями, досвідом.

Цінними у творчості С.Ф.Русової є праці, пов'язані із значенням розвитку мови у школярів та з викладанням мови. Якби не були навчальні програми і яким би чином не групувалися навчальні предмети, в основу навчального процесу мають бути покладені рідна мова і математика; на їх ґрунті розвивається, з одного боку, гуманітарне знання, з іншого, – природниче. У навчанні мови постійно має місце засвоєння чужого й перетворення у власне знання різних словесних форм, конструкцій речень, значень певного слова, виразу; розвивається думка учня, формується його словесна творчість, здійснюється безперервний процес пізнання від окремого до загального, від конкретного до абстрактного і навпаки, функціонує ціла низка логічних операцій, зміцнюється мислення, закладаються величезні потенційні можливості естетичного і морального виховання учнів. Як писав К.Г.Паустовський, за ставленням кожної людини до своєї мови можна досконало точно визначити не тільки її культурний рівень, але й громадянську цінність. Хто опановує засобами для розуміння усієї сили мови, той може легко заволодіти серцями людей. Звичайно, самі правила та вправи не створять поета, якщо до того у людини немає природних здібностей і нахилів, однак викликати їх з таємниці внутрішнього світу дитини, хай і необдарованої, і дати їм шляхетну обробку, піднесене володіння мовою, що завжди характеризує високоосвічену людину, – обов'язок справжнього педагога.

Торкаючись проблеми мови як соціального феномена, С.Ф.Русова відзначала, що мова виступає предметом людського досвіду, засобом

національного й міжнаціонального спілкування, становлення соціальних зв'язків і відношень у суспільстві, джерелом наукової та художньої творчості. Ступінь розвитку мови певного народу багато в чому визначає рівень його культури. Мова має дивовижну здатність адаптуватися до життя її носіїв, відповідати на їх запити, ускладнювати свою структуру відповідно до розвитку суспільства і разом з тим впливати на вдосконалення самого суспільного устрою. Мова є виявом і скарбом духовного громадського життя, фундаментом для освіти, культури, ушляхетнення звичаїв, передачі змісту культурного поступу від генерації до генерації. Первісні крилаті слова закріплюються у писемності, відтворюючи дух нації, і стають ґрунтом для утворення мовознавчих елементів освіти. На цій основі зростає література, розвивається мова у різних її формах. Саме з несвідомого первісного процесу функціонування мови трансформується один з найпотужніших факторів інтелектуального розвитку людства, найкращі скарби його творчості. Історія засвідчує, яке важливе місце займала мова в добу античності, коли формувалася могутня грецька поезія, проза, драматургія; в епоху середньовіччя, коли мова виступала знаряддям пропаганди – у промовах, дискусіях, наукових працях, художніх творах, а також у період Відродження і раннього нового часу, коли формувалися національні держави, колонізувався Новий світ. На новітньому етапі історії процеси існування, функціонування, розвитку національних мов набули актуального й занадто болісного звучання. Еволюція національної мови може йти не тільки у бік поліпшення й удосконалення, але й у бік відмирання. Це явище визначається станом суспільства, конкретної нації, оскільки мова є одним з основних показників буття соціуму. Не тільки територіальні, політичні, соціально-економічні, релігійні фактори стали основою трагедій і конфліктів 19–20 ст. Загострення саме національних, а часто безпосередньо мовних проблем спричинило безліч колізій тривалого важкого лихоліття. Національна мова є найголовнішим засобом передачі попереднього сконцентрованого досвіду кожного народу, це ґрунт, на якому розвивається думка, прокладається шлях до знань. Головне, що характеризує сучасне навчання рідної мови, – це поширення умов для глибокого засвоєння усіх законів мови, її лексичного багатства не лише через затвердження правил та законів, через інтелектуальне сприймання, але й шляхом емоційного захоплення. Мова пронизує всі предмети навчання, вона має місце вже на перших ступенях навчання дітей [1, с. 131]. Навчання мови не може бути успішним без емоційного елемента, бо мова є засобом соціального зближення, рівночасно слугує для найінтимнішого виразу індивідуального, емоційного й інтелектуального стану. Будь-яку інозем-

ну мову можна вивчати тільки тоді, коли відповідним чином засвоєно рідну. Проте не слід вважати достатнім знання мови людиною у тому вигляді, в якому вона сприймається нею від довкілля, адже недарма кажуть, що на підставі словника людини можна оцінити її інтелектуальний розвиток і культурний рівень.

Підводячи підсумки аналізу наукових праць С.Ф.Русової, можна тверджувати, що у педагогічній концепції дослідниці мова виступає як важливий педагогічний інструмент: джерело становлення й розвитку особистості, засіб пізнання і самопізнання, передачі людського досвіду, фактор піднесення культури, формування національної свідомості, феномен суспільної організації.

1. Русова С.Ф. Дидактика. – Прага: Сіяч, 1925. – 190 с.
2. Русова С.Ф. Дошкільне виховання. – Катеринослав. 1918. – 163 с.
3. Русова С.Ф. Нова школа соціального виховання. – Катеринослав–Лейпціг, 1924. – 151 с.
4. Русова С.Ф. Нові методи дошкільного виховання. – Прага. 1927. – 109 с.
5. Русова С.Ф. Теорія і практика дошкільного виховання. – Прага: Український громадський видавничий фонд, 1924. – 124 с.

Natalia Zaichenko

LANGUAGE AS A MEANS OF NATIONAL UPBRINGING IN
S.RUSOVA'S CREATIVE WORK

The problem of the language as the pedagogical and social phenomenon in the S.Rusova's scientific works is being analysed in the article.

Іван Зайченко

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ С.РУСОВОЇ НА ПРОБЛЕМУ МЕТИ ВИХОВАННЯ

Мета виховання – це центральне питання, ядро будь-якої педагогічної теорії, концепції, системи, практики. Меті виховання підпорядковується все: зміст, організація, принципи, методи, засоби, форми тощо. Мета – визначальна характеристика педагогічної системи. Саме мета і засоби її досягнення відрізняють одні педагогічні теорії, системи, концепції від інших, про що свідчить багатовікова освітньо-виховна практика у різних народів і в різні історичні епохи.

В умовах розбудови Української держави, системи національної освіти і національного виховання проблема визначення мети і завдань виховання є надзвичайно гострою і злободенною. Яку людину потрібно виховувати сьогодні і в майбутньому? Який ідеал плекати? Як виховати

чесну, порядну, високоосвічену людину, вільну й незалежну, національно свідому, патріота України? Всебічно й гармонійно розвинена особистість – що це за особистість? Врешті, що означає український патріотизм у сучасних умовах? Ці й багато інших життєво важливих питань хвилюють думки й серця тих, кому небайдужа доля своєї Вітчизни, свого народу, своїх дітей, онуків і правнуків.

Шукаючи відповіді на ці болючі питання, ми звертаємо свої погляди в минуле, в багатющу й невичерпну скарбницю світової й вітчизняної педагогічної теорії і практики, звертаємося до педагогічної спадщини класиків світової і вітчизняної педагогічної думки.

Аналіз більш як двохсот праць С.Русової свідчить про те, що проблема мети і завдань виховання, пошуку виховного ідеалу для українського народу посідає в творчості вченої досить помітне місце, причому спостерігається певна еволюція її поглядів з даного питання. І це цілком природно, оскільки, по-перше, дослідниця чітко усвідомлювала, що мета виховання визначається потребами суспільства і залежить від способу виробництва, темпів соціального і науково-технічного прогресу, досягнутого рівня розвитку педагогічної теорії і практики, можливостей суспільства, врешті, політики та ідеології тих, хто стоїть у даний момент при владі; а по-друге, їй самій пощастило пережити кілька важливих періодів у розвитку світової і вітчизняної історії, щоб наочно переконатися в цьому.

У більш ранніх творах С.Русова мету виховання визначала так: *“виробити людину з широким розумінням своїх громадянських обов’язків, з незалежним, високо розвинутим розумом, братерським почуттям до усіх людей, людину, здатну до роботи, таку людину, яка ніде, ні при яких обставинах не загине морально і фізично й проведе в життя свою незалежну думку”* [3, с. 37], трохи пізніше, у 1918 р. – *“допомогти вільній еволюції духовних і фізичних сил дитини”* [2, с. 11], *“високо поставити культ особи, яка вільно виявляє усі свої творчі сили”* [2, с. 115], *“виробити суцільну, незалежну, активну особу з піднесеним почуттям добра і міцною волею”* [2, с. 113].

С.Русова рішуче не сприймала позицію Й.Гербарта, видатного німецького педагога-теоретика, психолога і філософа, який пропонував проектувати особистість дитини за волею і уподобанням вихователя засобами управління дітьми, придушенням їхньої “злої волі”, системою покарань, стежень тощо. “Це страшні поради, до яких треба ставитися майже негативно, – застерігала вона. – Не порушувати спокій дитини мусимо ми, а прислухатися, що саме лунає, що панує в цій чистій глибині, й усіма засобами задовольняти найкращі змагання, знаходити засоби, щоб потроху зникало усе таке, що шкодило б і самій дитині і її оточенню” [2, с. 8]. А вже значно пізніше в іншій статті вчена відзначала,

“що інтимну природу дитини не можна і не треба трансформувати, але придивлятися до неї, розвивати усі здібності і пам’ятати, що кожна особа є велика цінність” [4].

Разом з тим С.Русова вказувала на велику силу виховного впливу на формування і розвиток дитини, на необхідність здійснення цілеспрямованого й планомірного впливу під керівництвом вихователів: “Якщо ми будемо лише пасивно спостерігати як росте, розвивається дитина, то сама дитина буде шукати активного впливу, авторитету, без якого вона почуває себе безпомічною та безпорадною. І тоді замість нашого впливу, може прийти такий фактор, який лише негативно діятиме на дитину. Ні, ми мусимо з мужністю брати на себе відповідальність користати зі впливу свого на дитину, дорожити нахилом підпорядковуватися нам і шукати засоби, щоб якнайкраще скерувати дитину на добрий шлях” [7, с. 12].

Проаналізувавши стан освіти і школи на українських землях кінця XIX – початку XX ст., С.Русова прийшла до сумного висновку, що стан освіти і школи в Україні є надто занедбаним і відсталим у порівнянні з країнами Західної Європи і навіть Російської імперії. “Сучасна українська школа не дає дітям освіти, бо вона суперечить усім вимогам педагогічної науки, всім потребам народного життя, вона калічить розум і душу дитини, одриває дитину від родини й несвідомо кидає її на розпутьті, без усякого виховання, без певної освіти; вона не відповідає національному духові українського народу; народ зневірився в цю школу й не надає їй такої вартості, яку мусить мати справді народна школа” [5, с. 3-4]. Між тим, тогочасне українське суспільство вимагало утворення такої школи, яка ґрунтувалася б на принципах гуманізму, демократизму, народності, природовідповідності, культуровідповідності, пріоритету загальнолюдських цінностей, використовуючи нові методи навчання й виховання, забезпечувала б всебічний розвиток природних творчих задатків і здібностей кожної дитини, допомагала б їй стати на шлях самостійної, творчої, чесної праці; школи, яка справді відповідала б інтересам кожної дитини і всього українського народу. Тож, “колишня, мертва, формальна, лицемірна школа мусить впасти, а на її руїнах утворитися, народитися нова, живуча й життєва, правдива і весела школа праці, школа соціального виховання, збудована на пошані до особи і розуміння громадських обов’язків кожною дитиною, кожним учнем нової школи” [6, с. 5].

Проблема мети виховання особливо виокремлюється у творах С.Русової еміграційного періоду, зокрема таких, як “Єдина діяльна (трудова) школа” (1923), “Теорія і практика дошкільного виховання” (1924), “Нова школа соціального виховання” (1924), “Дидактика” (1925), “Суспільні питання виховання” (1929), “Сучасна мрія виховання” (1930), “Моральні завдання сучасної школи” (1938) та деяких інших.

У підходах до визначення мети і завдань виховання С.Русовій імпонують гуманістичні спрямування бельгійського педагога, лікаря і психолога Овідія Декролі, який наголошував на необхідності "допомогти дитині в процесі самовиховання, викликати в кожного учня процес свідомого самовиховання, бо тільки сам учень може під впливом розуму заволодіти своїми інстинктами, регулювати свої імпульси, свої почуття, вести охоче свою працю, маючи в цьому самовихованні дві мети: розвинути усі природні скарби, щоб стати людиною в найкращому розумінні, і – знати, яку користь принести власним життям другим" [4].

Розвиваючи думки О.Декролі, С.Русова відзначала, що одним із найважливіших завдань школи "є не випускати зі своїх стін одноманітних горожан – наче такими ж серіями, як авто з заводу Шкоди або Форда. Ні, усе багатство нації в людях, в особах, усе життя її в вільному розвитку усіх здібностей її горожан. Замало щороку випускати по натурі одноманітну масу учнів, наповнених знаннями про фараонів, алгебраїчні вираховування, і цілком невідготовлених до життя, до виконання своїх людських, громадських обов'язків. Українському народові особливо потрібна не тільки сама вже освічена більш-менш маса, йому потрібні міцні духом діячі, потрібні особи з міцним характером і якісним розумінням народного життя, науково усвідомлені про його потреби. Українському народові в тяжких умовах його життя потрібна духовна еліта, видатні особи, яких так бракувало в Україні в 1917 р., бракувало в цілому історичному її житті" [4].

В кінці 30-х рр. ХХ ст., у зв'язку з бурхливим науково-технічним розвитком, новими соціально-економічними і політичними реаліями, що склалися в Європі і світі, С.Русова відзначала, що школа "мас, перш за все, дати людству молодь цінну, чулу, творчу, захоплену духом героїзму, піонерства, щоб можна було передати в руки такої молоді долю майбутнього, щоб вона могла вести далі усі завоювання науки, усі соціально-політичні проблеми шляхом правди і взаємної пошани як межі окремими членами так і народами" [4]. Безперечно, основою для виховання кожного народу "є культ своєї Нації і Батьківщини, бо кожна Нація може тим більше бути корисною для Всесвіту, оскільки інтенсивно вона може реалізувати свої власні етнічні цінності" [Там же]. Разом з тим, життя вимагає й інших, нових, більш складних завдань школи, зокрема, "знайти найкращі засоби, щоб у сучасній молоді виплекати почуття і розуміння необхідності дружніх відносин між народами всього світу", "замість зневаги та страшиного національного егоїзму треба виплекати в собі таку людяність, виробити такі дружні взаємні відносини одного народу до другого, при яких війна стала би неможливим пережитком і поступ міг би скрізь вільно ширитися в умовах забезпеченого всіма народами миру" [8].

"Взагалі питання мети виховання тісно зв'язане з визначенням вищих цінностей життя – це питання цілком філософське, яке і зв'язує цю науку з педагогікою, – відзначала С.Русова. – З цим питанням рівночасно виникають і другі, а саме: які інтереси та напрямки маємо культивувати в нашій молоді, яке маємо готувати громадянство, і ось таким робом філософське питання мети й завдання виховання набирає політичного та соціального значення. І ці питання не можна розв'язати й пояснити одними вимогами життя, а лише тими ідеалами, що на той час панують у громадянстві. Але треба не один раз розглянути ці ідеали, перевірити – чи не протирічать вони яким справедливим реальним вимогам життя" [1, с. 160].

На жаль, відзначала дослідниця, у людей не однакові ідеали, не однакові морально етичні й естетичні цінності й орієнтири. Одні прагнуть понад усе здобути собі в житті практичні вигоди, багатство, владу, інші – високі моральні й духовні якості. Тому й завдання виховання можуть бути різними стосовно конкретної особи, бо виховуючи різних людей не можна нав'язувати будь-кому якусь мету, хоч би й благородну з нашого боку. Справа в тому, що уявлення про добро і зло неоднакові, а надзвичайно різноманітні, неоднозначні як стосовно певної людини, так і певних історичних епох. Так, в епоху середньовіччя обов'язком морально вихованої людини було боротися з усіма спокусами світського життя, всі природні імпульси вважалися гріховними і від людини вимагали стриманості, обмеженості у виявленні природних потреб, аскетизму. Пізніше панувала протилежна доктрина: всі природні потреби, аскетизму. Пізніше панувала протилежна доктрина: всі природні потреби й імпульси отримували право на існування, на свободу виявлення й пошуку людиною бажаного їй щастя і всі фактори – соціальні, політичні, економічні та інші – мали цьому сприяти. Таким чином, в кожну історичну епоху панують свої матеріальні та духовні цінності і тому не існує і не може існувати "абсолютно доброго виховання, яке мало б однакову цінність при всяких умовах життя, як змінливі ідеали громадянства, так змінливе й те виховання, що готує до громадського життя" [1, с. 157-158].

Однак, за твердженням С.Русової, все ж існують загальнолюдські цінності, які власне й характеризують людину як таку. "Все ж кінечною метою виховання завше були і є благочинність – моральність, і все навчання мусить виробити в дитині такий світогляд, при якому правда і добро стояли б на такому ґрунті, щоб просто промовляти до її розуму й перемагати в ній той егоїзм, що в кожній дитині панує довгий час" [1, с. 159]. Джерелами такого виховання є родина, народ, Батьківщина.

Але надзвичайно важливим є й особистісний аспект проблеми мети і завдань виховання. Якщо мову вести про конкретну особистість, то необхідно відзначити, що виховання – це природний психобіологічний

процес кількісних і якісних змін в організмі людини, це процес, при якому здійснюються неперервні зміни, постійне пристосування організму до життя, що є передумовою подальшої боротьби за життя і подальшого поступу. Ця еволюційна теорія постійно змінливих стимулів виявляє, що не може бути раз назавжди зафіксованих кінцевих цілей виховання, постійних і незмінних завдань до життя, як не може бути остаточно завершеного пристосування до нього, бо якби це сталося, то вся наша поведінка обернулася б на щось автоматичне і весь розвиток припинився б. Отже, доки можливі нові пристосування до життя, здійснюватиметься постійна перебудова людського організму і людської свідомості, а отже, постійно виникатимуть все нові й нові завдання і цілі виховання.

Резюмуючи сказане, С.Русова наголошувала, *“що метою виховання не може бути те або інше утилітарне завдання, а лише намагання виробити з учня вільну людину, готову для служіння над особовим завданням і для реалізації найвищого гуманного ідеалу, що панує на той час у громадянстві”* [1, с. 162]

Таким чином, виховання, за переконанням С.Русової, – об’єктивне явище суспільного буття, покликане забезпечити життєву наступність між старшими і молодшими поколіннями, реалізується в конкретних історичних умовах. На різних етапах історії свого розвитку суспільство набуває різного характеру й спрямування, а тому має історичний і суспільно-соціальний характер. Мету й завдання виховання С.Русова прагнула визначити, виходячи з їх історичної й соціально-економічної та політичної обумовленості, на основі глибокого і всебічного вивчення об’єктивно діючих законів і закономірностей розвитку людини, природи, суспільства, людського мислення, спираючись на багатющий цінний вітчизняний і зарубіжний педагогічний досвід минулого і свого часу.

1. Русова С.Ф. Дидактика. – Прага: Сіяч. 1925. – 190 с.
2. Русова С.Ф. Дошкільне виховання. – Катеринослав, 1918. – 163 с.
3. Русова С.Ф. Ідейні підвалини школи // Світло. – 1913. – Кн. 8. – С. 33 – 38.
4. Русова С.Ф. Моральні завдання сучасної школи // Рідна школа. – Львів, 1938. – №7. – С. 109 – 113.
5. Русова С.Ф. Нова школа // Світло. – 1914. – Кн. 7-8. – С. 3 – 16.
6. Русова С.Ф. Нова школа соціального виховання. – Катеринослав - Лейпціг, 1924. – 151 с.
7. Русова С.Ф. Нові методи дошкільного виховання. – Прага, 1927. – 109 с.
8. Русова С.Ф. Сучасна мрія виховання // Життя і знання. – Львів, 1929. – С. 161 – 163.

Ivan Zaichenko

THE EVOLUTION OF S.RUSOVA'S VIEWS ON THE PROBLEM OF THE AIM OF EDUCATION

The evolution of the S.Rusova's views on the fundamental theoretical and methodological problem of the determination the education of ideal is being analysed in the article.

Олена Будник

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПРАЦІ В ДІТЕЙ У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ СОФІЇ РУСОВОЇ

У педагогічній спадщині С.Русової чільне місце належить проблемі формування особистісних цінностей дітей засобами посиленої трудової діяльності. Аналізуючи дві системи початкового навчання та виховання (Монтессорі і Декролі), вона робить висновок, що в основу виховання української дитини має лягти принцип, який об’єднає обидві згадані системи, – **автонавчання, пробудження власних інтелектуальних сил працею самої дитини** [1, с. 20]. Водночас дослідниця акцентує на тому, що національній школі потрібна така педагогічна система, яка б відповідала темпераментові української душі, “яка б найкраще сприяла найширшому інтелектуальному розвитку дитини” [Там само]. Для цього, на її думку, “...ми мусимо взяти у Монтессорі принцип волі, свободи для кожної дитини для виявлення її власних змагань, власних інтересів і творчих сил”, а з системи Декролі запозичити ідею розвитку у дітей “цілих ланцюгів асоціацій, уявлень, зв’язаних з життям в найширшому його розумінні”, що слугує засобом розвитку у них умінь синтезувати в одному проекті низку спостережень, ознак, одержаних аналітичним шляхом, і виявляється “в ручній праці у формі готового проекту” [1, с. 20-21]. С.Русова небезпідставно зауважує, що прогресивні ідеї зарубіжних педагогічних систем мають “націоналізуватися” у наших навчальних установах і “дати нашим дітям... найкраще виховання” [Там само].

Досвідчений педагог неодноразово наголошує на тому, що чітке усвідомлення дітьми мети своєї діяльності, наявність у них яскраво вираженого інтересу до праці забезпечує її ефективність. “Найдороще у кожній людині – це її нахил до творчої праці, а вона може виявитися тільки тоді, коли в дитини народився до чогось природний інтерес”, – зазначає С.Русова [1, с. 40]. Як бачимо, педагог наголошує на необхідності формування та розвитку індивідуальних запитів і талантів зростаючої особистості, плекання у неї інтересу до посиленої творчої діяльності.

У своїх педагогічних творах вона акцентує увагу на тому, що часто у дітей не спостерігається яскраво вираженої позитивної мотивації до праці: “Діти нудяться без усякої праці, без заняття,... їх вабить витворити щось своє, в праці вилити своє переживання...” [2, с. 53]. Водночас в окремих навчальних закладах мають місце ситуації, коли “діти нудяться господарською працею” (йдеться про посилену для дітей види трудової діяльності – прибирання в іграшковому кутку, розкладання посуду до обіду та прибирання столу тощо) [Там само]. Дослід-

ниці чітко виділяє головну причину цього негативного явища – невдала організація дитячої праці. З цього приводу вона зазначає: "... Все залежить від того, як ми організуємо працю дітей: насамперед треба, щоб вона була для дітей цікавою, викликала і своїм процесом, і призначенням цікавість; треба, щоб вона не була одноманітною ані механічною, а, навпаки, керувалась би дитячою творчою думкою, тільки з деякою нашою технічною допомогою; не треба, щоб вона затягалася на довгий час або втомлювала дитину" [2, с. 54].

Чітко простежується думка С.Русової про те, що **будь-яка фізична праця повинна викликати у дитячій душі насолоду, морально-психологічне задоволення від процесу та її результатів**. "Важка праця, – зазначає педагог, – повинна бути непомітною для дитини", приємною і "нею не треба зловживати". Інакше сама "праця втратить свою привабливість, а нова педагогія, нові соціальні умови життя вимагають, щоб праця стала ґрунтом і нового життя і, відповідаючи інстинктові (рухливості) дитини, була нею апробована і виконувалась з приємністю" [Там само] (*Виділено нами – О.Б.*). Автор застерігає педагогів від "обтяжування" дітей надмірною опікою у процесі створення ними того чи іншого виробу. Ставлячись до них з необхідною увагою і турботою, не потрібно "нав'язувати їм ані готових шаблонів, ані поспішати зі своєю допомогою, не придавлювати власного самостійного зусилля дитини" [1, с. 20-21].

Заслуговує на схвалення висунута педагогом **ідея розвитку інтелектуальних здібностей дітей засобами праці**. Вона вважає, що через аналітичне вивчення предметів, процесів та явищ зовнішнього світу дитина отримує "наче закінчену дефініцію, мету для ...праці і правдиво розвиває здібність до узагальнення окремих думок, до приведення їх в одне гармонійне суцільне" [1, с. 21], оскільки будь-яка праця потребує, передусім, глибокого осмислення її предмета, мети та кінцевих результатів. Посильна трудова діяльність, на думку С.Русової, слугує ефективним педагогічним засобом формування та розвитку особистісних цінностей дитини, зокрема працелюбності, відповідальності, творчості, охайності, дисциплінованості та ін.

У низці педагогічних статей дослідниці, опублікованих упродовж 1913-1914 рр., чітко простежується **ідея гуманізації та індивідуалізації виховного процесу, проблема добору змісту та адекватних видів діяльності** для дошкільників та молодших школярів.

Саме з цього віку цілком правомірно формувати в дитини уявлення про світ людських професій, розвивати у неї відповідні здібності й таланти, тобто звертати увагу "не на саме навчання, а на суцільну підготовку до життя" [1, с. 26]. З цього приводу С.Русова зазначає: "Із сучасної школи має вийти молодь не лише з умом, повним загальнонаукового знання,

не лише морально піднесена в розумінні своїх обов'язків як в особистому, так і громадському житті, але й з певною професійною вмілістю. Школа має приймати усіх дітей, провести їх усіх з невідомих, нерозумних істот на корисних для громадянства діячів, робітників" [Там само]. З цією метою, вважає педагог, варто диференціювати дитячу працю відповідно до природних здібностей та інтересів вихованців.

У своїх педагогічних працях вона неодноразово акцентувала увагу на проблемі **інтеграції народної педагогіки із сучасними психолого-педагогічними дослідженнями**, оскільки "поєднання традицій і перспективи у цілях і завданнях виховання" вважала "необхідною умовою почуття вічності нації, а отже, і захищеності особистості як її представника" [3, с. 45].

"...Учні мають виховуватися на елементах національної творчості", – зазначає С. Русова. Вона закликає освітян ширше залучати дітей до вивчення природи рідного краю, промислів та ремесел його мешканців, "професійних нахилів і господарських умов життя народу", "завжди через усе шкільне навчання свідомо ставитися до своїх національних обов'язків", головним із яких вважає творчу працю в ім'я розбудови своєї держави, бо "тільки освічений народ може зміцнити народний матеріальний добробут" [Там само, с. 30, 34].

У творчому доробку С.Русової можна виділити низку ідей, використання яких слугуватиме поліпшенню трудового виховання сучасних школярів. Дослідниця небезпідставно вважає, що ефективність процесу формування культури праці у дітей значною мірою залежить від таких педагогічних умов:

- 1) наявності в учнів яскраво вираженої зацікавленості та позитивної мотивації до праці;
- 2) чіткого усвідомлення суб'єктом мети, завдань, предмета та результатів своєї діяльності;
- 3) вдало організованої дитячої творчої праці;
- 4) диференціації та індивідуалізації праці;
- 5) максимального врахування у виховному процесі народнопедагогічного досвіду трудової підготовки дітей;
- 6) створення морально-психологічного комфорту, налагодження суб'єкт-суб'єктних взаємин між учасниками педагогічного процесу.

1. З науково-популярної та педагогічної спадщини Софії Русової // С. Русова і Галичина: 36 статей / Упор. Нагачевська З.І. – Івано-Франківськ, 1996. – 124 с.
2. Русова С.Ф. Теорія і практика дошкільного виховання. – Львів – Краків – Париж: Просвіта, 1993. – 127 с.
3. Проскура С.В. Софія Русова – талановита дочка України // Початкова школа. – 1993. – № 3. – С. 44-46.

Olena Budnyk

THE PROBLEM OF LABOUR'S CULTURE FORMATION IN CHILDREN IN
S.RUSOVA'S CREATIVE WORK

The article throws the light upon Sofia Rusova's pedagogical views on a problem of formation of standards of work for children, development of their intellectual abilities by means of labour activity, differentiation and individualization of labour, humanization of process of education

Ольга Кафарська

**ЄДНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКОГО
У ВИХОВНІЙ КОНЦЕПЦІЇ СОФІЇ РУСОВОЇ**

Загальновідомим є той факт, що успішний розвиток країни безпосередньо залежить від рівня освіти, досягнутого її народом, тому що саме це зумовлює позитивний розвиток усієї системи суспільних відносин, громадянського суспільства, особистості, сфери суспільної свідомості.

Сьогоднішній розвиток суспільства характеризується проведенням реформ у сфері освіти, які викликають вимоги часу. Створено багато програм, орієнтованих на підвищення суспільного статусу освітніх закладів, оновлення змісту і структури виховання, забезпечення багатомірності та інтегрованості навчального і виховного процесів та ін. Але один з найважливіших напрямків реформування освіти складає національне виховання, що будується відповідно до цінностей та норм національної культури і національних традицій. Саме національне виховання повинно сприяти руху України до інтеграції у світовий простір.

Для правильного вирішення питання розвитку національних і загальнолюдських цінностей та їх єдності повинен використовуватися досвід українських педагогів, філософів, психологів та інших учених. І при цьому не можна не зупинитися на яскравій постаті "найвизначнішої українки" Софії Русової, яка займає почесне місце не лише в історії української педагогічної думки, а є невід'ємною частиною усього історичного, суспільно-політичного та культурного поступу українського національного руху [6, с. 82].

Літературна, суспільна, культурно-освітня діяльність Софії Русової пронизана "широю самопопеченням волею українського громадянства", прагненням спонукати педагогічну думку до життя, руху та поступу, боротьбою за правильне виховання дитини, за нову школу, розвиток національних цінностей, братнє ставлення до інших народів, що веде до зв'язку із загальнолюдським [6, с. 82].

Ольга Кафарська. Єдність національного та загальнолюдського у виховній концепції Софії Русової

Велику увагу у своїй діяльності вчена приділяла школі та шкільному вихованню, які прогресивно повинні розвиватися щодо вимог часу, працювати на користь цілого народу, вести його шляхом вселюдського поступу.

Школу Софія Русова вважала найкращим скарбом кожного народу, золотим ключем, "що розмикає пута несвідомості", шляхом до волі, до науки та до добробуту нації [2, с. 5]. Лише освічений народ, на її думку, може гідно представляти себе у "вселюдським житті" [2, с. 7]. Школа, стверджувала Софія Русова, зобов'язана розвивати думку і мову учня, огорнути дітей ласкою, викликати всі творчі сили, зацікавленість до навчання, розвивати етичну і громадську свідомість, гуманне почуття до всіх людей, до всього живого, до рідної країни. Школа мусить давати психічне задоволення учням, сприяти вільному розвитку їх духовних сил, задовольняти місцеві потреби людей. Вона повинна, як стверджувала педагог, дати ті знання, "те виховання, при якому діти ... стануть діяльними, чесними робітниками, корисними і для себе самих, і для свого осередку ..., а може, і для цілого суспільства" [4, с. 162]. Школа має навчити любити і шанувати свій народ, рідний край, а разом з цим навчити шанувати й інших людей.

Такі високі вимоги вказують на те, що школа повинна бути успішною, "має йти назустріч вимогам цілого громадянства, працювати саме на користь цілого народу, вести його шляхом вселюдського поступу" [4, с. 161].

Вирішення цих питань Софія Русова бачила у, так би мовити, реформуванні школи та цілої освітньо-виховної системи. І цей процес має, на її думку, ґрунтуватися на національних засадах. Тому питання націоналізації школи на початку ХХ ст. постало досить гостро.

Педагог вказувала, що в "чужій школі дитина почуває себе ніяково, залякано, мовчить її думка, завмирає творча сила", дитина пригнічена, не може проявити свою особистість [1, с. 5]. Така школа може привести лише до морального занепаду, повільної культурної смерті усього народу.

Бачачи таку загрозу, Софія Русова бореться за українізацію шкіл. Цей процес повинен починатися із запровадження навчання рідною мовою, бо "рідна мова у вихованні й освіті – то є найкращий інтимний провідник думок, почувань, вражень" [1, с. 4]. Програма повинна складатися "з найближчих до життя наук"; народна словесність, мистецька та музична творчість мають бути невід'ємною складовою національного виховання, сприяти вільному розвитку духовних сил дитини [1, с. 4].

Софія Русова наголошувала, що лише рідна, національна школа є першою політичною та соціально-педагогічною вимогою кожного народу. "Тільки рідна школа може виховати громадянську свідомість, почуття своєї людської гідності" [1, с. 3].

У своїх працях педагог вказувала також, як можна досягти позитивних результатів у цьому складному і важкому процесі. Це “безпосередня націоналізація засобів виховання і навчання, цебто – рідна мова викладу” і зміна програм, до яких вносяться ті науки, “які дають найбільш громадської націоналізації свідомості” [1, с. 2]. Це єднання національної школи з людиною, бо школа не є вже відокремленою від суспільства організацією – “це центр освіти ..., центр не тільки моральний, а й політичного виховання, політичного не в розумінні діяльності тієї чи другої партії, а політично-громадського виховання, без якого не розвиватиметься нове життя” [1, с. 2].

Навчаючись любити і свідомо ставитись до свого народу, до свого краю, школа вчить любити і шанувати інших, що не веде до обмеженого “безпросвітнього шовінізму” [1, с. 6]. Вона повинна викликати свідоме відношення до своєї “людності” і пробуджувати зацікавлення до чужих, що стимулює бажання “ставати свідомими діячами у всесвітньому культурному житті всіх народів-братів” [1, с. 4].

Таким чином, реформування школи сприяє вихованню “свідомих громадян – борців за долю свого рідного краю, робітників майбутнього братерського єднання усіх народів” [Там само].

На думку Русової, якщо нова школа буде дійсно відповідати вимогам часу, враховувати індивідуальні особливості дитини, виховувати на засадах національного і не цуратися загальнолюдського, всі діти будуть щасливі – “щасливі тим, що вони в осередку любови”, тому що кожному особу педагог вважала великою цінністю [4, с. 161].

Кожна дитина є представником певного народу, певної нації, а тому основною його національною цінністю. Лише при відповідному вихованні дитина зможе зрозуміти свою приналежність до народу, усвідомити себе гідною одиницею нації, уособленням національних цінностей, представником всесвітнього простору. Тому школа мусить бути “близькою своєму народові, повинна бути пройнята його духом”, щоб вчити на елементах національної творчості, ознайомлювати із світоглядом нації, виховувати в національному дусі, щоб дитина бачила у школі щось своє, “рідне – чула свою мову, бачила свій орнамент, свої свята, чула свою пісню”, бачила свою працю [4, с. 163].

Отже, провідним у процесі шкільного виховання Софія Русова вважала національний елемент, який є “один з додатніших”. Тому, зважаючи на те, що виховання на засадах національного підносилося як найголовніше, педагог наголошувала, що “треба лише не вносити в нього жадних назадницьких поглядів, жадної піднесеної чутливості”, щоб не втратити поваги, розуміння інших народів та зв'язку із загальнолюдським [Там само]. “Наш народ не є найкращий на усьому світі, він такий, який є, нам дорогий, і служити йому ми повинні до власного

чиною” [Там само]. Національне виховання не повинно і не може “викликами спору між почуттями патріотизму кожної окремої країни і всесвітнім добрим відношенням до усіх країн і народів, що виховання горожанина всесвіту ні в чім не може перешкодити вихованню горожанина власної країни” [5, с. 165].

Лише таке виховання молодого покоління “мусить привести всі народи до взаємної знайомості, взаємного розуміння й згоди” [Там само].

Ознайомлюючись з роботами та досвідом зарубіжних педагогів, Софія Русова будувала власну теорію оновлення школи та цілої системи освіти, де провідною ланкою мало бути національне виховання. “Діти повинні, не втрачаючи своєї національної свідомості, набиратися гуманізму, широко знайомитися з усіма народами по всіх школах, по всіх освітніх установах. Цей шлях, звісно, найпевніший, приведе всі народи до кращого майбутнього” [5, с. 166].

Крім формування почуття власної гідності та пошани до інших, велику увагу педагог приділяє вихованню “міцної, чулої, творчої, захопленої духом героїзму” особистості, що вміє користуватися своєю свободою, визнавати порядок і може виявляти свою “особовість” [3, с. 110].

Тому школа зобов'язана працювати над утворенням осіб “суцільних, міцних духом і тілом” [3, с. 111]. Велика увага повинна приділятися в школі роботі над виробленням характеру, який, як зауважує Русова, складається у вільному моральному груповому вихованні. Таке виховання має виховувати свободу думки, свободу душі, “бо в цьому і є духова величність людини, тільки вони дають життю вартість і красу” [3, с. 112]. Школа повинна допомогти дитині, яка “годиться стати вибранцем, виробляє в собі героїчну мужність”, якнайкраще реалізувати вимоги свого ідеалу, дати можливість самовираження, сформувати у дітей правильне відношення до ідеї Добра і Зла. Софія Русова наголошує, що лише тоді дитина зможе вірно визначити свої обов'язки перед людством, перед народом, перед родиною. Тому в школі мусить панувати свобода самоопанування, взаємна довіра, широка самостійна, активна творча праця. Тоді справдиться бажання педагога в тому, що школа повинна служити життю та має бути пристосована до національного характеру народу.

“Усе багатство нації в людях, в особах, усе життя її в вільному розвитку усіх здібностей її горожан” [Там само].

Такими думками Софія Русова підводить нас до висновку, що лише високоосвіченої, культурно-етично-політично свідомої, всебічно розвинутої дитини можна сформувати здорову націю. “Українському народові потрібна не тільки сама вже освічена більш-менш маса, йому потрібні міцні духом діячі, потрібні особи з міцним характером і ясним

розумінням народного життя, науково освідомленого про його потреби", які могли б гідно представляти рідний край серед інших народів [3, с. 111].

Такі складні завдання, поставлені вимогами прогресивного розвитку суспільства, можуть виконати лише всебічно освічені фахівці, вчителі за покликанням, люди широкої душі та великої любові до дітей; основою праці яких є виховання сучасного молодого покоління на засадах миру і любові, "культ своєї Нації і Батьківщини, бо кожна Нація може бути тим більш корисною для Всесвіту, оскільки інтензивно вона може реалізувати свої власні етнічні цінності" [3, с. 110]. А власною етнічною цінністю українського народу, за Софією Русовою, є дитина, вихована на засадах національних та загальнолюдських цінностей.

Педагогічна спадщина Софії Русової та її бачення шкільного виховання є цінною базою для розвитку сучасної системи освіти, де в центрі стоїть постать дитини як гідного представника української нації у всесвіті. Своєю роботою педагог підсумовувала і єдність думок багатьох спеціалістів, які наголошували, що національне виховання є виховання в ім'я миру, толерантності, взаємної поваги та рівності. В педагогічному процесі у школі ми повинні бачити, що основою поваги до інших є загальнолюдське і без національного не може бути загальнолюдського.

1. Софія Русова. Націоналізація школи // Вільна українська школа. – 1917. – Ч.1. – С. 3-7.
2. Софія Русова. Нова школа // Світло. – 1914. – Ч.7-8. – С. 1-16.
3. Софія Русова. Моральні завдання сучасної школи // Рідна школа. – Львів. 1938. – Ч.7. – С. 109-113.
4. Софія Русова. Суспільні питання виховання // Життя і знання. – Львів. 1929. – С.161-163.
5. Софія Русова. Сучасна мрія виховання // Життя і знання. – Львів. 1930. – С.165-166.
6. Ярема. Софія Русова // Рідна школа. – Львів. 1936. – Ч.6. – С. 82-83.

Olga Kafars'ka

THE UNITY OF NATIONAL AND HUMAN IN S. RUSOVA'S EDUCATION CONCEPTION

This article outlines the problem of national and common to all mankind values unity in educational conception of Sofia Rusova. The author emphasizes that education is a great social force that combines national and common to all mankind for the purpose of worthy citizen of the country formation.

Надія Дерев'янка

СОФІЯ РУСОВА ПРО ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ ОСОБИ

Загальновідома істина: громадянські якості особистості формуються з отчого дому, рідної колоски, материнського співу, батьківської турботи. Все це може дати тільки дружна, щаслива родина. Таке соціальне виховання, на думку великого педагога-гуманіста Софії Русової, починаючись "від найпростішого переймання дитиною у свого найближчого оточення, доходить до широких ідеалів, до глибокої самосвідомості як громадянина, як члена держави, як сина свого народу" [2, с. 43].

Софія Русова підкреслювала переваги, щастя тих родин, які можуть проводити культурні сімейні і громадські свята (свят-вечір, Великдень тощо) за архаїчно-народними звичаями: "Вони дають своїм дітям глибоке, прекрасне переживання, яке залишає на все життя етичне і естетичне враження і зв'язує дитину з народом, що в своїй могутній творчості утворив цей культ". За глибоким переконанням видатного педагога, "свята, що зв'язані з давніми народними релігійними віруваннями і овіяні національною поезією – Купала, Зелени свята, Маковея, Спаса, – ...багато говорять дитячій уяві. Тому, на її думку, бажано, щоб вони не тільки в родині, але й у суспільних закладах "мали свій соціально-національний характер і проводилися б у кожній дитячій організації за народними звичаями". С.Русова вважала, що настрої дитини, в якому єднаються й ідеально-релігійне почуття, і естетичне, й національно-патріотичне, "може стати гарним ґрунтом для певного розвитку в дитині ідеалізму і прив'язаності до того народу, з якого дитина вийшла" [2, с. 40-41]. Утверджуючи виховну роль традиційних свят, вона писала: "В кожнім святі треба єднати народне, національне, фольклорне з загальнокультурним і давати щось естетичне, красне й радісно веселе [3, с. 164].

Особливого значення у формуванні якостей громадянина С.Русова надавала доброму налагодженню у суспільних закладах краєзнавчої роботи. Вона була переконана, що ознайомлення дітей з рідною місцевістю, багатствами рідного краю і всієї України має невичерпні можливості в цьому. "Ми можемо любити тільки те, що знаємо, і треба дати змогу дітям на очі бачити хоч найближчі місцевості, знати в них кожну річку, ліс, озеро, острів тощо, знати найближчі села, їх будівлі і т. ін.; знати рослинність, звірину свого краю, знати, чим люди займаються, коло чого вони працюють", – писала вона ("Теорія і практика дошкільного виховання"). Як педагог-практик вона усвідомлювала, що необхідно

здійснювати з дітьми близькі й далекі (як дозволяє їх вік) екскурсії, бажано мати в кожній дитячій організації свій музей, складений з дитячих колекцій [2, с. 42-43].

На її думку, географічний опис рідного краю слід об'єднувати з історичним і природознавчим: "Далекі місцевості України, головні міста – Київ, Одесу й ін. – бажано показувати дітям в кінематографі... Рідні краєвиди треба закріпити в дитячій уяві. Літературний матеріал теж має бути спочатку цілком національний – народні пісні, гри, руханки, казки, поеми" [2, с.43].

С.Русова гнівно осуджувала ту школу, яка існувала в Україні і не відповідала національному духовному складові українського народу. Постійно наголошуючи на тому, що рідна школа повинна мати і рідну книжку, вона підкреслювала, що в новій школі найбільшою популярністю буде користуватися рідне слово [3, с.156]. Викладання рідною мовою, включення у навчальну програму предметів, які найбільше сприяють формуванню національної свідомості і високих моральних якостей (історія, географія рідного краю, народне мистецтво – музика, співи, орнаментика й т. ін., – все це надзвичайно важливе, на думку С.Русової, для національної школи.

Передбачаючи нову школу незалежної України ("Нова школа", 1917 р.), Софія Русова важливу увагу зосередила на поєднанні рідного, національного й вселюдського, загального. "Хай навкруги учня будуть речі рідні, щоб він в них кохався, привчався любити все рідне, присвячувати йому всі сили свого духа й тіла. Любов до рідної країни – це перший найкращий крок до широкої вселюдської гуманності, пошани до людей – це вияв самоповаги й бажання собі й другим волі та незалежності" [3, с. 165].

Проте, на думку С.Русової, "любов до рідного краю не має переходити в ізолюваний національний егоїзм". Навпаки, "люблячи свій народ, дитина повинна визнавати добрі риси і право на пошану за іншими народами". Тому вона й підкреслювала те, що національна школа ні в якому разі не переслідує мети возвеличення українського народу над іншими народами, не спрямована на приниження чи пригнічення інших етносів, народностей, націй. У цьому зв'язку вона зазначала, щоб "час від часу упорядковувати з дітьми національні свята (найкращих письменників, історичних – зрозумілих для дитини – дат), а також і територіальні, себто такі, в яких брали б участь діти усіх націй, що живуть на Україні, щоб почути і єврейські пісні, і російські, і від цього порівняння ще краще, свідоміше розуміти свою національну самотність" [2, с. 43].

Формування громадянина Софія Русова пов'язувала з ефективним використанням найближчого оточення дитини: "Сучасне громадянство складається не з дармоїдів, не з пасивних мрійників, але з

робітників, що вносять своєю працею нові скарги в більші і менші соціальні угруповання. Почуття симпатії та справедливості мають бути поширені й охоплювати не тільки кола найближчі до дитини, але й ширші – націю, людство, весь живий світ, до якого маємо ставитися з живою любов'ю і пошаною [3, с. 153].

Аналізуючи європейські навчально-виховні системи, які могли б відповідати природі, темпераментові української дитини, у статті "Колись і тепер" С.Русова писала: "Ми мусимо у Монтессорі взяти її принцип індивідуальної свободи, але знаючи національний нахил нашого темпераменту, не можемо занадто концентруватися на прикметах індивідуальної особливості, а мусимо як можна більш соціалізувати наших дітей іграми (більш усього) та спільними працями, яких так боїться Монтессорі" [3, с. 134].

Підкреслюючи значення таких громадських об'єднань для дітей, вона зазначає: "З першого об'єднання дітей мають між ними розвиватись братерські взаємні відносини, які, починаючи з маленьких (нечисленних) груп, щодали охоплюють ширше коло взаємних відносин. Мусить панувати взаємна допомога, єдність, зусилля для виконання тої або іншої праці, для доведення її до кінця, мусить бути спільне почуття чести, що не дає робити щось негідне, що понизило б вартість клясової, групової шкільної спільноти". На її думку, діти повинні мати змогу ще в класах "об'єднуватися в невеличкі групи, де вони почувають себе більш сердечно, в які їх еднають спільні нахили, інтереси. Разом з тим повинні існувати і ширші організації, які об'єднують учнів і різного віку, і різних здібностей коло чогось усім однаково цікавого, як город, музика, кооператива, театральна вистава, екскурсія, шкільне або клясове свято" [1, с. 29].

Розглядаючи сутність і виділяючи засоби громадянського виховання ("Дещо з філософії виховання"), С.Русова серед оточення виділяє "розумові – спіритуальні – елементи, які пізнаються розумом; емоціональні з'явища, які переживаються почуттям, і вольові, які виявляють, чого хоче, чого волить громада". На її думку, розум пізнає правду і одхиляється від брехні; він чує найвищий об'єкт, красу і одвертається від уродства, він бажає добра і втікає від зла. "Правда, краса і добро – ось ті расові ідеали, до яких і прямує дитина шляхом нормального виховання" [3, с. 134].

Використовуючи у цьому зв'язку працю американського філософа й педагога Гарреля Горні, С.Русова насамперед звертає увагу на те, що "воля душі гартується законом – діти можуть якомога раніше пізнати силу закону, силу колективу, який його складає, вони мають з малих літ визнавати себе, як частину колективу, і підлягати тим законам, в

складанні яких кожна дитина приймала участь; діти привчаються свідомо обмежувати свої рухи, свої бажання – аби не переступити прави другої дитини і їх приятеля” [3, с. 135]. У формуванні громадянської поведінки вона підкреслює значення активного вчинкового досвіду особистості: “...Дитина в своєму громадському вихованні має проходити такі ж обставини свого життя – родину, товариську, шкільну, соціальну, духовну, а разом з тим проходить й культурну – привчаючись поводити до праці, до науки, до мистецтва, – як колись проходила це людність, цебто не самим пасивним прийманням вражень, навчанням чужих здобутків наукових, а самостійним спостереженням, працею своїх рук, думкою своєю, активним дослідом...” [3, с. 135-136].

Глибокозмістовним є також положення С.Русової, що стосується формування національної самосвідомості особистості. На її думку, завдання виховання полягає в тому, щоб “якнайкраще підвести свідомість дитини, вона... мусить стояти на сторожі тих звичок, що ми придбали свідомо, і які мають керувати нашим життям, дають нам пам'ять на минуле, передчуття майбутнього, бо людина зв'язана з своїм колишнім, вона мусить почувати себе пристосованою до сучасного життя і прагнути до невідомого ще, але бажаного майбутнього”. Як зазначає педагог, така свідомість, на думку Горна, є ґрунтом етики і дає можливість робити відповідні ідеям вчинки; ідея, що міцно захоплює своєю правдою, стає обов'язковою [3, с. 132].

У зв'язку свідомих образів, інтересів, переконань та вчинків особистості С.Русова виділяє значення ідеалів громадянської поведінки: “Дитина шукає героїчних зразків; буденне життя ніколи її не задовольняє, вона уявляє себе героєм тих казок, що ми їй читаємо. – Вернигора, Микита Кожум'яка, що опановує дракона, – ці образи захоплюють її і велику помилку роблять ті педагоги, що придушують в дитині цю шляхетну рису, змагаючись звести дитину до реального життя. Героїзм потрібний у соціальному житті, треба лише з мрійного зробити його життєвим” [3, с. 152].

У цій же праці (“Значення соціальної психології для виховання”) С.Русова виокремлює чинники формування національної самосвідомості молоді: “Треба розвинути в дитині самосвідомість, саморозуміння, оцінку своїх власних сил, свою вартість соціальну, бо це значно полегшує дитині прилаштуватися до того чи іншого соціального колективу; тут дають велику допомогу організації пластунів, скаутів... В дитячому осередкові – чи то в школі, чи в родині, чи в позашкільних товариствах, мусить широко розвинути співпраця, взаємна допомога, життя раціонально солідаризоване, щоб лунали і знаходили ту або другу реалізацію соціальні гасла, ідеали нових соціальних переживань” [Там само].

Важливу роль у формуванні громадянських якостей надавала С.Русова релігійному вихованню. Вона поєднувала релігійне виховання з громадянським, порівнюючи релігійність дітей в різних країнах. Зокрема, зазначаючи, що у школах в Англії співають псалми Давида, вона підкреслила значущість їх використання і для українських дітей: “Коли ми матимемо їх добрий переклад, може, й наші діти знайдуть у цьому коштовному джерелі щось для себе близьке”. На її думку, поєднуючись з природними для дитини естетичними й етичними переживаннями, “соціальний бік релігійного виховання виявиться в тих спільних релігійно-національних святах, в хоровому виконанні (не щодня примусово, а вільно, за настроєм дітей) таких молитов, які вже мають соціальне значення і зміст, наприклад чудова молитва українських біженців” [2, с. 42].

Здійснений нами аналіз педагогічної спадщини Софії Русової щодо формування громадянської культури особистості переконливо доводить, що його важливими чинниками є:

- значення батьківського дому, рідного оточення, мовного середовища дитини для формування її національних поглядів, почуттів і культури громадянської поведінки;
- побудова в умовах незалежної України нової школи, яка б відповідала національному духовному складові українського народу; поєднання національної належності, самобутності, самоцінності і відокремлення її від національної обмеженості, соромливості, пихатості;
- включення особи в діяльність різних малих груп, дитячих об'єднань, товариське гуртування, зав'язування глибоких дружніх зв'язків у колі вибраних; розвиток приятельських відносин як основа для майбутнього громадянського співжиття;
- розвиток інтересів, уподобань, поєднання ідей, поглядів, звичок, що становить об'єднуючу творчу психологічно-національну внутрішню силу особистості, кристалізацію світогляду, національної самосвідомості;
- широка краєзнавчо-дослідницька діяльність учнів, удосконалення її змісту, форм і методів роботи;
- поєднання громадянського виховання з релігійним, використання їх специфічних виховних особливостей та ін.

1. Софія Русова і Галичина / Упор. З.І. Нагачевська. – Івано-Франківськ, 1996.

2. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. – Львів – Краків – Париж: Просвіта, 1993.

3. Педагогічна спадщина Софії Русової і сучасна освіта: Науково-методичний посібник / За ред. В. Шлюсаренка, О. Проскури. – К.: ІЗМН, 1998.

Nadiya Derevyanko
"SOPHIA RUSOVA ABOUT THE FORMING OF CIVILIAN
CULTURE OF A PERSON"

In article sights of the outstanding teacher – humanist on formation of a civil culture of behavior of the person are analyzed, primary factors of his (its) decision in conditions of family and public education are allocated.

Ганна Ізвекова

СОФІЯ РУСОВА І ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Цілком по-сучасному сприймаються сьогодні, як і колись, педагогічні ідеї Софії Русової про трудове навчання й виховання дітей. Ось чому, на наш погляд, втілення в практику роботи педагогічних колективів шкіл та позашкільних закладів теоретичних надбань Софії Русової про виховання працею є актуальним, безперечно, і сьогодні. С.Русова вважала, що праця є основним засобом, завдяки якому набуті дитиною знання фіксуються в дитячій свідомості, бо це, за її словами, здійснюється "через руку в розум", що сприяє виявленню і розвитку творчих здібностей і задатків дитини.

За твердженням С.Русової, українська національна школа покликана "виховати розумну працювиту дитину". Особливу роль у цьому процесі Софія Русова надавала школі, бо школа, за її словами, – "це скарб найкращий кожного народу, це – ключ золотий, що розмикає пута несвідомості, це шлях до волі, до науки, до добробуту" [1, с. 3]. Розвиваючи далі ідею про роль школи у вихованні дітей, Софія Русова приходив до висновків, "що економічні, соціокультурні умови того часу вимагали створення такої школи, яка б, використовуючи найпередовіші методи навчання й виховання, давала суцільне виховання" [2, с.3-4], забезпечувала б молодій людині умови стати на шлях самостійної, творчої праці; на руїнах старої школи має утворитися, народитися нова, живуча й життєва, правдива й весела школа праці.

Підкреслюючи значення творчої праці у вихованні дітей, Софія Русова вважала, що це теж завдання школи. "Нова українська школа повинна, – писала вона, – поставити собі в головну мету – збудити, дати виявитися самостійним творчим силам дитини" [2, с. 4], "школа скрізь повинна відповідати психології дітей, їх індивідуальним творчим нахилам і задовольняти місцеві потреби людності" [3, с. 5].

Ще в 1907 році дослідниця, виклавши найважливіші засади нової школи в Україні, які в подальшій її теоретичній і практичній діяльності набували доповнення, поглиблення, уточнення, в тому числі й стосовно

Ганна Ізвекова. Софія Русова і трудове виховання молодших школярів

трудового навчання й виховання молодших школярів, що серед обов'язкових навчальних предметів повинно бути й "рукоділля" [4, с. 7-9].

В той же час видатний педагог наголошувала на тому, що праця має завжди бути доступною і не призводить до негативних емоцій, щоб дитина не зневірювалась у ній а, навпаки, щоб праця відповідала природній дитячій активності. сприяла розвитку творчості, формуванню особистості дитини.

Розвиток творчих сил дітей, як писала С.Русова, повинен активізуватися національним матеріалом, тим, який найпоширеніший у рідному краї, тією працею, "яку, не покладаючи рук, робить наш народ". У зв'язку з цим, виховання працею Софія Русова рекомендувала спрямовувати на використання трудових традицій, починаючи з наймолодшого віку дитини. Значення трудових традицій у навчально-виховній роботі з дітьми С.Русова пов'язувала з тим, що майже всі вони ґрунтуються на праці як першооснові життя суспільства. Про це свідчать прислів'я, пісні, крилаті вислови, коліскові, оповідання, що охоплюють різні сфери життя дитини.

Дуже важливо, наголошувала Софія Русова, щоб діти привчалися творити своїм власним розумом, фантазією, нагромаджуючи цим трудовий скарб нашого народу. Зрозуміло, що для такої діяльності у молодших школярів ще мало умінь і навичок, але поступове залучення їх до праці через постійне поєднання творчого хисту і здатності до наслідування традицій і звичаїв, що потребує урахування індивідуальних творчих сил дитини, принесе свої плоди.

Багатовіковий досвід нашого народу дав можливість відібрати найкращі трудові традиції, які є джерелом радості, творення і пізнання навколишнього світу. Про це можна дізнатися із прислів'їв, пісень, казок, коліскових, приповідок та оповідок, які пропонуються для слухання і запам'ятовування.

Чільне місце у вихованні дітей займає сім'я дитини, де вона отримує перші трудові навички, набуває трудового досвіду. Батьки не можуть у своїй праці обійтися без дітей, тому, як підкреслює Софія Русова, вчителів слід вказати батькам на їх першочергову роль у трудовому вихованні дітей. Так, під час індивідуальних та групових бесід педагога з батьками, батьки дізнаються, що в культурі нашого народу жили традиції залучення дітей до посильної праці: прибрати своє робоче місце, куточок для гри чи відпочинку, одягнути себе, допомогти в цьому братикові чи сестричці, забавляти їх. Дуже важливо нагадати батькам, що трудові традиції, як складові трудової культури нашого народу, включали в себе привчання дітей до праці з раннього дитинства, залучаючи їх до тих видів трудової діяльності, які пов'язані з веденням домашнього господарства. Навіть найменші члени сім'ї залучались до

приготування традиційних святкових страв, виготовлення святкової атрибутики, упорядкування подвір'я, прибирання хати та інших житлових приміщень. Учитель радить батькам залучати своїх дітей до найпростіших видів громадсько-корисної праці: посильна праця в лісовому господарстві (догляд за мурашниками, лісовими джерельцями, невеликими струмочками, збирання лікарських трав та ягід, насіння дикорослих трав і кушів, заготівлі корму для зимового підгодовування диких птахів та тварин). Великий виховний вплив на дітей мають такі, властиві для української трудової культури, заходи, на яких молодшим школярам відводилася роль спостерігачів (вечорниці, спільна толока). Участь дітей у цих громадських заходах приносила їм велике емоційне задоволення, радість від баченого, захоплення тими трудовими та обрядовими діями, якими супроводжувалися заходи. Ці враження назавжди запам'ятовувалися дітям, а в подальшій своїй практичній діяльності вони обов'язково наслідували традиції старших та розвивали їх.

Майже у кожній педагогічній праці Софії Русової звучить турбота про те, що батьки повинні ознайомити дітей із традиціями своєї сім'ї, свого роду, свого рідного села чи краю, свого народу, та й самі прилучатись не тільки вдома, а й у класі чи школі до відтворення таких традицій: в процесі проведення шкільних ранків, тематичних чи державних свят, організації виставок дитячої творчості тощо. Така робота допоможе узгодити спільні дії педагогів і батьків стосовно завдань трудового виховання учнів.

Важливе значення і сьогодні мають педагогічні ідеї С.Русової про взаємозв'язки школи з позакласними, позашкільними закладами та установами в справі трудового виховання молодших школярів. Софія Русова підкреслювала, що "обов'язок шкільних рад організації і керівництво справами шкільної й позашкільної освіти передати до рук органів місцевого самоврядування, до складу яких входили б і вчителі" [4, с. 7-9].

Отже, як підкреслює С.Русова, справу трудового виховання, як і виховання дітей взагалі, необхідно поставити якомога ближче до конкретного життя, до середовища, в якому панує культ праці. Тут – і народність виховання, про яке вона писала, що це – організація народу й систематичне керування ним задля загальної радості і творчості. Оскільки ніщо так людей не єднає, як спільна праця, – то й школа повинна стати майстернею праці, де діти набувають добрих звичок. Отже, праця мусить панувати в школі і поза школою.

Таким чином, як підтверджують праці Софії Русової, праця є найкращим засобом, яким дитина може показати, як вона зрозуміла, як собі уявляє те або інше набуте знання, те чи інше своє почуття, переживання. Це – засіб, за допомогою якого виявляються усі творчі сили дитини.

1. С. Русова. Нова школа // Світло. – 1914. – Кн. 7. – С. 7-9.
2. С. Русова. Нова школа // Світло. – 1914. – Кн. 7-8. – С. 3.
3. С. Русова. Націоналізація школи // Вільна українська школа. – 1917. – № 1. – С. 5, 7-9.
4. С. Русова. Проект новой свободной школы для Украины // Народный учитель. – 1907. – № 9. – С. 7-9.

Hanna Izvecova

S.RUSOVA AND JUNIOR PUPILS' LABOUR EDUCATION

The article "Sofiya Rusova and labour education of junior pupils" reflects urgent problems of educating by labour. Which were profoundly revealed in the pedagogical works by the famous pedagogue S. Rusova. It is very important that the main role in educating children belongs to school. In the process of labour education it is necessary to create conditions for children's creative development, to make work interesting and at the same time understandable for junior pupils. Practical activity of the child must be at the basis of labour education.

The article comments on some aspects of using labour traditions, involving pupils in service and public work, about which S. Rusova wrote so much.

The author emphasizes the role of the family and community, out of class and out-of-school groups in labour education, and points out how this problem is related to the way S. Rusova recommended to solve it.

Уляна Кецик

СОФІЯ РУСОВА ПРО ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ

У плеяді педагогів і психологів, які зробили вагомий внесок у розвиток школи і педагогічної думки в Україні у перші десятиріччя ХХ ст., особливе місце посідає Софія Федорівна Русова. Своєю багатогранною громадською й педагогічною діяльністю вона заслужила глибоку шану української і зарубіжної інтелігенції.

Народившись у шведсько-французькій сім'ї, але на чернігівській землі, Русова стала подвижницею українського державного відродження, присвятивши своє життя творенню національної системи виховання і освіти. Зростаючи серед українських селян, української мови і пісні, на лоні української природи, Софія почувала себе громадянкою-українкою. Тому не дивно, що у ряді своїх праць, розкриваючи проблему мети і завдань виховання, С.Русова порушила питання громадянського виховання.

Метою громадянського виховання, на думку Софії Русової, є "виховати свідомих громадян, які в усякому суспільстві свідомо ставилися б до своїх суспільних обов'язків і чесно їх виконували" [1, с. 163]. "Виховання мусить мати метою виробити людину з широким розумінням своїх громадянських обов'язків, з незалежним, високо розвинутим розумом, братерським почуттям до усіх людей, людину здатну до

роботи, таку людину, яка ніде, ні при яких обставинах, не загине морально і фізично й проведе в життя свою незалежну думку” [2, с. 37].

Для цього треба дбати перш за все про фізичне здоров'я дитини, виховувати в неї працелюбність, самодіяльність, активність, повагу до інших націй, патріотизм та інші громадянські риси. Здійснювати громадянське виховання може школа, родина, церква, держава, кіно, театр, клуби тощо. Проте саме національній школі надається першочергова роль у вихованні громадян своєї нації і держави. Так, у статті “Ідейні підвалини школи”, аналізуючи світові науково-педагогічні здобутки і їх використання в таких країнах, як Німеччина, Англія і Бельгія, С.Русова визначає головні завдання національної школи і робить такий висновок: “Але час іде, й народ, що не має своєї школи, попасає задніх! Йому замкнено двері до пишного розвитку своїх культурних сил, він засуджений на пригноблене становище, на постійне вживання чужого хліба... Такому народові, який не має своєї школи й не дбає про неї, призначені економічні злидні й культурна смерть. Ось через що сучасним гаслом усякого свідомого українця мусить бути завдання: рідна школа на Україні” [2, с. 38].

Закликаючи до створення національної системи освіти та виховання, Софія Федорівна зазначала, що в чужій школі учні стають перевертнями, зрікаються рідного краю і свого народу. І тільки “рідна школа може виховати громадянську свідомість, почуття своєї людської гідності”, сформувати “свідомих громадян-борців за долю свого рідного краю, робітників майбутнього братерського єднання усіх народів... Життя не жде: воно нас кличе до роботи, і доля, щастя нашого народу залежить від того, як ми переведемо в життя дороге, велике гасло: вільна національна школа для виховання вільної, свідомої, дужої нації” [3, с. 7].

С.Русова вважала, що для того, щоб діти росли творчими, розумними, добрими і корисними громадянами своєї Батьківщини, “треба, щоб школа обгорнула дитину ласкою, викликала усі її активні творчі сили, зацікавила до науки, до праці, розвинула етичну й громадянську свідомість” [4, с. 15]. Яка молодь – таке і майбутнє. Тому, на думку Софії Русової, школа “має перш за все дати людству молодь міцну, чулу, творчу, захоплену духом героїзму, піонерства, щоб можна було передати в руки такої молоді долю майбутнього, щоб вона могла вести далі усі завоювання науки, усі соціально-політичні проблеми шляхом правди і взаємної пошани, як межі окремими особами, так і народами” [5, с. 110].

Розкриваючи значення громадянського виховання, зумовленого державотворчими процесами, у статті “Соціальне виховання” Софія Федорівна зазначала, що життя поставило “перед педагогами, перед школою нову вимогу виховання громадянина, підготовку особи до

громадянства, до активної і відповідальної участі кожного в громадському житті – політичному, культурному, соціальному” [6, с. 5]. А виховати справжніх громадян зможе тільки правильно організована національна школа, де працюють свідомі вчителі, які знають народне життя, розуміють його сучасні потреби та усвідомлюють свою роль у процесі відродження нації. Софія Русова вважала, що “школа мусить стати тою соціальною інституцією, яка провадить дитину від вузько-родинного виховання через дитячий сад, ігральні майдани в широко-соціальний колектив і веде учня через національно-громадське виховання до всесвіту, до загальнолюдського братерства” [6, с. 67-68]. ✦

Підкреслюючи особливу роль школи у громадянському вихованні молодого покоління, С.Русова писала: “Школа має приймати усіх дітей, провести їх усіх з несвідомих, нерозумних істот на корисних для громадянства діячів, робітників”, виховати “правдивих громадян, тобто людей, які в кожную потрібну хвилю готові життя своє офірувати на осягнення якого-небудь суспільного здобутку – чи то буде мета наукова, чи політична, чи виключно суспільна” [1, с. 161-162].

Аналізуючи світовий досвід, Софія Русова відмітила, що значних успіхів у національній системі виховання досягла школа євреїв, єгиптян, арабів, а згодом німців, англійців, оскільки вона ставала тим соціальним осередком, де проходило громадянське виховання молоді. Але саме національна школа здатна виконувати громадянські завдання, що стоять перед вихованням. Виховати справжніх громадян з твердою волею, самостійною і творчою діяльністю може діяльна школа, яка дає можливість кожному учневі проявити ініціативу, творчість, активність, самодіяльність у навчально-виховному процесі закладу. Така національна школа “своїм діяльно-громадським вихованням дасть Україні потрібних для її нового життя нових громадян з пробудженою активністю, з витривалою волею й з добре розвиненими творчими силами” [7, с. 30].

В такій школі учні привчаються до громадянської праці, що сприяє формуванню в них національної свідомості, працелюбності, патріотизму, розвиває творчі здібності. Деякі виховні заходи, які проводяться в школі, вимагають участі цілого шкільного колективу, наприклад, “улаштування шкільних свят, драматичних вистав і концертів, екскурсій, зведення загально-господарських рахунків по саду, фермі, городу, справа про лишки, добути працею самих учнів”, а все це формує в молоді почуття відповідальності, здатності до суспільного життя і співпраці в громадянському суспільстві, готовності до участі в процесах державотворення. А “праця в саду, на фермі чи на полі наближає учнів до природи, дає змогу зрозуміти красу її, яка завжди робить на дитину великий морально-естетичний вплив” [7, с. 29].

Розкриваючи важливу роль праці для громадянського виховання молоді, Софія Федорівна писала: "Велике соціальне значення має у вихованні праця. Як індивідуальна вона сприяє розвитку творчих сил дитини, волі й витриманості. Як колективна – теж підносить соціальну свідомість, особливо, коли вона набирає спільного значення, прямує до спільної мети, як наприклад, праця для прикраси шкільного будинку або класи, праця корисна для цілого колективу, підготовка шкільних свят, шкільних вистав тощо. Такі спільні праці витворюють колективне зусилля, колективний інтерес і справді об'єднують учнів, членів тої або іншої групи в одну робочу громаду" [6, с. 40].

Софія Русова розуміла, що процес громадянського виховання особистості значною мірою зумовлюється змістовими характеристиками освітніх предметів, тому педагог зазначала: "Учні повинні добре знати природу рідного краю, історію та літературу рідного краю, знати промисли, працю, професійні нахили і господарські умови життя цього народу і завжди через усе своє шкільне навчання свідомо ставитися до своїх національних обов'язків" [1, с. 163].

Щира поборниця прав народів, С.Русова завжди обстоювала рівноправність кожної нації, закликала до толерантного ставлення до інших культур і традицій. "Діти повинні, не втрачаючи своєї національної свідомості, набиратися гуманізму, широко знайомитися з усіма народами по всіх школах, по всіх освітніх установах... Мусимо виховувати дітей в повній національній свідомості, відданості до свого народу, бо хто не вміє кохати рідний край, шанувати свій народ, той не зможе стати щирим горожанином у сесвіту" [8, с. 166].

Отже, на думку Софії Федорівни, громадянське виховання має на меті сформувані творчих, активних, ініціативних, національно свідомих громадян, патріотів, які б на принципах миру, рівноправності та шани до інших народів брали активну участь у державотворчих процесах. Тому сьогодні, коли громадянське виховання набуває особливого значення, педагогічна спадщина Софії Русової може послужити святій справі розбудови національної системи освіти та виховання, становленню громадянського суспільства в Україні.

1. Русова С. Суспільні питання виховання // Життя і знання. – 1929. – Ч.6. – С. 161-163.
2. Русова С. Ідейні підвалини школи // Світло. – 1913. – №8. – С. 33-38.
3. Русова С. Націоналізація школи // Вільна українська школа. – 1917. – №1. – С. 3-7.
4. Русова С. Нова школа // Світло. – 1914. – №7-8. – С. 3-16.
5. Русова С. Моральні завдання сучасної школи // Рідна школа. – 1938. – Ч.7. – С. 109-113.
6. Русова С. Соціальне виховання // Шлях виховання й навчання. 1930. Ч.1. С. 4-9; Ч.2. – С. 36-44; Ч.3. – С. 65-68.
7. Русова С. Єдина діяльна (трудова) школа. – Катеринослав. 1923. – 53 с.
8. Русова С. Сучасна мрія виховання // Життя і знання – 1930. – Ч.6 – С. 165-166.

The prominent civic leader and teacher Sofia Rusova has made a great contribution to the national system of education and upbringing. Specifically, S. Rusova's thoughts and views as to the upbringing can be used for working out some conceptual trends of civic upbringing of the modern Ukrainian youth.

Ганна Марчук, Лариса Круль

РІДНЕ СЛОВО ЯК ЗАСІБ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДИТИНИ У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ СОФІЇ РУСОВОЇ

Закон "Про освіту", державна національна програма "Освіта" (Україна ХХІ століття), Положення про ступеневу освіту розкривають суть реформування системи освіти в Україні, що спонукає до творчого осмислення і глибокого вивчення позитивного навчально-виховного досвіду минулого, який збагачує сучасну педагогіку новими фактами і теоретичними положеннями, дає можливість прогнозувати її майбутній розвиток.

Софія Русова зробила вагомий внесок у розвиток вітчизняної освіти й педагогічної думки за складних умов панування російської ідеології, насильницького нав'язування російської мови, культури, звичаїв, була організатором і одним з активних учасників громадського просвітницького руху, безпосереднім свідком процесу становлення і розвитку національно-культурного відродження нації. "Треба подивляти виключну працьовитість і продуктивність цієї нашої видатної жінки... Педагогічна праця, наукова робота, підручники, статті, спомини, – все це сиплеться безконечною чергою..."[1].

Кінець ХІХ століття – це складний період формування української демократичної інтелігенції, яка забезпечила подальше національно-культурне зростання, що переросло у всебічне і безперервне українське піднесення, це час формування суспільно-педагогічного руху. Водночас – це доба арештів, заслань і жорстоких переслідувань кирило-мефодіївців, членів Громад, репресивної політики царського уряду щодо української культури, освіти, художнього слова, що виявилось в закритті журналу "Основа", недільних шкіл, виданні Валусьського указу про заборону української мови в усіх сферах її функціонування: в урядових установах, церкві, школі, у сфері культури (1863) та Емського указу (1876), що впродовж наступних десятиріч мав фатальні наслідки для культурно-освітнього процесу в Україні. У цей зловісний для українства час Софія Русова активно включається в боротьбу за школу й освіту для народу.

За твердим переконанням Софії Русової, школа повинна мати національний характер, “мова, література, історія, географія свого народу, його давні закони, його психічно-етнічні риси” в програмі навчання дітей мусять займати перше місце. “Велике й безперечне значіння мають також і формальні науки – математика й рідна мова, котра по всіх школах повинна бути справді рідною учням...” [2, с. 28]. Червоною ниткою через усю педагогічну спадщину простежується вимога націоналізації процесу виховання і навчання, оскільки виховання української дитини в дошкільному закладі і школі має бути національним, виростати на рідному ґрунті, на рідному слові, у рідному середовищі, бо “національне виховання – ґрунт у справі відродження душі народу” [3, с. 348].

Одним із важелів педагогічного керування навчальним процесом С. Русова вважала навчання рідною мовою як могутнім засобом загального розвитку дитини. У цьому вона вбачала запоруку повноцінного розумового й емоційного розвитку дитини, бо діти, легко засвоюючи близькі їм поняття, вчать поважати свою культуру, свій народ, здобувають життєву впевненість. На думку вченої, любов до свого народу, своєї країни є першим кроком “до широкої вселюдської гуманності” [4, с. 165].

Спіраючись на наукову спадщину О.Потебні, С. Русова розглядає рідне слово, мову як джерело неповторного національного світогляду, як систему, в якій фіксуються особливості сприймання і відображення дійсності, специфіка художньо-образного мислення.

Особливу увагу приділяла С. Русова розвитку мовлення дошкільнят, оскільки мова змалку виховує думку і серце дитини, а згодом визначає ступінь її підготовки до школи. У своїй ґрунтовній праці “Дошкільне виховання” С. Русова наводить різні засоби розвитку мовлення дошкільнят, бо “вона (рідна мова – Г.М.) – творче знаряддя, за допомогою якого виховується думка, серце, слово правди і краси”. Софія Русова відверто наполягала на тому, що в національному дитячому садку рідна мова має панувати повністю. Для літературної освіти дітей найкращим матеріалом має слугувати словесна творчість, а через те необхідно повсякчас дбати про збагачення мови дошкільнят, її образність, метафоричність. “Треба завше пам’ятати, що мова дитини – то разом і вираз її думок, і утворення самих думок, як каже Гумбольдт, – ”мова – то сповідь народу” [5, с. 113].

Розвивати творчу думку й активну мову учнів має допомагати і позашкільне читання, оскільки вчитель обмежений часовими рамками уроку. Учні повинні поглиблювати свої знання за допомогою дитячих книжок, казок, оповідань природознавчого змісту. Дітей треба заохочувати переказувати народні казки, “щоб яскрава, багата народна мова бриніла їм в усі, залягала своїми виразами в глибину душі” [5, с. 195].

Однак необхідно добирати такі художні твори для дитячого читання, які б містили високий виховний потенціал. Кожне оповідання, писала великий педагог, повинно стати “одним маленьким зернятком морального виховання, посіяного в молоді чулі серця; із цього зернятка має викохатися почуття симпатії, любові” [3, с. 91]. Ці твори мусять бути високомистецькими, наголошувала Софія Русова, тому що тільки простота і безпосередність твору здатні викликати шире захоплення у дітей і бажання перейняти кращі зразки поведінки [3, с. 25]. Безперечно, лише високохудожні твори своєю красою і простотою можуть цілком захопити дитину, викликати переживання, співчуття до героїв чи обурення їхніми вчинками.

Софія Русова рекомендувала добирати художні твори так, щоб вони були тісно пов’язані з життям дітей. Розробляючи програму читання творів на рік, слід дотримуватися принципу сезонності, необхідно також, щоб художні твори за змістом відповідали етнографічним та релігійним святам нашого народу. “Оповідання має бути цілком до віку аудиторії, до її розуміння”, – зазначала С. Русова [3, с. 90]. Слід пам’ятати також, що діти “приносять з собою чималий філологічний матеріал, який учитель повинен використовувати. Нехай учні розкажуть йому казки, складають оповідання, прислухаються до того, що їм читає учитель...” [5, с. 198].

З метою розвитку рідної мови С. Русова радить використовувати загадки та прислів’я. Ці малі жанри народного фольклору викликають у дітей інтерес до народного слова, розвивають гостроту розуму, швидкість думки, красу соковитого народного слова, привчають дітей порівнювати між собою часом зовсім не схожі предмети.

Як засвідчив аналіз праці С. Русової, провідними у її творчому доробку виступають принципи індивідуалізації та націоналізації навчання і виховання, які, на думку дослідників творчої спадщини педагога, набувають методологічного характеру [6, с. 97].

Аналізуючи праці С. Русової, ми виділили низку концептуальних положень щодо ролі рідного слова у вихованні дітей:

- першою мовою навчання дітей повинна бути рідна, материнська мова;
- навчання рідної мови необхідно здійснювати на кращих зразках українського фольклору, національних звичаях, традиціях, святах;
- рідне слово, література покликані формувати у дітей естетичні смаки, почуття, ідеали.

Софія Русова дотримувалась національно спрямованого підходу до виховання дітей засобами рідного слова на принципах науковості, доступності, свідомості, систематичності, наочності, емоційності, зв’язку навчання з життям, акцентуючи на необхідності знайомити дітей з творчістю українських письменників в органічній єдності з кращими здобутками західноєвропейської та світової літератури.

Порівняння основних підходів і принципів виховання громадянства, запропонованих "Концепцією громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності", і основних критеріїв виховання дітей рідним словом, пропагованих великим педагогом, в багатьох позиціях співпадають. Отже, і сьогодні ідеї Софії Русової залишаються необхідними для духовного відродження України, для оновлення змісту шкільної освіти в умовах розвитку національної школи.

1. М. З. Проф. Софія Русова – про Жіночий Конгрес // Діло. – 1934. – 26 травня.
2. Русова С. Вибрані твори. – К.: Освіта, 1996. – С.28.
3. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. – Львів – Краків – Париж – Просвіта, 1993. – С.98.
4. Русова С. Нова школа // Педагогічна спадщина Софії Русової і сучасна освіта: Науковий метод. посібн. / За ред. В.Г.Слюсаренка та О.В.Проскури. – К.: ІЗМН, 1998. – С.154
5. Русова С. Вибрані твори. – К.: Освіта, 1996. – С.113.
6. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С.Ф.Русової. – Чернівці, 1996. – 116 с.

Krul' Larysa, Marchuk Hanna

NATIVE WORD AS A MEANS OF NATIONAL EDUCATION.

The article tells us about the role of mother tongue in pedagogical experience of Ukrainian famous teacher Sofia Rusova. To describe it the author shows her attitude towards the national school and national culture.

Наталія Салига

СОФІЯ РУСОВА ПРО ВИХОВАННЯ У ДІТЕЙ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ

Формування духовно розвиненої особистості є актуальною проблемою сучасної психолого-педагогічної науки і практики. Наше суспільство переживає духовну кризу, що проявляється у занепад економіки, культури, моралі та орієнтації на егоїстично спрямовані потреби. Саме тому проблема духовності, під якою ще видатні мислителі минулого розуміли загальнолюдські морально-етичні цінності, надзвичайно загострена.

За таких умов постає об'єктивна потреба пошуків оптимальних шляхів її вирішення. Сьогодні ми повертаємось до загальнолюдських духовних цінностей, і педагогічні ідеї Софії Федорівни Русової можуть стати джерелом виховання духовно багаті особистості, а їх творче переосмислення допоможе при вирішенні багатьох проблем виховання.

С.Русова – письменниця, історик, етнограф, громадська діячка, автор концепції національної освіти, монографій з педагогіки, підручників,

програм та методик. Її праці – це не лише історія української педагогіки. Це глибоко науковий, змістовний аналіз найважливіших проблем навчання та виховання, на які варто не лише орієнтуватися, а й широко впроваджувати їх у сучасну педагогічну практику.

Ідея виховання духовно багаті людини є провідною в творчій спадщині С.Русової. Вона пронизує твори, які мислителька присвятила проблемам дошкільного виховання, шкільного навчання, роботі культурно-освітніх жіночих організацій та ін. С.Русова мріяла "замість суєтних, слабких душею і тілом та нещасливих юнаків, виховати здорове, міцне покоління з ясним розумінням своїх обов'язків не тільки пити та їсти, а й усім життям служити Істині та Правді". За її глибоким переконанням, виховання справжньої людини повинно опиратися на загальнолюдські духовні цінності ("Моральні завдання сучасної школи", "Моральне виховання в позашкільній освіті", "Теорія і практика дошкільного виховання", "Дошкільне виховання", "Нова школа").

Особливо важливими і актуальними є положення С.Русової, пов'язані із роллю сім'ї у вихованні дітей. Проблему родинного виховання вона вважала найголовнішою не лише у системі освіти, а й у усьому ідейно-моральному, культурному житті суспільства, стабільність якого залежить саме від міцності сім'ї, моральних норм, які та сповідує. Саме тому так багато уваги приділила С. Русова моральному вихованню дітей в сім'ї, накресливши шляхи впровадження його в практику. Особливого значення набувають її поради щодо ознайомлення дітей з такими моральними поняттями, як: батьки, сім'я, рід, родина, родовід. Родину С.Русова розглядала з точки зору високої моралі, гуманізму. Вона справедливо зазначала, що інтерес до життя близьких людей народжує початки гуманізму, допомагає зрозуміти такі загальнолюдські цінності, як людяність, справедливість, душевна чуйність, совість, почуття обов'язку, власна гідність, любов до людей, душевна здатність до співпереживання.

С.Русова зазначала, що виховання справжньої людини потрібно починати з наймолодшого віку. Адже духовність, національна самосвідомість закладаються з перших років її життя. У своїй праці "Нові методи дошкільного виховання" Софія Русова зазначала, що батьки з самого раннього віку повинні виховати "з маленьких звірят – дітей громадян з чутливим розумінням справедливості, правди, з широким світоглядом щодо взаємних людських відносин із ясним, урегульованим процесом думання" [9, с. 74]. Згідно з її переконаннями, дошкільний вік є тією підвалиною людини, її моральної особистості, громадянської вартості, коли закладаються основи формування особистості людини [9, с. 70]. На думку С. Русової, якщо добрі почуття не виховані в дитинстві, їх вже ніколи не виховаєш. Адже дуже швидко в процесі розвитку дитини минає період,

коли розвивається тіло. А ще швидше відбувається розвиток душі. Разом із знаннями про предмети вона отримує поняття про добро і зло, любов і ненависть, честь і сором. Головним завданням виховання є прищепити дітям добро, "яке веде суспільство від вузького, низького розуміння життя до широкого, високого, до корисного для цілого масового щастя" і викоренити зло, яке "перешкоджає вільному здоровому росту суспільства" [8, арк. 100].

С. Русова зазначала, що в родинному житті чи в дитячому садку метою є не вчити дитину, не давати їй готові знання, а перш за все збудити в дитині її духовні сили, розворушити цікавість, виховати її почуття.

Одним з принципів С. Русової є індивідуальний підхід до дитини. Вона констатувала: "Серед цих малих хлопців і дівчаток дуже виразно виявляються різнобарвні духовні постаті й треба до кожного підходити з тим словом, яке найкраще дійде до душі, захопить думку й викличе самостійну моральну роботу, або хоч би один моральний дух" [4, с. 167].

С. Русова закликала батьків створити в сім'ї необхідні умови для становлення особистості дитини, утвердження моральних почуттів.

Значне місце у власній творчості приділяла С. Русова образу матері, батька, чуйному ставленню та глибокій повазі до них. Любов до батька, матері, рідного краю, любов до ближнього, до Бога "як до найвищого морального ідеалу" вважала основним в духовному становленні дитини. Адже, на її думку, не можна бути справжньою людиною, не шануючи батьківської землі і материнської мови. С. Русова писала, що рідна мати – природна вихователька своїх дітей, а батько – захисник сім'ї, роду, творець історії, державності. Саме вони відповідають за виховання дітей перед власною совістю, народом, країною.

Мислителька вважала, що духовна серцевина справжньої материнської і батьківської любові в тому, щоб син, донька відчували повагу до самих себе, прагнули бути хорошими людьми. А якщо людина виростає в обстановці безсердечності, вона стає байдужою до добра і краси. Не можна також задовольняти надмірні бажання дітей, бо вони виростають черствими егоїстами, байдужими до чужого болю.

За глибоким переконанням С. Русової, поняття про добро і зло, правду і неправду, честь і безчестя діти знаходять також і в моральних стосунках між батьками, сімейному психологічному мікрокліматі. Загальнолюдську азбуку моральності, наголошувала С. Русова, потрібно одухотворити громадянською активністю: залучати дітей до суспільно корисних справ, виховувати в них почуття обов'язку перед суспільством, прививати любов до рідної землі: "Мусимо виховувати дітей в повній національній свідомості, відданості до свого народу, бо хто не вміє кохати рідний край, шанувати свій народ, той не зможе стати щирим горожанином усесвіту" [11, с. 33].

С. Русова закликала батьків дати дітям вже з дошкільного віку основні поняття про Бога, його існування, про морально-етичні принципи, що відповідатимуть майбутньому життю кожної дитини. Ніжний вік легко все сприймає. Саме з цього часу, на думку С. Русової, життя дітей прямує до добра і зла. І якщо відводити дитину з раннього дитинства від зла, то добро завжди супроводжуватиме її, і в такий спосіб батьки відкриють серце дитини для совісті, пізнання Бога в доступній дитячому розуму формі. Мислителька радила батькам постійно нагадувати дітям, щоб вони прислухалися до внутрішнього Божого голосу, що живе в душі кожної людини. Вона рекомендувала привчати дитину наприкінці дня аналізувати прожитий день, щоб з'ясувати, чи не образили вони когось, чи не поводитися нечемно. А коли це трапилось, то просити пробачення перед Всевишнім.

С. Русова рекомендувала батькам знайомити дитину з історією релігії, Біблією, незаперечною хранительською істини, найважливішим атрибутом духовності людства, книгою Божої мудрості. На її думку, використання у роботі з дітьми біблійних текстів сприятиме формуванню в дітей розуміння Біблії як культурно-духовного та історичного надбання людства.

С. Русова вважала, що для такої роботи батькам потрібні глибокі знання Священного Писання. Просвітелька радила батькам, "щоб навчання релігії велося в бесідах щирих, інтимних, без жодної штучної, вимуштруваної афектації, щоб слова любові й правди Христової науки глибоко западали в молоді душі" [4, с. 163].

Сьогодні, коли Україна стала на нелегкий шлях відродження духовності, культури, маємо повернутися обличчям до творчої спадщини тих, які закладали підвалини нашої державності, національної системи освіти та виховання. Праці С. Русової – це ті джерела, де ми шукаємо і знаходимо відповіді на численні питання, що постають перед нами сьогодні.

1. Дацюк Г. Софія. Бо мудра // Початкова школа. – 1992. – № 1. – С. 59-62.
2. Джус О. Проблеми морального виховання у працях Софії Русової періоду еміграції // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 78. Педагогіка та психологія. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 23-27.
3. Зайченко І.В. Педагогічні концепції С.Ф. Русової: Видання друге, доповнене і перероблене. – Чернівці: Чернівецький державний педагогічний університет ім. Т.Г. Шевченка, 1999. – 182 с.
4. Педагогічна спадщина Софії Русової і сучасна освіта. Науково-методичний посібник / За ред. В.Г. Слюсаренка, О.В. Проскури. – К.: ІЗМН, 1998. – 196 с.
5. Проскура О. Втілення ідей С.Ф. Русової у практику роботи дошкільних закладів // Дошкільне виховання. – 1994. – № 7. – С. 8-9.
6. Проскура О. Софія Русова // Дивослово. – 1995. – № 9. – С. 53-59.
7. Русова С. Моральні завдання сучасної школи // Софія Русова і Галичина: Збірник статей і матеріалів / Упорядник Нагачевська З.І. – Івано-Франківськ: Вік, 1996. – С. 34-39.
8. Русова С. Моральне виховання в позашкільній освіті // ЦДІА України в м. Львові. – Ф. 348, оп. 1, спр. 136, арк. 97-106.

9. Русова С. Нові методи дошкільного виховання: Львів – Краків – Париж: Просвіта, 1993. – 127 с.
10. Русова С. Роль жінки у дошкільному вихованні // Рідна школа. – 1936. – Ч. 6. – С. 84-86
11. Русова С. Сучасна мрія виховання // Софія Русова і Галичина: Збірник статей і матеріалів / Упорядник Нагачевська З.І. – Івано-Франківськ: Вік, 1996. – С. 31-34
12. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. – Львів – Краків – Париж: Просвіта, 1993. – 127 с.
13. Чердиченко Д. Софія Русова і сучасна школа // Українська мова і література в школі. – 1992. – № 1. – С. 38-43.

Natalia Salyha

S.RUSOVA ABOUT THE FORMATION IN CHILDREN OF HUMAN SPIRITUAL VALUES

The topical problem of the modern psychological-pedagogical science is formation of a spiritually developed personality. Our society is experiencing a spiritual crisis revealing in the decline of economics, culture and morality. That's why the problem of spirituality under which the prominent thinkers of the past understood common to all mankind moral-ethical values has extremely sharpened. Works by S. Rusova ("Moral tasks of the modern school", "Moral upbringing in out of school education", "Theory and practice of pre-school upbringing", "New school", "Pre-school upbringing") may become a source of a spiritually rich personality upbringing. Specially important are the statements of the educator connected with the role of the family in the establishment of a child's personality, in the fixation of his or her moral feelings, citizen maturity.

Марія Чепіль

С. РУСОВА ПРО РОЛЬ ЗМІСТУ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

Софія Русова вимріяла і науково-теоретично обґрунтувала можливість існування такої школи для дітей, яка б була золотим ключем, що "розмикає" шлях до волі, до науки, до добробуту", яка б стала "найкращим скарбом кожного народу" [1, с. 3]. Та проаналізувавши стан освіти і школи на українських землях, дослідниця зробила висновок, що "сучасна українська школа не дає дітям освіти, бо вона суперечить усім своїм вимогам педагогічної науки, всім потребам народного життя; вона калічить розум і душу дитини, одриває дитину від родини й несвідомо кидає її на розпутьті, без усякого виховання, без певної освіти; вона не відповідає національному духовному складу українського народу..." [1, с. 3-4].

Нова школа "повинна готувати учнів до майбутнього життя, до реалізації того ідеалу, який ще живе в серцях найкращих громадян" [2, с. 8], а тому її має живити, рости грунт національної культури. Виховання у ній має бути спрямоване на те, щоб "виробити людину з широким розумінням своїх громадських обов'язків, з незалежним, високорозвинутим розумом,

братерським почуттям до усіх людей, людину, здатну до роботи, таку людину, яка ніде, ні при яких обставинах, не загине морально і фізично й проведе в життя свою незалежну думку" [3, с. 37]. Звідси випливає необхідність якісної зміни навчальної програми "з тенденцією внести ті науки, які дають найбільш громадської свідомості, – історію і географію рідного краю і народне мистецтво – музика, співи, орнаментика..." [4, с. 296].

Змістовними роблять освіту і виховання дитини, на думку С.Русової, вивчення рідної мови, краєзнавства, культури, науки на базі загальнолюдських здобутків в інтелектуальній і моральній сферах. Якої б проблеми не торкалася С.Русова, наріжним каменем виховання вона вважала формування національно свідомого громадянина своєї держави, а провідним засобом – рідну мову. За глибоким її переконанням, рідна мова – це не тільки могутній засіб розумового розвитку дитини, а й важливий фактор соціального єднання. Навчання рідною мовою є першою психологічною вимогою для людини і для нації ("приймати знання на тій мові, яку я найкраще розумію, з якою зв'язана уся моя духовна істота, на якій я маю цілу низку уявлень, а з новими враженнями ці попередні уявлення так гарно, так ясно асоціюють" [4, с. 293]), може викликати в учня те зусилля, ту інтенсивну активність, які необхідні "для опрацювання нового матеріалу і для творчого остаточного його виразу...", а навчання в чужій мові не розбуджує думки дитини, ані з її духовним світом" [5, с. 14]. Дитині потрібне рідномовне навчання, оскільки навчання чужою мовою одразу ж придушує усе духовне єство дитини, затримує природну активність її розуму, заглушує природну зацікавленість. А тому С.Русова вважала, що двомовна (утраквістична) школа "є не лише злим глузуванням над здоровою педагогікою науковою, але й недопустимою в такій об'єктивній справі, як школа..., це педагогічний нонсенс і – додаймо – життєвий злочин", такі школи "приносять лише шкоду і учням, і державі" [5, с. 15-16]. На Україні, зазначала С.Русова, "рідна мова є українська; нею й мусить провадитися вся наука" [1, с. 6].

С.Русова стверджувала, що, поглиблюючи знання рідної мови, дитина поступово стає носієм національного змісту, національного духу. Навіть у гру та працю українських дітей "має бути внесений національний елемент", який поруч із рідною мовою, народними святами, фольклором, відповідним оформленням дитячого садка чи школи викличе "у чулих дитячих серцях перші моральні почуття, як шанувати і любити Бога і свій нарід, свій край, як високо ставити в своєму житті ідеал добра і правди, як бути готовим завше героїчним подвигом служити цьому ідеалові" [6, с.85].

Найкращим засобом розвитку національної свідомості учнів у початковій і середній школі, переконана С.Русова, є наука краєзнавства

(українознавства) [7, с. 33]. Обґрунтовуючи свої погляди, вона посилається на практику тодішнього європейського виховання (Німеччини, Словаччини, Моравії та ін.), яке виходило з пріоритету батьківщинознавства [7, с. 29-30]. Лише термін "краєзнавство" (від слова "край"), зазначала С.Русова, найбільш повно відображає виховні завдання і зміст навчального предмета, який об'єднав би їх (різні предмети) і поставив перед дітьми всю науку як щось суцільне і гармонійне, бо гармонія й суцільність усе приваблюють дитячий розум" [7, с. 25]. Таким комплексом є краєзнавство, яке відображає життя рідного народу, рідного краю учнів. До того ж ця проблема не є новою, оскільки ще у XVII ст. її започаткував Я.А.Коменський. Такий навчальний і виховний предмет мають усі народи і плекають його з давніх-давен. Наприклад, у німців він називається "батьківщинознавство". Теоретичне обґрунтування ролі і значення "батьківщинознавства" для формування національно свідомої особистості знайшло своє відображення у працях Й.Гердера. У державах Західної Європи, зазначав К.Ушинський, завжди піклуються про те, щоб дитина добре знала свою батьківщину, мову, літературу, історію, географію тощо [8, с. 402], оскільки знання своєї батьківщини є таким важливим "як вміння читати, писати і лічити, знання основ своєї релігії... Це вже чітко вироблена педагогічна аксіома; здається, що і нам пора усвідомити її і провести повсюди в народній освіті" [8, с. 407].

С.Русова стверджувала, що краєзнавство є тим підґрунтям, "ґереном", на якому повинна будуватися національна школа кожного народу й процес виховання свідомих, активних громадян-патріотів [7, с. 33]. Важливі педагогічна функція краєзнавства полягає в тому, що знання такого роду дають можливість наблизити школу до обставин реального життя. Вони відзначає велику увагу до предмета "краєзнавства" на східних теренах України – в Одесі, Києві, Лубнах, Луганську, Вінниці, Коростишеві, Умані, Маріуполі та ін. станом на 20-ті роки XX ст.

Краєзнавство має формувати в учнів цілісне поняття Малої і Великої Батьківщини. Діти мають добре знати своє рідне оточення у різних вимірах історичному, мовному, природничому, національно-культурному тощо. До того ж добре розуміти і усвідомити, що "з лона рідної землі, з нив, лісів і вод батьківщини можна не тільки брати все потрібне для життя, але й треба щось дати, вертаючи їй через освіту, піднесення громадського життя, народної культури. У цьому круговому обороті з батьківщини до батьківщини й виявляється громадянський свідомий обов'язок, який лежить на кожному громадянині – вміння добре видобувати природні багатства рідної країни невисипуючою працею – та хліборобством, скотарством, промислами – й освітою, наукою, поліпшувати економічний і соціальний стан життя своїх земляків. Це є, можна сказати, соціальне значіння важливого знання своєї батьківщини" [7, с. 26].

Історія, вважала С.Русова, має зупиняти увагу дітей на культурних внесках, моральних перемогах, на технічних та наукових відкриттях. Дитині мають бути близькі історичні постаті героїв, що жертвували своє життя за правду, за кращу долю рідного народу, за гуманні або наукові змагання [9, с. 57].

Географія рідного краю є першим каменем фундаменту, на якому найкраще будується свідомий національний патріотизм [9, с. 57]. Однак в українців, зазначала С.Русова, мало "географічної свідомості... а вона так потрібна нам – ми мусимо свідомо носити ймення українців, знати усі скарби, що заховані в Українській землі..." [4, с. 296]. До того ж, вивчення географії та історії має відбуватися "як гармонійне освітлення всього рідного оточення учнів, щоб вони якомога краще вчилися свідомо ставитися і до природи своєї місцевості, проходячи таким чином фізичну географію, і до своєї історичної минувшини" [4, с. 296]. Дослідниця наголошує, що формування національної свідомості треба розпочинати з виховання почуття любові до рідного краю, бо ми можемо любити тільки те, що знаємо. Треба дати змогу дітям бачити хоч найближчі місцевості, знати в них кожну річку, ліс, озеро, найближчі села, їх будівлі, розрізняти рослинність, звірину свого краю, знати, чим люди займаються, коло чого вони працюють. Але ця любов до рідного краю має переходити ізольований національний егоїзм, бо, люблячи свій народ, дитина, на думку С.Русової, повинна визнавати добрі риси і право на пошану за іншими народами. З цією метою необхідно час від часу святкувати з дітьми різні національні свята. Так соціальне виховання доходить до широких ідеалів, до глибокої самосвідомості молодої людини як громадянина, як члена держави, як сина свого народу.

С.Русова пропонувала вчителям використовувати такі форми навчання, як екскурсії по своїй і більш віддаленій місцевостях, що цікаві з географічного, історичного чи економічного боку. Добрим результатом таких мандрівок може бути заснування шкільного чи районного краєзнавчого музею.

Серед засобів формування національної свідомості вагоме місце посідає мистецтво. Воно "давній елемент національного життя, це могутній засіб піднесення народної культури", тому у школі бажано створити "зовнішню і внутрішню атмосферу для піднесення свідомості" [10, с. 77]. Особливого значення набуває народна пісня як засіб формування національної самосвідомості, духовних принципів і переконань, адже народна пісня – найделікатніший спосіб впливу на раціонально-емоційну сферу свідомості. Українська народна пісня у всі часи не тільки відтворювала реальне життя людей, історичні події, побут, але й допомагала співвітчизникам мріяти про волю, про незалежність держави, її процвітання, зміцнювала їхній дух у важкі хвилини.

Аналізуючи педагогічні ідеї Софії Русової, ми переконуємося у їх актуальності, вони цінні для всіх, хто причетний до справи виховання національно свідомих українців.

1. Русова С. Наша школа // Світло. – 1914. – Кн 7-8. – С. 3-16.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (м. Київ). – Ф. 3889. – Оп. 1. – Од. зб. 5.
3. Русова С. Ідейні підвалини школи // Світло. – 1913. – Кн. 8. – С. 33-38.
4. Русова С. Націоналізація школи // Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – С.293-297.
5. Русова С. Дещо зо сучасної педагогіки: Про психологічні і педагогічні заперечення двомовності // Шлях виховання і навчання. – 1936. – № 1. – С. 11-14.
6. Русова С. Роля жінки у дошкільному вихованні // Рідна школа. – 1936. – № 6. – С.84-86.
7. Русова С. Краєзнавство в народній школі // Шлях виховання й навчання. – 1933. – Кн. 1. – С. 25-33.
8. Ушинський К.Д. Про необхідність зробити російські школи російськими // Твори: В 6-ти т. – К.: Рад. школа, 1954. – Т. 1. – С. 402-407.
9. Русова С. Націоналізм та інтернаціоналізм у вихованні // Наш світ: Альманах “Жіночої долі” з додатком календаря на рік 1928. – Коломия, 1927. – С. 55-58.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (м. Київ). – Ф. 3889. – Оп.1. – Од. зб. 9.

Maria Shepil'

S.RUSOVA ABOUT THE ROLE OF EDUCATION CONTENT IN THE NATIONAL SELF-CONSCIENCE FORMATION

Sofiya Rusova's ideas as to the formation of national consciousness of the Ukrainian children are discovered in the article. The national content of education and upbringing is the native language, culture, science, spirituality and the best achievements of the culture of the Ukrainian people. The best means of the formation of national consciousness at school are the science of regional ethnography (Ukrainian regional ethnography), which reflects the life of the native people and native land. Regional ethnography forms in pupils the total notion of Small and Large Motherland. The geography of native land is the basis of the formation of conscious patriotism. Only Ukrainian national upbringing, as the pedagogist considered, forms nationally conscious Ukrainians.

Володимир Костів, Любов Фуштей

СОФІЯ РУСОВА ПРО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ З ОСИРОТІЛИХ СІМЕЙ

Прогресивні погляди щодо виховання вихідців із неповних сімей (дітей-сиріт), опікунських сімей висловлювала у своїх працях та здійснювала у практичній виховній діяльності С. Русова (“Нова школа соціального виховання” 1924; “Нові методи дошкільного виховання” – 1927 та ін.), яка національне відродження України органічно пов'язувала з розвитком

Володимир Костів, Любов Фуштей Софія Русова про виховання дітей з осиротілих сімей

національної системи виховання у всіх її ланках: родина – дитячий садок – школа – вищі навчальні заклади – позашкільна освіта. Виховна система Софії Русової – це педагогіка дії, що спирається на потенційні сили дитини, працю, життєвий досвід, соціальне оточення.

Згідно з концепцією С.Русової, на формування особистості в єдності впливають три фактори: спадковість, виховання і оточення. Тому вона велику увагу приділяла створенню такого виховуючого середовища, яке б сприяло розвитку у дітей почуттів самоутвердження, самовизначення. Ідеї С. Русової визначають і принцип поєднання народної педагогіки з новітніми дослідженнями в галузі вікової психології, відродження традицій, що створює відчуття перспективи. Через всю педагогічну спадщину видатного педагога-практика проходить глибока віра в потенційні можливості дитини. Вона постійно підкреслювала, що навчання – це пробудження, спонукання й розвиток усіх розумових здібностей дитини.

У праці “Колись і тепер” (надрукована у 1927 році в укладеному К. Малицькою збірнику під назвою “В 25 роковини української захоронки” до 25-річного ювілею відкриття у Львові першого постійно діючого дошкільного закладу) С.Русова розповідає про дочку лікаря Д. Дорошенка з Чернігова. Навіть розмовляючи російською мовою, коли їй довелося постати серед української дітвори, перевозити з Галичини осиротілих дітей, улаштовувати для них притулки та захоронки, вона повела себе цілком в національному дусі, виявила багато творчості в організації різноманітних видів діяльності дітей [1, с. 17-18].

Розповідаючи про інший такий дошкільний заклад у Кам'янці-Подільському, С.Русова згадала приїзд Г.Гринька, який став роз'яснювати, “що дитячі сади вже не задовольняють ідеалів більшовиків; для певного виховання (читай “комуністичного”) діти мусять цілком жити в тій установі і не тільки це робиться для сиріт, а й родини не вміють виховувати в дусі часу, і усіх дітей треба розмістити по дитячих хатах” (будинках – *авт.*). С.Русова різко виступила проти такої позиції: і проти інтернатів для дітей, що мають родину, і проти “мішанини” дітей різного віку (зовсім маленьких, “ніжного віку” та 15-16-річних).

Проте організація таких “дитячих хат” почалася повсюдно на початку 20-х років: “Бачила я ці “хати” і в Кам'янці, і в Вінниці – вони робили тяжке враження. Не було в їх життю ніякого певного плану – ладу, як не було і в навчанні жадної системи. Усе було якесь ходульне, ніхто до цих дітей не підходив зі широю ласкою. Особливо сумно було в одному, так званому “Інтернаціональному” (тут жили діти євреїв, росіян та українців – *авт.*) інтернаті у Вінниці. Лунала одна російська мова. Чудовий будинок, лікар євреї на чолі, годують по вирахованим “кальоріям” – доглядають дітей якись гарненькі панночки, які не мають жадного інтересу до цих вбогих дітей” [1, с. 19].

Розглядаючи роль материнського виховання для дитини ("Роль жінки у дошкільному вихованні"), С.Русова вказувала: "Негарні або добрі умови життя в ранні дитячі роки, гарне чи невдале керівництво малою дитиною міцно на ній відбиваються; під їх впливом з дитини виростає або дуже гарний здібний до праці громадянин, або шкідливий для громадянства недбайло" [1, с. 21-22].

Аналізуючи психічний розвиток маленьких дітей, С.Русова виділяє значення зовнішніх впливів, певних подразників, які розвивають відповідні інстинкти особи. Вона цитує американського психолога М.Дугала, який стверджував: "Коли знищити в дитині її інстинкти, які мають такі могутні імпульси, то організм втрачає всяку жваву активність: він залишається інертним, нерухомим, мов парова машина при згаслій печі. Ці імпульси суть справжні сили, які скеровують і підтримують усе життя дитини, і розумове, і вольове" [2, с. 22]. Тому й не дивно, коли в результаті обставин життєвого середовища (відсутності таких подразників в осиротілій сім'ї) відбувається мовне загальмування дитини: "Така німота буває і в цілком нормальних дітей на ґрунті пригніченого настрою, під впливом поганих умов життя, браку любові, від несправедливості, заляканості. Найчастіше це зустрічається в тих дитячих притулках, де з дітьми поводитись занадто суворо. Тільки любов, уважливе ставлення до дитини і до її морального стану може усунути цю німоту, сумну і таку невідповідну нормальній дитячій балакучості" [2, с. 48]. Ніби усвідомлюючи роль батька у такому процесі, С.Русова наводить приклад стосовно логічної думки дитини: "Складання речень починається близько 18-21 місяця, і часто є тільки нагромадженням іменників та дієслів без з'єднаних слів: "Хочу тато! Бах! Тато, тпру!" [2, с. 47].

У праці "Діточі малюнки" (1929) С.Русова аналізує відповіді проведеної у 1928 р. в Полтавській губернії акції серед дітей-школярів (3069 малюнків) та безпритульних дітей (592 малюнки) віком від 7 до 18 років. У безпритульних діток панують три улюблені теми: людина (20%), найбільше міліціонер або взагалі хтось, хто загрожує їх свободі; будова (10,6%), засоби комунікації (9,6%): "Будова, як мрія, де прихилитися; засоби комунікації, як засіб шукання нової, кращої долі" [1, с. 53]. Вона також порівнює теми емігрантських дітей (опитування проведене у Празі серед 360 дітей від 4 до 12 років): "тут помітне і спільне – це велика кількість хат у дітей емігрантів (33,6%) і у дітей безпритульних на Україні (20%)" і підкреслює, що уважне ставлення до дитячих малюнків значною мірою допомагає зрозуміти дитячу психологію: у кожній дитини відповідно до її піднесеного або пригнобленого діапазону душевних і фізичних сил змінюється тип малюнка, його характер і яскравість [1, с. 55].

Аналізуючи діяльність виховників, які працюють з осиротілими дітьми у притулках, дитячих будинках, дитячих дошкільних закладах,

С.Русова висуває такі вимоги: "Морально-соціальна роль виховниці не обмежується внутрішньою працею з дітьми в стінках дитячої дошкільної установи; ні, вона має вести постійні зносини з батьками своїх вихованців, особливо по селах... Вона має стати старшою сестрою для матерів своїх вихованців, давати їм поради для найкращого ведення родинного хатнього життя і морально, і гігієнічно... Для цього вона має бути добре підготовленою науково, знати психологію, щоб добре розуміти своїх вихованців, їх нахили, їх поступінний розвиток, бути освіченою в педагогіці, в літературі, в природознавстві, добре знати українську мову, вміти співати, трохи розумітися в ручних працях, в малюванні, фізичних вправах і бути українською патріоткою, вміти дітям передати цей патріотизм, повний любові до свого народу і позбавлений усякої агресивності, якої-небудь ненависти" [1, с. 24].

У статті "Суспільні питання виховання" вона зазначає: "Тепер, коли родина далеко менше плекає свою дитину, коли господарські (економічні) умови життя гонять батьків геть із своєї хати на фабрику, в контору, скрізь, де вони можуть найти заробіток, дитина або виростає на вулиці без усякого виховання, або йде в школу, і школа, починаючи з дитячого садка, мусить заступити дитині родину. Це значно ускладнює завдання школи, але разом з тим дає їй велику вартість: її родина, громадянство доручають своїх дітей не на саме навчання, а на суцільну підготовку до життя... Коли родина так мало додатно впливає на своїх дітей, коли родинні умови життя здебільше від'ємні для розвитку міцної моральної свідомості у юнака, та ще в критичну його добу – між 15-17 роком життя" [1, с. 25].

Важливого значення Русова надавала розвитку індивідуальності дитини, процесові самовдосконалення, що надзвичайно важливо у вихованні дітей із осиротілих сімей: "Інтимну природу дитини не можна і не треба трансформувати, але придивлятися до неї, розвивати усі здібності і пам'ятати, що кожна особа є велика цінність, нова школа працює над утворенням осіб суцільних, міцних і духом, і тілом...; помогти дитині в процесі самовизнання, викликати в кожного учня процес свідомого самовиховання, бо тільки сам учень може під впливом розуму завладіти своїми інстинктами, регулювати свої імпульси, свої почуття, вести охоче свою працю, маючи в цьому самовихованні дві мети: розвинути усі природні скарби, щоб стати людиною в найкращому розумінні, і – знати, яку користь принести власним життям другим" [1, с. 35].

Зіставляючи індивідуалістичні, егоїстичні інстинкти дітей та їх суспільно-громадську спрямованість, що має особливе значення для вихідців з осиротілих сімей, С.Русова виділяє необхідність формування у них соціальних емоцій, співчуття, що можуть бути органічно-рефлекторними або свідомими: "Дитина, бачачи сум на обличчі матері, відразу починає

плакати (це природне співчуття). Розумна форма співчуття виявляється у дитини під впливом природньої чутлості і виховання – співчуття до всіх убогих, слабих – і стає одним з найкращих елементів людської душі; це гуманізм, можливо найширший, коли співчуваєш не тільки своїм кривним, але й усім, хто страждає” [2, с. 39]

Важливо використовувати виховні поради С.Русової щодо формування у дітей з осиротілих сімей почуття альтруїзму, що базувалися на результатах її власних спостережень та зарубіжних досліджень: “Песталоцці пропонує водити дітей в бідні халупи, щоб вони реально додивлялися до чужої біди і раділи, що можуть допомогти бідному. У Франції між школярами утворюють т. зв. Товариства “Ліги добра”: кожний член такої ліги мусить, де б він не побачив у тому потребу, йти на допомогу, не тільки рятувати людей, а й усе живе: кошенят або цуценят, яких хлопці закидають у воду; не нищити жаб; допомагати старим нести щось дуже важке” тощо [2, с. 34]. С.Русова пропонує поширювати і в Україні такі організації, причому надавати їм “найбільш гуманно-лицарського”, а не військового спрямування. Вона переконувала об’єднувати дітей в т. зв. “Масві спілки для охорони птахів”, що також “виховує почуття симпатії до всього живого, а тим більше до птахів”. На її думку, підносять почуття гуманності і лекції з історії, літератури, добре дібрані оповідання, а головне, приклад найближчих людей – вчителя, батька, матері, товаришів” [2, с. 34-35]. Як теоретик і практик С.Русова була глибоко переконана, що домашнє “оточення має величезний вплив на моральний розвиток дитини, і оскільки дитина морально зростає в доброму оточенні, в атмосфері взаємної любові та допомоги, остільки вона псується, деморалізується в поганому оточенні”. У зв’язку з цим учена наводить результати досліджень, проведених в Америці: серед 1598 малих злочинців 316 не мали батька, 614 були круглими сиротами, цілком безпритульними, у 219 мати весь час заробляла не вдома, 577 мали батьків-п’яниць, 298 мали п’яниць- матерів. Без хатнього теплого притулку, вони розлазилися, як мишенята, збивалися в гуртки, які й ставали для них першою школою злочинства [2, с. 35].

Аналогічні результати досліджень, наведених С.Русовою (за спостереженнями Фіндлія та Маккензі – *авт.*), що стосуються впливу на дітей економічних умов їх життя: “...Діти, які живуть з цілою родиною в одній кімнаті, мають меншу вагу і менший зріст, ніж діти, які живуть в помешканнях в 3-4 кімнати. Ця різниця доходить у вазі до 12 фунтів для хлопців і до 14 фунтів для дівчат, а в рості до 5 дюймів для хлопців і до 5,3 для дівчат... Навіть відсоток смертності збільшується, коли діти живуть у тісному темному помешканні; так, для 1-ї кімнати він виносить 36,7%, для 2-х – 21%, 3-х – 13,7%, для 4-х – 11,2% [2, с. 19]. Тому й загальний

висновок С.Русової незаперечний: “Діти дуже чулі, вразливі до всіх впливів свого оточення; вразливі навіть ембріони” [2, с. 18]. І саме “для охорони безпорадної дитини потрібно було створити родину і родинне життя” [2, с. 13].

Погляди Софії Русової на означену проблему особливо актуальні сьогодні, коли поява осиротілих сімей та вимушене існування дитячих будинків, шкіл-інтернатів в Україні зумовлені несприятливими обставинами (збільшення кількості транспортних пригод, смертність людей внаслідок аварій – в Чорнобилі, у шахтах Донбасу, участь чоловіків у військових подіях тощо). Це ускладнюється фактичним безбатьченкіством дітей, розлученням половини сімей, масовою відсутністю батьків у зв’язку із виїздом їх на заробітки за кордон. Поступово й неухильно постає основна проблема ХХІ століття – соціальне виховання дітей із неповних та опікунських сімей. На наш погляд, саме в умовах, наближених до сімейних, є найкращі можливості для надання соціальної допомоги дітям-напівсиротам та сиротам. У цьому переконанні величезна заслуга Софії Русової.

1. Софія Русова і Галичина: Збірник статей і матеріалів / Упорядник З. Нагачевська. – Івано-Франківськ, 1996. – 124 с.
2. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. – Львів – Краків – Париж: Просвіта, 1993. – 128 с.

Volodymyr Kostiv, Lubov Fushtei

S.RUSOVA ABOUT THE UPBRINGING OF ORPHANS

In article theoretical sights and S.Rusovoj's practical activities about education of children from the deserted families are analyzed, approaches of the teacher in multidimensional formation of children – orphans are systematized.

ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

Неллі Лисенко

ІНТЕГРАЦІЯ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ ДОШКІЛЛЯ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ СОФІЇ РУСОВОЇ

В історії української соціально-громадської думки, просвітницького руху кінця ХІХ – початку ХХ століття яскравою особистістю були С.Русова. Вона відіграла визначну роль у розвитку педагогічної освіти Західної України, а її погляди на теорію і практику дошкільного виховання – це абсолютно сучасні погляди на проблеми становлення національного дитячого садка.

Сьогодні ідеї С.Русової з питань дошкільної освіти мають особливе значення. Передусім – це відображено в таких її працях: “Націоналізація дошкільного виховання”, “Дошкільне виховання”, “Теорія і практики дошкільного виховання”, “Нові методи дошкільного виховання”.

Спинимось на основних проблемах педагогічної спадщини С.Русової, які сьогодні найбільш співзвучні з українським національним дошкільням і які раціонально було б творчо використати задля його відродження.

З початку своєї педагогічної біографії в дуже своєрідному науково-популярному нарисі “Націоналізація дошкільного виховання”, згодом доповненому, переробленому і виданому під назвою “В дитячому садку”, С.Русова вміло переводить у практичну площину деякі власні теоретичні припущення зі своєї статті “Націоналізація дитячих садків” про дошкільний ступінь навчання і виховання та його вплив на подальше становлення і розвиток особистості. І незабаром її ідеї про те, що елементарній педагогічній корекції особливо підлягає дошкільне виховання, яке тримає в собі ключ для всього майбутнього дитини, стали надбанням громадської педагогічної думки, гаслом і визначальним рушієм в діяльності культурно-просвітницьких товариств, зокрема “Рідної школи”.

С.Русова виголошує цілком нові ідеї щодо практики дошкільного виховання, вміло синтезуючи здобутки вітчизняної й зарубіжної педагогіки про індивідуалізацію навчання; роль гри в дитячому садку; роль руху і співу; малювання і ліплення; вишивання і плетіння; читання та письма. До окремих думок та ідей С.Русова зверталася повторно і в інших статтях-нарисах таких, як, скажімо, “Колективне групове читання”.

Надзвичайно виразно і переконливо С.Русова окреслила свої погляди на дошкільне виховання в однойменній книзі “Дошкільне виховання”, аргументуючи прогресивні для свого часу вимоги в галузі освіти й виховання, які не втратили своєї актуальності й сьогодні. Її зміст

Неллі Лисенко. Інтеграція західноєвропейської української педагогіки дошкільля у творчій спадщині Софії Русової

склали лекції з педагогіки і психології, що викладалися С.Русовою для майбутніх педагогів.

Принциповими сьогодні є й думки С.Русової, виголошені щодо “Українського дитячого садка”. Тут вона глибоко і переконливо розкриває ідею українського дитячого садка на основі напрямів дошкільного виховання, теоретичних концепцій і практичних варіантів дитячих закладів, які існували на той час у світі – в Європі, Росії, Америці. Яку ж систему принципів організації і керівництва українським дитячим садком пропонує С.Русова? Розглянемо найважливіші з них. Насамперед – це актуалізація новітніх положень психології і педагогіки про закономірності та умови розвитку дитини, методи, прийоми й організаційні форми її діяльності. На думку вченої, – це основа всієї системи дошкільля. Щодо необхідності враховувати дані наукових досліджень в теорії і практиці дошкільного виховання, то її погляди повністю збігаються з поглядами провідних учених сучасного періоду розвитку науки в царині дошкільля.

Наступний принцип – пріоритетність національного духу, організація всієї справи навчання і виховання на демократичному ґрунті – в традиціях ХVІ століття, коли закладались основи української національної школи.

У рекомендованих принципах чільне місце належить аналізу основних рис української ментальності. Це – невпинна хліборобська праця з властивою їй специфікою. Відповідно, С.Русова радить, щоб діти були максимально зближені з природою. Багатюща естетична творчість, яка впродовж вікової історії виявляється в словесних творах, у піснях, в орнаментах та в архітектурі; музикуванні на різних інструментах, в тому числі й народних; забавах, інсценівках; різних видах творчої праці, сприяє загальному розвитку дитини й приносить їй естетичну насолоду.

Застерегаючи педагогів від надмірного диктату, вона писала: “Все виховання дітей має бути позначене мистецтвом, естетичними сприйманнями й емоціями. Мусять бути хати чипурно, чисто вбрані, діти охайно одягнені, їх увага звернена на красу оточення, спостереження їх мають бути вільними, незалежними” [1, с. 154].

Наступний принцип – орієнтація морального виховання на національні риси, зумовлені фізичним оточенням “географічним розташуванням, кліматом, природою” та історією краю українського народу. В контексті цього принципу важливими і цікавими, на нашу думку, є її роздуми про український індивідуалізм і шляхи застереження щодо його переростання в абсентізм, тобто морально-громадський сепаратизм. С.Русова вважала, що дітей з свідомих кроків треба направляти до “... громадянства, спільної праці, до щирого товариства” [2, с. 155].

Принцип морально-релігійного виховання вчена тлумачила так: “Воно покликане допомогти дитині пізнати зміст релігійних постулатів,

а доцільність їх використання в роботі з дітьми визначається лише остійливістю, оскільки вони справді виявляють красу етичну або поетичну, оскільки вони безпосередньо близькі народному світогляду" [3, с. 158].

Щодо принципу спрямованості засобів національного матеріалу, рідної мови і народної пісні на розвиток творчих здібностей дитини С.Русова писала: "В такій атмосфері рідного життя, ласки і праці, в обставинах, цілком сприяючих для розвитку творчих сил і міцного громадсько свідомого робітника, українські діти весело й розумно будуть виховуватися під великим рідним гаслом:

Свою Україну любіть,
Любіть її во время люте,
В останню страшну годину
За неї господа моліть" [4, с. 163].

Наступний принцип – дитина як продукт об'єднаного біологічного й антропологічного, вчена розуміла по-своєму. Вона вказувала: "Виховання повинно відповідати своїми засобами системі індивідуальності кожної дитини; – воно має здійснюватися в якнайближчому напрямі до шляху виховання культурного розвитку людства; – якнайкраще використовувати філогенетичну і онтогенетичну спадщину" [5, с. 164].

Цей принцип С.Русової розглядаємо як прогресивний не лише для того часу, коли вчена жила і творила. Він значною мірою зберігає свою силу й життєвість для пізніших часів. З огляду на сучасні засади відродження національного дошкілля, тобто його демократизацію, гуманізацію, етнізацію та ін., ця позиція С.Русової має незмінне значення. Адже вона передусім наполягала на тому, що педагог має забезпечити дитині "... самостійність у навчанні, творчість у праці, пошану до її особистості, доступність покарання й повагу до вихователя" [6, с. 16].

Простежуючи шляхи становлення людської особистості, вплив на неї суспільства і виховання, аналізуючи ту силу вражень, яку дістає дитина в часу народження від оточуючих, С.Русова однозначно стверджувала, що "... найдорожчий скарб у кожного народу – це його діти, його молодь, й чим свідомішим робиться громадянство, то з більшою увагою ставиться воно до виховання дітей, до забезпечення їм найкращих умов життя" [7, с. 16].

Які ж умови вважала С.Русова найкращими? Глибоко хвилюючими є її роздуми про родинне виховання, рекомендації щодо правильної його організації: "Мати є природною вихователькою своїх дітей, яка і без наукової підготовки, одним інстинктом вміє читати в дитячій душі її розуміти її. Це є найкращий осередок задля дітей, а родинне виховання найкраще, бо в його основі лежала ласка матері" [8, с. 15].

Коли ж починається виховання дитини? С.Русова не поділяла поширену на той час думку про те, що виховання починається зі школи,

й поки дитина не має шкільного віку, до тих пір вона не потребує ніякого виховання. Вона добре розуміла і виходила з того, що "... легше не дати вкорінитися тому чи іншому почуттю, аніж його поборювати, коли воно вже зміцнилося" [9, с. 19].

С.Русова володіла глибокими знаннями з філософії, психології, фізіології, історії педагогіки і свою прогресивну й оригінальну педагогічну теорію відносно виховання дитини з перших днів її життя будувала на рівні передової для свого часу науки. Тим-то й тепер актуальні її погляди, бо на них не лежить печать історичної обмеженості. А сьогодні, коли виховання вимагає якнайбільшої уваги і поваги до найніжнішого віку дитини, до розуміння її здібностей і нахилів, поради С.Русової дають вичерпні відповіді на поставлені сучасною педагогікою запитання.

На призначення різних наук і їх використання в роботі з дітьми С.Русова дивилась як на засіб всебічного виховання особистості. Вихідною думкою у справі всебічного виховання дитини був її погляд на національне виховання як таке, що повністю спрямоване на гармонію душі, тіла і розуму дитини. В зв'язку з цим вона писала: "Національне виховання – в справі зміцнення душі народу (воно не стискає думку дитини, дитина звикає кохатися в народних скарбницях)" [10, с. 22]. С.Русова сміливо висловлює своє бачення всебічного гармонійного виховання і ставить його складники в центр усіх заходів і турбот, до яких вдаються у справі виховання дітей родина й дитячий садок. Під таким вихованням вона розуміла: "... виховання індивідуальне, пристосоване до природи дитини, виховання національне, виховання відповідне соціально-культурним вимогам часу; виховання вільне, незалежне від урядових вимог, а на ґрунті громадської організації" [11, с. 23].

Сьогодні перед нами постає струнка і цілісна, до деталей продумана програма формування особистості дитини на основі виваженої психологізації процесів навчання і виховання, яку, дивлячись у майбутнє, глибоко науково обґрунтувала й подала основоположниця національного дошкілля С.Ф.Русова.

1. Русова С. Дошкільне виховання. – Катеринослав: Українське видавництво, 1918. – С. 154.
2. Русова С. Дошкільне виховання. – Катеринослав: Українське видавництво, 1918. – С. 155.
3. Русова С. Дошкільне виховання. – Катеринослав: Українське видавництво, 1918. – С. 158.
4. Русова С. Дошкільне виховання. – Катеринослав: Українське видавництво, 1918. – С. 163.
5. Русова С. Дошкільне виховання. – Катеринослав: Українське видавництво, 1918. – С. 164.
6. Русова С. Дошкільне виховання. Катеринослав, 1913. С. 16.
7. Русова С. Дошкільне виховання. Катеринослав, 1918. С. 16.
8. Русова С. Дошкільне виховання. Катеринослав, 1918. С. 15.
9. Русова С. Дошкільне виховання. Катеринослав, 1918. С. 19.
10. Русова С. Дошкільне виховання. Катеринослав, 1918. С. 22.
11. Русова С. Дошкільне виховання. Катеринослав, 1918. С. 23.

Nelly Lysenko

THE INTEGRATION OF WEST-EUROPEAN AND UKRAINIAN
PRE-SCHOOL PEDAGOGICS IN S.RUSOVA'S CREATIVE HERITAGE

The article enlightens S. Rusova's actual views on the problems of educating and upbringing of children of pre-school age. It is stressed that the conceptions offered by the author are perspective importance for the modern pre-school education in Ukraine.

Надія Луцан

**РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ ДИТИНИ В КОНЦЕПЦІЇ
НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ С.Ф.РУСОВОЇ**

Полум'яна патріотка України, організатор першого в Україні національного дитячого садка, автор концепції національної системи освіти, національної школи та національного дошкільного виховання С.Ф.Русова розробила фундаментальні теоретико-методологічні проблеми мовної освіти дітей дошкільного віку. Глибокий аналіз її праць переконує нас у тому, що теоретичні та методичні сентенції, розроблені нею стосовно навчання дітей рідної мови, є концептуальними. Її ідеї співзвучні з провідними принципами реформування освіти в Україні та провідними положеннями державної політики мовної освіти громадян України. Тому сьогодні, в період відродження української духовності, розбудови національної системи дошкільного виховання, стрижнем якої є рідна мова, розробки С.Ф.Русової набувають особливої актуальності.

Методологічним кредом педагогічних поглядів С.Русової була вимога націоналізації процесу виховання і навчання, оскільки, з її погляду, все виховання української дитини в дошкільному закладі і в школі має бути національним, виростати на рідному ґрунті, рідному слові, у рідному культурному середовищі, на зразках рідної пісні, поезії. "Національне виховання – ґрунт у справі відродження душі народу..." писала С.Русова. Вона постійно дбала про формування національно свідомого громадянина своєї держави: "Основна мета дитячого виховання є розвиток суспільного, громадського індивідуалізму дитини, бо індивідуалізм, що ґрунтується на найкращих здібностях дитини, вливаючись у соціальний колектив, яким є суспільство, додає до гармонійного життя його свій властивий тембр і тон..." [1]. На основі аналізу історичного досвіду різних країн С.Ф.Русова формулює положення про значення національної системи виховання, доводить, що міцна та нація, яка краще за інших використала глибокі національні скарби.

Лейтмотивом педагогічних роздумів С.Русової є твердження про те, що рідна мова є могутнім засобом загального розвитку дитини. Спираючись на наукову спадщину О.О.Потебні, вона розглядає рідне слово як джерело неповторного національного світобачення, як систему, в якій фіксуються особливості сприймання і відображення дійсності, зокрема специфіка художньо-образного мислення. До питання про рідну мову С.Русова зверталася неодноразово в багатьох своїх творах. Вона відверто наполягала на тому, що в національному дитячому садку має повністю панувати рідна мова, літопис усього духовного, багатівікового життя народу. За її словами, великої краси надає дитячій мові її метафоричність, образність, що відповідає антропоморфічному світогляду дитини і наближає дитячу мову до народної. Тому вся словесна творчість має слугувати найкращим матеріалом для літературної освіти дітей.

С.Русова приділяє велику увагу якісним характеристикам мови дорослих, бо "там, де родина правильно говорить, дитина дуже скоро переймає також правильну мову". Торкаючись питання про мову, вона наполягала на тому, що педагог повинен володіти якнайкраще літературною мовою та, крім цього, знати діалекти тієї місцевості, де він працює. До дитячого садка діти звичайно приходять зі своїм діалектом, тобто "місцевою говіркою", "хатньою мовою". С.Ф.Русова радила вихователям уважно ставитись до процесу розвитку в дітей літературної мови. З погляду вченої, діалекти мають велике значення для навчання дітей літературної мови. На думку С.Русової, в діалекті заховано дух народу, філологічну суть мови – її образність, красу, її місцевий фольклор, але з ним "все ж треба числитись лише як з діалектом, як з місцевою говіркою і в літературній мові поборювати його" [2, с. 59].

Підґрунтям для розвитку мовлення, вважала С.Русова, виступають інстинкти приймання і цікавості. Надалі вступає в дію "інстинкт переймання". Серед соціальних інстинктів вона надає пріоритет інстинкту мови та драматичному, що стимулює дітей до театральної-ігрової діяльності, активізує їхнє мовлення. Мова, зазначає далі С.Русова, – це не тільки "головний інстинкт людини, це є соціальний зв'язок між людьми, засіб для виявлення свого внутрішнього світу і для приймання нового безмежного знання" [3, с. 43].

На думку С.Русової, дитина реалізує свої можливості і дійсно стає людиною мислячою завдяки тому, що оточуючі її люди в процесі спілкування передають їй свій досвід, учать її. Мовленнєве спілкування основа формування всієї психічної організації людини. Воно визначає розвиток внутрішнього змісту особистості, її індивідуальні психічні властивості і якості, структуру свідомості, що визначають, у свою чергу, регулюючий вплив на організацію спільних дій з іншими людьми, а також

на всі психічні процеси. І чим досконаліша мова як інструмент спілкування, тим успішніше йде навчання і подальший розвиток людини.

Оволодіти дитині рідною мовою з усіма її барвистими національними відтінками допоможе гра, яка супроводжує усе її життя. “Нічого так не потребує дитина, як можливість вільно гратися”, – писала С. Русова [2, с. 37]. Впродовж усього часу її педагогічної діяльності гра була одним з найпроблематичніших напрямів у розробці рекомендації стосовно її раціонального використання у роботі з дітьми. На ігрову діяльність, як суто специфічну діяльність дитини, не було єдиного усталеного погляду в теорії та практиці цього періоду. Тому С. Русова, глибоко проаналізувавши гру з точки зору впливу її на розвиток дітей, пропонує таку класифікацію: 1) прості руханки (бігти наввпередки, перебігати з кутка в куток і т. ін.); 2) ігри, що впливають з інстинкту наслідування; 3) театр ляльок, тіней, лялькові вистави.

У зв'язку з тим, що “гра є дуже важливий фактор виховання, то в іграх суцільно виявляється природа дитини і грою можна її або стримати від небажаних поступків, або викликати до бажаних” [2, с. 38]. С. Русова розробила вимоги щодо керівництва ігровою діяльністю. Вона вважала, що тільки педагог зможе свідомо керувати грою, коли добре пізнає її специфіку для дітей різного віку.

Особливу роль С. Русова відводила різноманітним дитячим іграм з фольклорними компонентами – ігровими приспівками та піснями-примовлянками. На її думку, ігрові приспівки та примовлянки прикрашають дитячі забави. Ними або розпочинається гра (скажімо: “А ми просо сяїли”, “Горобейко”, “Варена риба”), або закінчується (“Огірочки”, “Рак-неборак”, “Мак”), або пов'язуються різні частини ігрових дій (“Перепілочка”, “Гуси”, “Сірий кіт”, “Кривий танець”). Вігрових приспівках та примовлянках дається інструктаж щодо організації та ходу гри, розподілу ролей між її учасниками. Діти, граючись, приспівують, словесно коментують свої дії.

У працях С. Русової “Дошкільне виховання”, “Нова школа соціального виховання”, “Теорія і практика дошкільного виховання” автор визначає мову не тільки як “словесний вираз наших думок, нашого почуття”, а також звертає увагу на те, яке ж значення має вміння дитини розуміти жести, міміку, емоції співрозмовника або партнера по грі. “Розуміння чужих емоцій і симпатична до них реакція стає звичкою, і душа дитини інакше не може реагувати в своєму оточенні, як лиш керуватись інстинктом симпатії” [3, с. 25].

Нахил до переймання голосу, виразів, рухів дуже яскраво висвітлюється у дошкільників під час прояву “драматичного інстинкту” (за виразом С. Русової). Його прояв педагог бачить у тому, що діти дуже

люблять дивитися вистави та брати в них участь. Саме цьому “драматичному інстинкту” С. Русова приділяє велике значення у справі виховання в цілому та розвитку мови дошкільників зокрема.

На думку С. Ф. Русової, драматизація словом – це не тільки улюблена дитяча розвага, а й важливий засіб розвитку дітей, їх навчання. На наш погляд, С. Русовою знайдений важливий психологічний механізм, який пояснює продуктивність використання драматизації як засобу навчання дітей: емоційно забарвлене сприймання – внутрішнє опрацювання через уяву – практичне використання у цікавій діяльності. Драматизувати – значить зобразити, розіграти в особах будь-який літературний твір, зберігаючи послідовність епізодів. Сюжет гри, послідовність подій, що відбуваються, ролі, вчинки героїв, їх мова визначаються текстом літературного твору.

Оскільки драматичний інстинкт, за визначенням С. Русової, у дітей добре розвинений, вони часто використовують для своїх ігор, забав зміст і словесні вирази тих казок, оповідань, які їм добре знайомі. А це є, за словами вченої, “придбання словесне і придбання уяви”, адже головне тут: голос, слово, рухи самих дітей – усе це робить драматизацію “бажаним засобом розвитку мови” дітей і їх загального розвитку [3].

Ігри-драматизації досить тісно пов'язані з дитячим креативним мовленням, є важливим засобом формування і розвитку мовленнєвої творчості дошкільників. Чітко дотримуючись сюжету літературного твору, кожна дитина, однак, по-своєму створює той чи інший образ. Учасники драматизації певним чином взаємодіють між собою. Вони уважно слухають репліки товаришів по грі, слідкують за їх рухами, жестами, мімікою, реагують на відхилення від літературного тексту, залишаючись при цьому весь час у створеному образі.

С. Русова стверджувала, що відношення між гравцями відрізняються від звичайного спілкування у повсякденному житті. Взаємодія “актора” у грі-драматизації різко відрізняється від реальних дитячих відносин. Саме в цих іграх у дошкільників розвиваються особлива чутливість і увага до дій інших людей у житті, вміння бачити і розуміти значення найпростіших людських дій, почуттів, бажань.

При драматизації літературного твору діти поділяються на дві групи: актори і глядачі. Діти-актори активно діють, створюючи образ персонажу літературного твору, що викликає в них приємні переживання, ігровий настрій, почуття радості. Для дошкільників важливо не тільки отримати задоволення від власної гри, але й донести розповідь чи казку до дітей-глядачів. У грі-драматизації дитина грає для себе, отримуючи насолоду від прийнятого на себе образу, взаємодіє з іншими гравцями. Дошкільник відчуває задоволення при влучному підборі

імітаційних рухів і голосу персонажу, від проникнення в запропонований автором текст, входження в обставини.

С.Ф.Русова рекомендувала спочатку залучати дітей до драматизації в її найпростішому вигляді, коли вона проводиться як руханка, лише з новим призначенням дійових осіб. Важливо, щоб діти самостійно знаходили ті рухи та словесні вирази, що вони їх визнають за відповідні до тих чи інших героїв. С.Ф.Русова вважала, що тут може бути два шляхи: або дитина вивчає свої вирази, свої слова й тим самим збагачує свій словник літературними словами, або діти за кожну дійову особу говорять власними словами та виразами, що викликає в них словесну творчість, уміння знайти слова, характерні для кожного героя. Такі вистави сприяють загальному розвитку дітей, впливають на їх мову, навчають широй, художньої декламації, а тому, на думку вченої, це слід практикувати в дошкільних установах якомога систематичніше.

Важливе місце відводить Софія Русова послідовності проведення драматизації. Гра-драматизація, на її думку, складається з двох частин: підготовки і самої драматизації. Перший етап підготовки до гри-драматизації включає заходи, спрямовані на засвоєння літературного тексту: читання або розповідання тексту вихователем; бесіда з дітьми, в ході якої визначається характер і особливості персонажів; переказ, у процесі якого закріплюється послідовність подій, що відбуваються, прямої мови персонажів і т. ін. Другий етап складається з комплексу виховних заходів, у ході яких поряд із загальними навчально-виховними завданнями певної групи вирішуються і завдання підготовки до гри-драматизації: збагачення знань дітей про персонажів та події, що відбуваються, вправління у виразному читанні тексту, підготовка атрибутів і декорацій. Третій етап – сама гра-драматизація, в якій при створенні образів розвиваються творчі здібності дітей. Дітям дошкільного віку властиве ігрове втілення літературного твору, який їм сподобався. Окремі літературні герої настільки припадають до душі дітям, що вони самостійно організують ігри, в яких називають себе їх іменами, орієнтуються на їхню поведінку. Автор зазначає, що в іграх-драматизаціях можливе поєднання подій з різних літературних джерел, введення нових діючих осіб, вільна, не регламентована передача змісту тощо.

Отже, за С.Ф.Русовою, драматизація – важливий засіб розвитку мови, оскільки дозволяє одночасно вирішувати різні завдання: збагачувати словник дитини новими словами та виразами, розвивати самостійне мовлення, словесну творчість і уяву, вчити дітей виразного емоційного мовлення, що дуже корисно і для загального розвитку особистості.

С.Русову по праву можна назвати засновником методики розвитку мовлення. Вона визначила й описала засоби, форми, методи і прийоми навчання дітей рідної мови в українському дитячому садку.

Найважливішим засобом розвитку мовлення дошкільнят С.Русова вважає: довкілля, мистецтво, художню літературу, національні свята, український фольклор, грамоту, драматизацію.

З-поміж методів Софія Федорівна надає перевагу таким: спостереження, екскурсія, розглядання картин, бесіда за їх змістом, розповідь за дитячими малюнками, читання оповідань, заучування віршів, розповіді дітей і вихователя, переказ, бесіди, ігри-драматизації, розповіді казок, дидактичні вправи та ігри. Щодо прийомів, то пріоритетного значення педагог надає перейманню (наслідуванню) мовлення оточуючих дорослих, а звідси і такі прийоми – взірць мовлення вихователя, запитання, зіставлення.

Обов'язковою формою навчання в дитячому садку, вважала С.Русова, мають бути "предметові" та "річові лекції" (термінологія С.Русової), що в сучасному розумінні означає "заняття". Автор визначає шляхи розвитку мовлення дітей, серед них: виховання звукової культури мовлення; розвиток поетичного мовлення шляхом вивчення віршів; розвиток розмовного та зв'язного мовлення; читання художніх творів і їх переказування. До всіх цих напрямків розвитку мовлення С. Русова розробила свої авторські методики.

З метою розвитку рідної мови С.Ф.Русова радить використовувати загадки та прислів'я. Ці малі жанри народного фольклору викликають у дітей інтерес до народного слова, розвивають гостроту розуму, швидкість думки, красу соковитого народного слова, привчають дітей порівнювати часом зовсім несхожі предмети.

Аналізуючи праці С.Русової, які стосуються дошкільного виховання, слід виокремити низку концептуальних положень щодо мовленнєвого розвитку дітей. Це такі, як:

- навчання рідної мови слід здійснювати на кращих зразках українського фольклору, національних свят, звичаях, традиціях;
- першою мовою навчання дітей у дитячому садку повинна бути рідна, материнська мова;
- домінуюче місце індивідуальних та індивідуально-групових занять з розвитку мовлення.

Отже, ідеї, погляди С.Русової на розвиток дитячого мовлення заслуговують на відродження та впровадження у практику дошкільних закладів сьогодення.

1. Русова С.Ф. Дошкільне виховання. – Катеринослав: Українське видавництво, 1918. – 348 с.
2. Русова С.Ф. Нові методи дошкільного виховання. – Катеринослав, 1918. – 63 с.
3. Русова С.Ф. Нові методи дошкільного виховання. – Прага: Січ, 1927. – 37 с.
4. Русова С.Ф. Теорія і практика дошкільного виховання. – Львів - Катеринослав – Париж: Просвіта, 1993. – 127 с.
5. Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – 304 с.

Nadia Lutsan

THE DEVELOPMENT OF CHILD'S SPEECH IN S.RUSOVA'S NATIONAL EDUCATION CONCEPTION

The development of children's speech at conception the national upbringing S. F. Rusovoy
The article analyses the founder views of national kindergarten S. F. Rusovoy for the development of children's under school age speech.

Elaborated by her theoretical statements are conceptual on the development of children's speech.

Тетяна Гавриленко

ВТІЛЕННЯ ІДЕЙ С.РУСОВОЇ У РОБОТІ ДИТЯЧИХ ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЧЕРНІГІВЩИНИ

Ідеї, погляди, рекомендації й поради С.Русової сьогодні є актуальними, вони вивчаються, осмислюються теоретично, творчо впроваджуються в практику роботи дитячих дошкільних установ Чернігівщини, де народилася та деякий час жила і працювала С.Русова.

Так, у Чернігівській області на базі дошкільних закладів (д/з) створено три центри С.Русової, а саме: в Чернігові (д/з № 53, завідувача Г.М.Жарченко), Ніжині (д/з № 13, завідувача Н.М.Примушко) та Прилуках (д/з № 28, завідувача Г.П.Маладіка). Педагогічні колективи цих дошкільних установ в основу своєї практичної роботи поклали ідеї й настанови С.Русової, розроблені нею принципи українського національного дитячого садка.

У центрі уваги названих дошкільних закладів перебуває дитина, становлення її особистості, розвиток індивідуальності, творчих здібностей, виховання в національному дусі.

Створення центрів С.Русової розпочиналося з вивчення педагогічної спадщини вченої, вироблення програми, концепції, статуту дошкільного закладу; проведення семінарів-практикумів, педагогічних читань. У методичних кабінетах збирались праці С.Русової, фотоматеріали, біографічні відомості, матеріали з досвіду роботи інших центрів вченої-педагога, створювалися стенди "С.Русова і сучасність" (д/з № 53), "Ідеї С.Русової в умовах сучасного дошкільного закладу"

Тетяна Гавриленко. Втілення ідей С.Русової у роботі дитячих дошкільних закладів Чернігівщини

(д/з № 28), у Ніжинському д/з № 13 був випущений методичний вісник "Повернення Софії".

У кожному центрі створені творчі групи вихователів, які працюють над вивченням і впровадженням ідей С.Русової, пошуком ефективних методів, форм та прийомів роботи, поліпшенням освітньо-виховного процесу в дошкільному закладі. Творча група Чернігівського д/з № 53 працює над проблемами екологічного виховання дітей, розробкою курсу "Я сам" ("Я сам вдома", "Я сам на вулиці", "Я сам з електроприладами", "Я сам з незнайомими людьми" та ін.), який би допоміг малцям краще зорієнтуватись в навколишньому середовищі.

Творча група Ніжинського д/з № 13 стала ініціатором впровадження в практику роботи з дошкільнятами занять радості і доброти ("Доторкнімося серденьком до пташини", "Порятуємо братів наших менших" та ін.), які передбачають широке використання засобів народної педагогіки.

Творча група Прилуцького д/з № 28 працює над проблемами художньо-естетичного виховання дітей.

С.Русова наголошувала, що виховання та навчання дітей треба будувати на тому ґрунті, на якому зростає дитина, який міцно пов'язаний з рідною сім'єю, природою, культурою. Отже, виховання, на думку вченої, може бути успішним лише тоді, коли освітньо-виховний процес буде мати національний характер. Основними шляхами національного виховання в садочках С.Русова вважала щоденні спостереження за рослинним та тваринним світом свого краю, екскурсії в природу, створення музеїв рідного краю, використання в роботі з дошкільнятами народних пісень, ігор, казок та ін., ознайомлення дітей з національними традиціями, плекання інтересу до національної культури.

Відповідно до порад С.Русової, у названих дошкільних закладах систематично проводяться заняття, на яких дітей знайомлять з національними традиціями та культурною спадщиною українського народу; відзначаються національні свята (Різдво, Великдень, Івана Купала та ін.); проводяться конкурси української пісні тощо. Щоденно діти спілкуються з природою рідного краю.

Дошкільні заклади обладнані в національному стилі. Для успішного й ефективного вивчення рідної природи і місцевих умов у садочках створені красназавчі музеї.

Великого значення С.Русова надавала розумовому вихованню, яке полягає у засвоєнні наукових знань про природу, суспільство, людину, в розвитку мислення, формуванні світогляду. У центрах С.Русової робота спрямована на розвиток у дітей мислення, пам'яті, уваги, сприймання, зв'язного мовлення, вміння спостерігати. У д/з № 53 м. Чернігова велика

увага приділяється розвитку у малят логічного мислення: введені заняття з логіки, розроблений зошит для дошкільнят з розвитку логічно-го мислення, працює шаховий гурток.

Надзвичайно важливе місце у вихованні підростаючого покоління С.Русова відводила моральному вихованню, вважаючи, що дошкільний вік "є основою, ґрунтом, на якому закладаються підвалини людини – її моральної особистості, її громадянської вартості" [1, с. 70]. У центрах С.Русової засобами мистецтва і слова педколективи виховують у дітей такі найкращі моральні якості, як чесність, людяність, чуйність, скромність, доброзичливість, уважність, терплячість, відвертість, принциповість, пошану до старших і товаришів, відповідальне ставлення до своїх обов'язків, праці, інших людей, до себе. Вихователі створюють сприятливі умови для формування моральної поведінки дітей: викликають потребу завжди чинити чесно, справедливо, схвалюють гарні вчинки, попереджають виникнення негативних дій. У Ніжинському центрі С.Русової вихователі проводять з дошкільниками заняття радості й доброти.

У дошкільних закладах панує атмосфера добра, спокою, злагоди. У Чернігівському д/з № 53 педколектив та вихованці уважно і дбайливо ставляться до дітей з різними вадами (в садочку працює логопедична група та група для дітей з затримкою психічного розвитку).

У тісному зв'язку з розумовим та моральним вихованням, на думку С.Русової, перебуває естетичне виховання, покликане розвинути "почуття краси, вимоги гармонії і в житті, і в душі своїй, і в творах майстрів, і в наших власних творах і вчинках" [2, с. 148].

Одним з важливих джерел і засобів естетичного виховання С.Русова вважала мистецтво, до якого слід залучати дітей з раннього віку та розвивати в них "мистецькі здібності і нахили". Найважливішими та доступними видами мистецтва для дошкільнят є музика, образотворче мистецтво і література, які пробуджують у дітях почуття прекрасного, розвивають естетичні смаки та уподобання, сприяють розвитку образного мислення, творчої уяви, фантазії.

Педколективи центрів С.Русової постійно працюють над створенням у садочках естетично-розвиваючого середовища на основі різних видів мистецтва, проянятих національним духом. Фахівці систематично проводять музичні заняття, вечори розваг і відпочинку, святкові ранки, під час яких діти вивчають та виконують українські народні пісні, знайомляться з українським музичним мистецтвом. У Ніжинському д/з № 13 працює музичний гурток народної пісні "Любисток".

У Прилуцькому та Ніжинському центрах С.Русової створено іЗОСТУДІЇ, в яких вихователі образотворчого мистецтва вчать дітей малювати, ліпити тощо. У Ніжинському д/з № 13 малят навчають також

декоративного розпису по дереву, вишиванню. Тут створюються художні виставки-вернісажі дитячих робіт, проводяться вечори-зустрічі з місцевими художниками, діти відвідують художні виставки та музеї, де випробовують себе в ролі екскурсовода.

У Чернігівському д/з № 53 заняття з образотворчого мистецтва проводяться як у блоці-творчості (містить картинну галерею, кімнату образотворчого мистецтва, музей хліба та українську світлицю), так і на свіжому повітрі, куди діти виходять з мольбертами та мають змогу малювати пейзажі рідної природи.

Для розвитку естетичних почуттів, смаків, ідеалів вихователі ознайомлюють дошкільнят з кращими зразками української народної творчості, творами вітчизняних поетів та письменників, а також літературою інших народів світу. У Прилуцькому д/з № 28 для малят створено кімнату казок, де діти, драматизуючи різноманітні твори, збагачують свій словниковий запас та розвивають мовлення.

Невід'ємною складовою гармонійного розвитку дитини є фізичне виховання. С.Русова зазначала, що в освітньо-виховних закладах на фізичне виховання дітей повинна бути звернута велика увага та створені такі умови, які б сприяли правильному фізичному розвитку дитини, зміцнювали її здоров'я, а також впливали на підвищення розумового, морального та естетичного рівня. Головними засобами фізичного виховання дошкільнят С.Русова вважала свіже повітря, воду, сонце, організовані заняття з фізичної культури, раціональне харчування, правильний режим праці та відпочинку, гурткову роботу.

У Чернігівському д/з № 53 фізичному вихованню дітей приділяється велика увага. В садочку працюють два керівники фізичного виховання, які систематично проводять заняття з фізичної культури, організовують дні здоров'я, спортивні свята. На заняттях широко використовуються українські народні ігри, зокрема "рухавки" Чернігівщини ("Гуси-лебеді", "Птахи і кішка", "Стрибунці-горобці", "Карасі і шука", "Горілки" та ін.), які цікаві та близькі дітям, розвивають їх фізично, збуджують інтерес до історії рідного краю, формують любов до національних традицій, виховують почуття товариськості, дисциплінованість. Заняття з фізичної культури проводяться у спортивному залі, який містить нестандартне обладнання, та на свіжому повітрі. Проводиться також цілий комплекс заходів з метою загартування малюків. Для дітей підготовчих груп працює гурток "Ай-кі-до", заняття якого безкоштовно проводить один з батьків.

З дітьми проводяться заняття з валеології ("Догляд за тілом", "Дигячий травматизм", "Лікарські рослини" та ін.). У садочку працює фізіотерапевтичний кабінет та фітобар.

С.Русова вважала, що вже в дошкільному віці дітей слід залучати до посильної трудової діяльності, основними видами якої мають бути

самообслуговування, малювання й розфарбовування, ліплення з глини, вишивання, складання гербаріїв тощо. Особливого значення в трудовому вихованні дошкільнят С. Русова надавала ручній праці. Використовуючи поради С. Русової, вихователі центрів спрямовують свої зусилля на організацію ручної праці, яка розвиває творчу думку дитини, здібності і можливості, самодіяльність, силу волі, звичку до праці, дисциплінує. У Ніжинському д/з № 13 дітей навчають декоративного малювання, виготовлення народних іграшок, вишивання, флоромозаїки. Тут зберігаються вироби народних умільців. У садочках дітей ознайомлюють також з різними ремеслами, професіями, сучасними основами виробництва. Дитячу цікавість задовольняють екскурсії на пекарню, фабрики. У Чернігівському д/з № 53 створено музей хліба, де представлені зернові культури Чернігівщини, а також вироби макаронної та кондитерської фабрик м. Чернігова.

За ідеями С. Русової організують свою роботу й інші освітньо-виховні заклади Чернігівщини. Це свідчить про те, що педагогічні ідеї ученої відповідають вимогам сучасності, оскільки в їх основі лежить науковий та гуманістичний підхід до виховання та навчання дитини.

Центри С. Русової, створені на Чернігівщині, стали дійсно українськими національними дитячими садками, бо їх організація і діяльність, принципи, зміст і методи роботи пронизані національним духом та формуються на краєвих традиціях українського народу.

1. Русова С. Нові методи дошкільного виховання. – Прага. 1927. – 109 с.
2. Русова С. Дошкільне виховання // Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 34-184.

Tetyana Havrylenko

THE IMPLEMENTATION OF S.RUSOVA'S IDEAS IN THE WORK OF CHILDREN'S PRE-SCHOOL INSTITUTIONS OF CHERNIHIV REGION.

The article deals with practical work of Pedagogical Educational Centres of S. Rusova in Chernihiv region. These centres have taken S. Rusova's ideas, worked up by her as the main principle of the national Ukrainian kindergarten, as the basis for their work.

Наталія Чаграк

ІДЕЯ НАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ШКОЛИ У ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДАХ С. РУСОВОЇ ТА А. КРУШЕЛЬНИЦЬКОГО

Початок ХХ століття був насичений значними подіями у політичному житті українського народу, які утвердили вимогу розбудови власної національної системи освіти і виховання та вивели на суспільну арену видатних культурно-просвітніх діячів.

У славній когорті педагогів, які присвятили своє життя становленню української національної школи й теоретично та практичними справами утверджували цю ідею, називаємо й імена С. Русової та А. Крушельницького.

Педагогічна спадщина цих визначних учених має вагомое значення для розвитку національної культури і науки.

Софія Федорівна Русова відома як талановитий педагог, громадський і державний діяч, публіцист, автор концепції національного українського дитячого садка і школи, шкільних підручників та науково-педагогічних творів.

У той час, коли на Наддніпрянщині жила і творила С. Русова, у Галичині проводив освітню роботу А. Крушельницький – галицький педагог, письменник, видавець шкільних підручників, суспільно-політичний діяч. Він відомий і як автор педагогічних праць науково-методичного та історичного характеру, серед яких: “Наука української мови в середній школі” (1912), “Проект зміни способу навчання української мови та літератури в школі” (1928), “Українські підручники в середніх школах у Галичині” (1909), “Школа під російською окупацією: Причинки до історії українського шкільництва в Галичині 1904 – 1917” (1917).

Аналіз педагогічної спадщини А. Крушельницького дає підстави говорити, що освіту і виховання він вважав головним засобом утвердження й розбудови української державності: “...в цій ситуації освіта для України – єдиний порятунок”.

Головним чинником освіти і виховання педагог вважає школу, яка має бути тільки національною, де навчання повинно бути створене на національних засадах із чітко визначеною метою: виховувати у дітей і молоді ті риси, які необхідні їм як майбутнім громадянам української держави: “Нація, котра хоче жити, мусить платити в першу чергу свій національний податок на свою національну школу!” [1, с. 10]. Метою виховання А. Крушельницький вважав всебічний розвиток особистості, прищеплення національних та загальнолюдських цінностей, вироблення

в учнів "волі особи", характеру, моральної стійкості і віри, "плекання" діяльного громадянина суспільства, патріота своєї рідної держави: "Виховуймо молодь гак, щоб вона самостійно пробивалася крізь життя не ведена на паску урядничої кар'єри".

С.Русова розглядає освіту як засіб соціального прогресу і національного визволення українського народу. Педагогічна спадщина вченої засвідчує спрямованість її поглядів на демократизацію та націоналізацію освіти українців, на виховання у громадян національної свідомості та патріотичних почуттів.

Як і А.Крушельницький, С.Русова наголошувала на необхідності національної школи як гаранта розвитку нації: "Вільна національна школа для виховання вільної, свідомої, дужої нації" [2, с. 59].

Важливим засобом для досягнення цієї мети педагог вважає запровадження навчання рідною мовою та кращих виховних традицій народу. Українці, як і інші народи, повинні мати школу, основу на прогресивних здобутках світової педагогічної науки й, безумовно, відповідати потребам свого краю, національним вимогам, історичним традиціям, зокрема традиціям братських шкіл, – ця думка лежить в основі ідеї національного виховання С. Русової. Вона переконана, що "жодна правильна розумно поставлена школа не може бути і не буде ненаціональною. Школа існує для конкретного народу, який визнає її за своєю дорогою для себе, потрібною йому установою, коли він бачить у ній щось своє, рідне – чує свою мову, бачить свій орнамент, свої свята, чує свою пісню, бачить у школі свою працю. Все це мусить відбиватися у шкільному житті. Кожна школа, щоби бути близькою своєму народові, повинна бути пройнята його духом. Її учні мають виховуватися, вчитися на елементах національної творчості, повинні ознайомитися з світоглядом нації, як він виявився в її народній творчості, звичасвому праві, в давніх громадських звичаях та установах. Учні повинні добре знати природу рідного краю, історію та літературу рідного народу... і завжди... свідомо ставитися до своїх національних обов'язків..." [3, с. 162].

Визначальними для розбудови національного шкільництва, за переконаннями А.Крушельницького, повинні стати національний дух, ідеали національного виховання, народна філософія, якими пронизані українознавчі науки: історія краю, географія, письменство й рідна мова, фольклорно-етнографічні матеріали і національні виховні традиції: "Бо треба признаги, що нинішня школа побіч всіх основ образования й витворювання інтелігентної людини, найбільшу вагу зачинає класти на національне виховання. І тут наука рідної мови, рідної історії і рідної літератури приходить до властивого свого значіння, до значіння найважливіших предметів в плані гімназіяльних наук" [5, с. 3].

Розробляючи ідею національної школи, у якій би дитина могла творчо розвиватися на рідному ґрунті й де виховувалися б її індивідуальні особливості, С.Русова також зазначала, що "в програмі навчання перше місце належить програмам національним – мова, література, історія, географія свого народу, його давні закони, його психічно-етичні риси" [6, с. 111]. Рідна мова, культура, наука, духовність та кращі здобутки культури інших народів становлять основний зміст освіти і виховання дитини в національній школі у педагогічній спадщині С.Русової.

Вказуючи, як і С.Русова, на обов'язковість навчання рідною мовою в рідній школі та вивчення предметів українознавчого змісту як "національної азбуки, без якої годі подумати собі взагалі яку-небудь школу якої-небудь нації", А.Крушельницький наголошує, що вивчення українознавства у школі повинно мати на меті "не тільки плекання благородних почувань, воно б мало метою вкоренити в учеників ту свідомість, що лише той чоловік має вартість, що благородно відчуваючи, є спосібний ділати так, як відчуває; що постійність, гарт, вірність переконанням і спосібність ділання – отсе йно що "прикмети, які рішають про вартість і заслугу чоловіка" [7, с. 4].

Вимоги політичного і соціально-економічного життя у 20-х роках ХХ століття зумовили розвиток думки про необхідність набуття учнями, окрім знань з основ наук, ще й професійної підготовки. У цей же час виникає ідея створення єдиної діяльної трудової школи, оскільки, за словами С.Русової, "... громадянству стали потрібні люди активної, міцної волі, енергійної праці, ... а саму школу організувати як діяльну громаду. Вимоги такої школи – це творча наука, продуктивна праця всіх дітей, а не лиш словесне навчання, не пасивне засвоєння знання шляхом зовнішнього викладу, активне – власним спостереженням та працею – експериментом" [8, с. 16].

А. Крушельницький був переконаний, що "наша школа тоді стане національна, коли узгляднюватиме інтерес нації ... виховання розумного, підприємчивого, діяльного і багатого українського громадянина – тієї основи всебічного відродження української нації" [9, с. 22].

Важливу роль, на думку С.Русової та А.Крушельницького, у тому, щоб школа виконала свої завдання, відіграє підручник, який повинен об'єктивно і правдиво відображати історію і культуру народу. Тому, укладаючи підручники, педагоги прагнули, щоб "... вони були наскрізь національні".

С.Русова, всесторонньо аналізуючи навчально-виховний процес, наголошувала на провідній ролі у ньому вчителя. Вона вважала, що людина, яка прагне когось виховати і навчити, повинна сама володіти необхідними науковими знаннями і бути морально-етичним прикладом:

“Щоб вести дитину до такого суцільного морально-етичного і розумового розвитку, треба, щоб і вчителі по школах, і керівники по дошкільних установах мали відповідну підготовку, широку свідомість соціальних і моральних ідеалів... Тільки великими зусиллями таких апостолів Україна матиме чесних діячів – патріотів, вмілих практичних робітників і соціально-об'єднану, інтелектуально розвинену народну масу” [10, с. 68].

Сстійкої позиції дотримується А.Крушельницький щодо особи вчителя. Він вважає, що вчителем в українській школі має бути українець за національністю і за духом, який би учив “цінити свій народ, любити свою націю, будувати свою державу”. Бо “хто виховує й навчає в англійській школі – учнів-англійців? У німецькій школі – учнів-німців, в італійській – учнів-італійців? Хто може виявити більш серця й любови у вихованні молодого покоління нації, як не член тієї нації?” [11, с. 23].

У педагогічній спадщині С.Русової та А.Крушельницького провідне місце займає переконання, що національна освіта і виховання забезпечують кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли її творчі сили не будуть покалічені, а, навпаки, дадуть нові оригінальні, самобутні скарби для вселюдського поступу. Навчаючись любити і свідомо ставитись до свого народу, до свого краю, учні разом з тим виховують у собі повагу й до інших народів. С.Русова вказувала, що “замість зненависти та страшного національного егоїзму треба виплекати в собі таку людяність, виробити такі дружні взаємні відносини одного народу до другого, при яких війна стала би неможливим пережитком і поступ міг би скрізь вільно ширитися в умовах забезпеченого всіма народами миру”. При цьому, “заховуючи людяність до власної народності, треба розвивати таке розуміння всесвіту і доброго до нього почуття, щоби не втратити при цьому жодної риси, потрібної для виховання доброго національного горожанства...” [12, с. 165].

Аналіз педагогічної спадщини С.Русової та А.Крушельницького дає підстави говорити про певні спільні особливості їх педагогічних поглядів на мету, зміст та завдання національної освіти й виховання в українській школі.

Стверджуючи, що тільки спільними зусиллями педагогів Галичини та Наддніпрянської України можна врятувати націю від занепаду, С.Русова закликала “як найскорше об'єднати сили галицького і східноукраїнського учительства і в братній згоді ставати до спільної роботи” [14].

1. Крушельницький А. Рідна школа в минулому, теперішній час і в майбутньому. – ЦДІА у Львові. – Ф. 361. – Оп. 1. – Спр. 196. – 27 арк.
2. Русова С. Націоналізація школи // Рідна школа. – 1992. – №2. – С. 59.
3. Русова С. Суспільні питання виховання // Життя і Знання. – 1929. – С. 162.

4. Крушельницький А. Рідна школа в минулому, теперішній час і в майбутньому. – ЦДІА у Львові. – Ф. 361. – Оп. 1. – Спр. 196. – 27 арк.
5. Крушельницький А. Наука української мови в середній школі. – Львів, 1912. – 27 с.
6. Русова С. Моральні завдання сучасної школи // Рідна школа. – 1938. – Ч. 7. – С. 111.
7. Крушельницький А. Дитяче господарство: основа української національної діяльної школи. – Коломия, 1927. – 23 с.
8. Русова С. Єдина діяльна (трудова) школа. – Катеринослав – Лейпциг, 1923. – С.15-16
9. Крушельницький А. Дитяче господарство: основа української національної діяльної школи. – Коломия, 1927. – 23 с.
10. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. – Львів – Краків – Париж: Просвіта, 1943. – С. 68.
11. Крушельницький А. Слово до розгубленої молоді. – Львів, 1931. – 40 с.
12. Русова С. Сучасна мрія виховання // Життя і Знання. – 1930. – С. 165.
13. Крушельницький А. Слово до розгубленої молоді. – Львів, 1931. – 40 с.
14. Русова С. До культурного об'єднання з Галичиною // Републіка. – 1919. – Ч. 67. – 20 квітня.
15. Ступарик Б. Ідея національної школи в педагогічній спадщині С. Русової // Ідея національної школи у педагогічній спадщині С.Русової та С.Сірополька: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 150-151.

Chahrak Natalia

THE IDEA OF NATIONAL SCHOOL IN S.RUSOVA'S AND A.KRUSHELNYTSKYI'S PEDAGOGICAL VIEWS

In this article we compared the main regards of S. Rusova and A. Krushelnyskyi to the problem of nationalization of the Ukrainian school and determined their convictions to the purpose and assignment of the national education at the Ukrainian school.

Оксана Ворошук

СОФІЯ РУСОВА ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ УЧНІВСЬКОГО САМОУПРАВЛІННЯ

Початок ХХ століття для українського народу був переповнений політичними подіями, війна з усіма своїми наслідками вимагала розбудови власної системи виховання, в основу якої було б поставлено громадянське, національне виховання.

Найефективнішим засобом виховання учнівської молоді є така організація шкільного життя, при якій учні “самоуправою і публічною опілією громадян і громадянок утворювали би свої справи і причувалися... ставити свої сили на услуги громади,... підпорядковувати своє “я” загальним справам,... панувати над своїми пристрастями й забаганками, тоді, коли інтерес громади сего вимагає...” [1, с. 1].

Історія свідчить, що найбільш широко учнівське самоуправління почали впроваджувати в навчально-виховний процес у шкільництві Європи і Америки. В українському шкільництві – в кінці XIX – на початку XX століття.

Так, німці мають Кеншерштерна, “для якого кожна школа – це маленька держава, що в ній мусить в кожному учні виховуватися почуття громадянських обов'язків і відповідальності...” [2, с.33]. Німецький педагог розробляє практично-трудова школу.

Школа англійця Сесіля Редді в основу виховання ставить почуття лояльності, свідоме відношення до закону, повну автономію кожної шкільної громади. Шкільне життя за Сесилем Редді іде тим самим шляхом, що і життя цілого англійського народу.

Французи створюють свою Школу Рош, яка виховує громадян, що мають партійну цінність, яким прищеплено ідею центрального шовінізму.

Нові педагогічні думки подають також педагоги Нормандії і Бельгії.

Галицькі педагоги в учнівському самоуправлінні побачили могутній засіб громадянського виховання, розвитку активності учнів, формування національної свідомості, відповідальності за долю колективу.

М.Галуцинський, директор Рогатинської приватної гімназії, аналізуючи роботу гімназії, робить висновок, що зміна життя школи в житті шкільної громади є тим шляхом, який забезпечить підготовку молоді до досягнення найвищого олімпу в національному вихованні – здобуття української державності. У цій гімназії кожен клас мав свій провід, своє судівництво, касу ошадності, касира, який щодня збирав “сотикові ошадности”, записував у свою книгу і в щадничу книжечку учня. Кожен учень міг їх одержати по закінченні гімназії або коли піде з неї. Самоуправління вводилося для того, щоб на учнів покласти відповідальність за порядок у шкільних приміщеннях, на перервах, за відвідування уроків, виконання учнівських обов'язків.

У Станіславській гімназії організація учнівського самоуправління здійснювалася на основі статуту, який розроблено класними колективами і затверджено педагогічною радою. Статут визначав основні напрямки і давав можливість відтворити організацію самоуправління гімназії.

Відомий галицький педагог І.Юцишин проблемі самоуправління присвятив ряд статей, які опубліковано у 1927 році. Аналізуючи суспільний розвиток, він вказував, що життя вступило в знак найвищого розвитку демократизму. І в цих суспільствах одиниця приневолена виявляти максимум орієнтації, ініціативи й чину не тільки в особистому й родинному житті, але й у загальному національному господарстві. Свої власні хотіння, особисту волю та впливаючі з неї вчинки вона мусить підпорядковувати загальній волі нації. Світ одиниці повинен пристосову-

ватися до світу національного колективу й утримувати велику суспільну гармонію. Саме в цьому основа розквіту демократизму або демократичного життя народу.

Але демократичний лад, як і всякий громадський, на думку І.Юцишина, має спиратися на доцільно організовані інституції. В них і тільки через них може розвиватися творча праця нації. До цієї праці одиниця має бути підготовлена змалку, а тому мусить виховуватися в самому середовищі суспільного життя або в інституції, що черпає свої зразки з живого оточення.

Завдання школи, на думку педагога, не вичерпується лише навчанням. Воно мусить виховувати, підготувати людину до майбутнього колективного життя. Таким чином, і навчання зводиться до могутнього засобу виховання. “Дух”, “дисципліна” й організація школи не можуть іти врозріз із дійсністю, а мусять одне другого доповнювати, взаємно проникати. Для цього в житті школи повинні діяти такі “виховні інституції і організації, які нагадуватимуть інституції і організації щоденного суспільного життя й одні других проникають реальними зв'язками” [3, с.2].

Виходячи з того, що самоуправління є одним з наймогутніших засобів виховання, І.Юцишин вказує на необхідність зміни становища вчителя в навчально-виховному процесі, дає методичні поради педагогам щодо психічної підготовки учнів до участі у самоуправлінні, проведення установчих зборів, розподілу доручень, вказує мету діяльності кожної інституції й організації, детально описує, як налагодити її роботу.

У міжвоєнну добу учнівське самоуправління нагромаджувало значний досвід і в шкільництві Радянської України. Педагогічна думка, на думку дослідників, розвивалася паралельно з думкою Заходу. Тут утвердилося вільне виховання, трудова школа, експериментальна педагогіка, прагматична педологія та ін. Організовувалася праця в майстернях, лабораторіях, діти привчалися до користування бібліотекою, надавалася велика свобода в реалізації своїх інтересів. Відбувалася співпраця вчителя і учня.

В умовах тогочасного суспільства, щоб виховати національно свідомого громадянина чи громадянку, громадський діяч і педагог Софія Русова організовує самоуправління вже в дитячому садку. Вона говорить, що “самоврядування в його найпростішій формі може розпочатися з дітьми вже 6-7 літ (зі старшою групою дитячого садка). З кожним роком обов'язки цього шкільного самоврядування розширюються, організовуються навкруги нього, під його головним доглядом інші комітети і гуртки учнів: або для організації екскурсії або для театру, для зимових розваг, для самонавчання і т.ін.” [4, с.38].

Діти самі повинні впорядковувати своє колективне життя, самі повинні давати лад у своєму класі, у своїй школі. З дітей створюється виборний комітет, який на певний час бере на себе обов'язки економічні, інтелектуальні, упорядковувати бібліотеку, витворити закон поведінки учнів у школі. Самоврядування впливає на розвиток громадянського обов'язку, виконання законів, вироблених класними нарадами, учні беруть на себе відповідальність за добре проведення кожної справи. Чим жвавіше йде шкільне життя, тим більше розширюється сфера самоврядування і діти вчаться бути громадянами, дбати про спільні інтереси, допомагати одне одному і з пошаною ставитися до свого об'єднаного шкільного колективу.

В учителя не повинно бути потреби втручатися в це самостійне життя учнів, а учні самі повинні шукати його порад як старшого товариша і закликати до спільної праці.

В такому громадському колективі, як зазначає Софія Русова, повинна панувати свобода, діти повинні користуватися свободою і визнавати порядок. Знехтувати свободою в школі – це значить вбити в дітях всяку особовість. Кожній особі потрібно дати можливість чину. А кожна особа є велика цінність, і нова школа працює над створенням осіб суцільних, міцних і духом, і тілом. Таких осіб суспільство сьогодні потребує більше ніж раніше. Тому “завданням школи є не випускати зі своїх стін одноманітних горожан – наче такими ж серіями як авто з заводу Шкода або Форда. Ні, усе багатство нації в людях, в особах, усе життя її у вільному розвитку усіх здібностей її горожан” [5, с.110]. Школа повинна допомагати дитині в процесі самовизнання, викликати в кожного учня процес свідомого самовиховання, “бо тільки сам учень може під впливом розуму заволіти своїми інстинктами, регулювати свої імпульси, свої почуття, вести охоче свою працю, маючи в цьому самовихованню дві мети: розвинути усі природні скарби, щоб стати людиною в найширшому розумінню її – знати яку користь принести власним життям другим людям” [5, с.111].

Як громадський діяч С.Русова пише, що український народ мав і має своїх героїв, які з любов'ю до нього йшли на смерть, але він не має державних мужів, які б уміло вели державне життя. Для цього потрібно бути вихованим морально. Таке виховання може дати лише розумне шкільне виховання, яке дає можливість учням вільно розвивати свою особовість під дисциплінованим керівництвом розуму і колективного життя, щоб воно не нехтувало особовості учня, а навпаки ставало лише сприяючим осередком вільного розуму особи, організацією, в якій всі індивідуальні свободи мусять бути урівноважені під знаком розуму, мужності, великодушності і правди.

На думку С.Русової, кожна школа повинна мати національний характер і разом з цим вона мусить бути життєва. Діти мають працювати в господарстві школи, коло якого-небудь ремесла. Починаючи з другого класу, частково ведуть автономно своє класове життя, а коли виникає потреба, то приєднуються до загального життя цілої школи. У дітях потрібно викликати самодіяльність, самостійність. До школи діти приходять, щоб задовольнити свою цікавість, яку треба підтримувати протягом усього навчання у школі, розвинути зусилля опанувати різні труднощі або власною силою, або шляхом взаємної допомоги. Кожен клас може бути першим у науці і поведінці, до цього повинна вести спільна праця учителя з дітьми. Як тільки діти в першому класі привчилися до класової дисципліни, до правил шкільного життя, тоді їм дається більше або менше самоврядування.

Формуючи завдання самоврядування, вона пише, що “завдання першої форми самоврядування: це доручити класі самій дбати за свої усі зовнішні матеріальні потреби; друга стадія самоврядування, це культурні потреби й моральні вимоги” [5, с.111]. Клас повинен дбати, щоб усі учні добре вчилися, щоб не було серед них відстаючих, має бути взаємна допомога, допомога здібних учнів слабшим.

Учителі в цей час мають підтримувати індивідуальну ініціативу учнів, їх творчість, дати їм свободу діла, дати можливість розвитку найкращих здібностей. Характер особи створюється у вільному моральному груповому житті, де помалу твориться індивідуальний ідеал. А вчитель мусить знати і “розуміти сучасні моральні ідеали народу і обмірковувати, якими засобами ті ідеали провести в шкільне життя, щоб ними пройнялася дитяча душа” [6, с.41]. Чим раніше дитина захопиться таким ідеалом, тим раніше проявиться її індивідуальність, яскравіше виступить її особа. Як тільки вона з'єднається зі своїм ідеалом, своє життя і поведінку поставить у найближче відношення з ним, тоді виявиться її характер, міцна особовість.

Підтримуючи ідеї педагогів-реформаторів Європи й Америки, Софія Русова також виступає за вільне групове виховання, за свободу думки, душі, бо тільки вони дадуть життю вартість і красу. А в цих школах самоврядуванню учнів доручають майже все господарство школи і це краще за все розвиває почуття обов'язку, відповідальності перед громадянством. А суспільно-активна особовість, яка готова внести свій вклад у розв'язання будь-яких актуальних потреб, є прикладом громадянської зрілості.

На думку педагогів того періоду, залучення до самоуправління покликане допомогти учням у процесі життєвого самовизначення, вирішення дилеми “я чи суспільство”, вироблення звички жити в колективі, підпорядковувати особисті інтереси суспільним.

Аналіз теорії і практики учнівського самоуправління, за Софією Русовою, може послужити добрим джерелом для побудови національної школи шляхом демократичного централізму, де були б створені умови для самодіяльності учнів, надано їм свободу, при якій вони визнавали б порядок. Тільки в таких умовах можна виховати національно свідомих громадян, щоб в їх руки можна було віддати долю майбутнього.

1. Галушинський М. Національне виховання (Загальні уваги) // Учительське слово. – 1920. – Ч.4. – С.1-2.
2. Русова С. Ідейні підвалини рідної школи // Світло. – 1913. – №8. – С.33-38.
3. Юцишин І. Про шкільне самоврядування // Шлях виховання й навчання. – 1927. – Ч.1. – С. 2-3.
4. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. – Львів – Краків – Париж: Просвіта, 1993. – С.125.
5. Русова С. Моральні завдання сучасної школи // Рідна школа. – 1938. – Ч.7. – С.109-113.
6. Русова С. Соціяльне виховання // Шлях виховання й навчання. – 1930. – Ч.2. – С.36-44.

Oksana Voloshchuk

SOFIJA RUSOVA FOR ORGANIZING OF SCHOOL HOME ROLE

In this article the main views, of Sofija Rusova, are represented on organizing of school self-government in Ukrainian national school. She think that the self-government is the important part of upbringing the national-consciousness of the citizens.

ЗМІСТ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ

<i>Богдан Ступарик.</i> Проблема національної школи у творчій спадщині Софії Русової.....	3
<i>Галина Білавич.</i> Софія Русова і розвиток вітчизняної компаративістики.....	8
<i>Наталія Благун, Ореста Ткачук.</i> Проблема двомовності у творчій спадщині Софії Русової.....	12
<i>Олена Волинська.</i> Ідеї Софії Русової в художній освіті Галичини.....	15
<i>Галина Гуменюк.</i> Красзнавство в творчості Софії Русової.....	22
<i>Оксана Джус.</i> Творчість Софії Русової періоду еміграції: проблематика й основні ознаки.....	26
<i>Зіновія Нагачевська.</i> Софія Русова і педагогічно-просвітницька діяльність західноукраїнського жіноцтва.....	31
<i>Галина Олійник.</i> Завдання національної школи: погляди Софії Русової.....	38
<i>Оксана Мариновська.</i> Софія Русова про самоосвіту педагога.....	41
<i>Роман Петришин.</i> Софія Русова і становлення науково-освітніх закладів на еміграції в Чехословаччині.....	45
<i>Надія Сабат.</i> Питання змісту освіти у творчій спадщині С.Русової.....	49
<i>Вікторія Стинська.</i> Софія Русова про систему шкільництва України.....	53
<i>Олена Хруц, Василь Хруц.</i> Психологічні засади педагогіки С.Русової.....	56
<i>Борис Савчук.</i> Міжнародна діяльність Софії Русової.....	63
<i>Ірина Плугатор.</i> Софія Русова про вчителя – вихователя української національної школи.....	69

ТЕОРІЯ НАВЧАННЯ

<i>Тетяна Завгородня.</i> Проблеми дидактики в педагогічній спадщині Софії Русової.....	73
<i>Ігор Бай.</i> С.Русова про роль підручників у навчально-виховному процесі.....	80
<i>Галина Дриндак.</i> Педагогічні критерії добору літературного матеріалу для дітей у творчій спадщині С.Ф. Русової.....	85
<i>Галина Івасишин.</i> Проблема розвитку творчої активності молодших школярів у педагогічній спадщині Софії Русової.....	89
<i>Наталія Максименко, Марія Оліяр.</i> Софія Русова про розвиток зв'язного мовлення.....	93
<i>Ольга Барабаш.</i> Софія Русова про розвиток пізнавальної активності дітей дошкільного віку.....	96

<i>Людмила Степанова.</i> Використання педагогічних ідей С.Ф.Русової у процесі становлення освітньої галузі "Технології".....	99
<i>Зоряна Нижникевич.</i> Софія Русова про виховання в учнів відповідального ставлення до навчально-трудоної діяльності.....	105
<i>Світлана Гуменюк-Сміх.</i> Софія Русова про українознавчі дисципліни як основу початкового навчання учнів.....	108

ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ

<i>Наталія Зайченко.</i> Мова як чинник національного виховання у творчості С.Русової.....	113
<i>Іван Зайченко.</i> Еволюція поглядів С.Русової на проблему мети виховання.....	117
<i>Олена Будник.</i> Проблема формування культури праці в дітей у творчому доробку Софії Русової.....	123
<i>Ольга Кафарська.</i> Єдність національного та загальнолюдського у виховній концепції Софії Русової.....	126
<i>Надія Дерев'яно.</i> Софія Русова про формування громадянської культури поведінки особи.....	131
<i>Ганна Ізвекова.</i> Софія Русова і трудове виховання молодших школярів.....	136
<i>Уляна Кецик.</i> Софія Русова про громадського виховання.....	139
<i>Ганна Марчук, Лариса Круль.</i> Рідне слово як засіб національного виховання дитини у творчому доробку Софії Русової.....	142
<i>Наталія Салига.</i> Софія Русова про виховання у дітей загальнолюдських духовних цінностей.....	146
<i>Марія Чепіль.</i> С.Русова про роль змісту освіти у формуванні національної свідомості.....	150
<i>Володимир Костів, Любов Фуштей.</i> Софія Русова про виховання дітей з осиротілих сімей.....	154

ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

<i>Неллі Лисенко.</i> Інтеграція західноєвропейської української педагогіки дошкільця у творчій спадщині Софії Русової.....	160
<i>Надія Луцан.</i> Розвиток мовлення дитини в концепції національного виховання С.Ф.Русової.....	164
<i>Тетяна Гавриленко.</i> Втілення ідей С.Русової у роботі дитячих дошкільних закладів Чернігівщини.....	170

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

<i>Наталія Чагарак.</i> Ідея національної школи у педагогічних поглядах С.Русової та А.Крушельницького.....	175
<i>Оксана Ворощук.</i> Софія Русова про організацію учнівського самоуправління.....	179

CONTENTS

BASIS OF NATIONAL SCHOOL CONCEPTUAL.

<i>Bohdan Stuparyk.</i> The problem of national school in S.Rusova's creative heritage.....	3
<i>Halyna Bilavysk.</i> Sophia Rusova and developing Ukrainian national comparative.....	8
<i>Natalia Blahun, Oresta Tkachuk.</i> The problem of bilingualism in S.Rusova's creative heritage.....	12
<i>Olena Volynska.</i> S.Rusova's ideas in art education in Galicia.....	15
<i>Halyna Humenyuk.</i> Country studying in S. Rusova's creative works.....	22
<i>Oksana Dzhus.</i> S.Rusova creative work in emigration: the sphere of interest and basic features.....	26
<i>Zinovia Nahachevska.</i> S.Rusova and pedagogical-educational activity of West-Ukrainian femininity.....	32
<i>Halyna Olijnyk.</i> The tasks of national school: S.Rusova's viewpoints.....	38
<i>Oksana Marynovska.</i> S.Rusova about teacher's selfeducation.....	41
<i>Roman Petrychyn.</i> Sophia Rusova and the process of growing of the scientific- educational establishments in immigration in Czech-Slovakia.	45
<i>Nadia Sabat.</i> The problem of education content in S.Rusova's creative heritage.....	49
<i>Victoria Styns 'ka.</i> S.Rusova about Ukraine's schooling system.....	52
<i>Olena Khrushch, Vassyl. Khrushch.</i> Psychological grounds of S.Rusova's pedagogics.....	56
<i>Borys Savchuk.</i> S.Rusova's international activity.....	64
<i>Iryna Pluhator.</i> S.Rusova about teacher-educator of Ukrainian national school.....	70

THE THEORY OF EDUCATION

<i>Tetyana Zavhorodnya.</i> The problems of Didactics in S.Rusova's pedagogical heritage.....	73
<i>Ihor Bai.</i> S.Rusova about the role of text-books in the educational process.....	80
<i>Halyna Dryndak.</i> The criteria of literary material selection for children in S.Rusova's creative heritage.....	85
<i>Halyna Ivasyshyn.</i> The problem of junior pupils' creative activity development in S.Rusova's pedagogical heritage.....	89
<i>Natalia Maksymenko, Maria Olyiar.</i> S.Rusova about fluent speech development.....	93
<i>Olga Barabash.</i> S.Rusova about cognitive activity development.....	96

<i>L'udmyla Stepanova</i> . The importance of S.Rusova's pedagogical ideas in forming the educational brunch "Technologies" in modern primary school.....	99
<i>Zoryana Nyzhnykevych</i> . S.Rusova about cultivating pupils' responsible attitude toward educational-labour activity.....	105
<i>Svitlana Humenyuk-Smikh</i> . S.Rusova about Ukrainian stadying subjects as abesis of junior pupils educating.....	108

NATIONAL EDUCATION THEORY

<i>Zaichenko Natalia</i> . Language as a means of national upbringing in S.Rusova's creative work.....	113
<i>Zaichenko Ivan</i> . The evolution of S.Rusova's views on the problem of the aim of education.....	117
<i>Budnyk Olena</i> . The problem of labour's culture formation in children in S.Rusova's creative work.....	123
<i>Kafars'ka Olga</i> . The unity of nationl and human in S. Rusova's education conception.....	126
<i>Derevyanko Nadiya</i> . "Sophia Rusova about the forming of civilian culture of a person".....	131
<i>Izvecova Hanna</i> . S.Rusova and junior pupils' labour education.....	136
<i>Ketsyk Ulyana</i> . The idea of civic education in S.Rusova's creative heritage.....	139
<i>Krul' Larysa, Marchuk Hanna</i> . Native word as a means of national education.....	142
<i>Salyha Natalia</i> . S.Rusova about the formation in children of human spiritual values.....	146
<i>Chepil' Maria</i> . S.Rusova about the role of education content in the national self-conscience formation.....	150
<i>Kostiv Volodymyr, Fushtei Lubov</i> . S.Rusova about the upbringing of orphans.....	154

PRE-SCHOOL EDUCATION

<i>Lysenko Nelly</i> . The integration of West-European and Ukrainian pre-school pedagogics in S.Rusova's creative heritage.....	160
<i>Lutsan Nadia</i> . The development of child's speech in S.Rusova's national education conception.....	164
<i>Havrylenko Tetyana</i> . The implementation of S.Rusova's ideas in the work of children 's pre-school institutions of Chernihiv region.....	170

THE HISTORY OF PEDAGOGICS

<i>Chahrak Natalia</i> . The idea of national school in S.Rusova's and A.Krushelnytskyi's pedagogical views.....	175
<i>Oksana Voloshchuk</i> . Sofija Rusova for organizing of school home role..	179

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника

ВІСНИК
Прикарпатського університету

ПЕДАГОГІКА
Випуск V

Видається з 1995 р.

Адреса редколегії: 76000, м.Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57,
Прикарпатський університет,
педагогічний факультет, тел. 59-60-12

Видавництво "Плай" Прикарпатського університету
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, тел. 59-60-51
(українською мовою)

Ministry of Education of Ukraine
Precarpathian University named after V.Stefanyk

NEWSLETTER
Precarpathian University named after V.Stefanyk

PEDAGOGICS
№ V Issue

Published since 1995

Publishers' adress:
Precarpathian University named after V.Stefanyk
57, Shevchenko Str., 76025 Ivano-Frankivsk, tel. 59-60-12

PLAI Publishers, Precarpathian University
57, Shevchenko Str.,
76000, Ivano-Frankivsk. tel. 59-60-51

(Published in the Ukrainian Language)

Технічний редактор: БОЙЧУК О.П.
Комп'ютерна верстка: БОЙКО О.Є., ЯРЕМКО В.Д.
Набір: БОЙКО О.Є., КУРІВЧАК Л.М.

Друкується українською мовою
Ресстраційне свідоцтво №435

Здано до набору 30.05 2001 р. Підп. до друку 2.11 2001 р. Формат 60x84/16. Папір офсетн.
Гарнітура "Times New Roman". Ум. друк. ар. 11.8. Вид. арк. 12.0. Тираж 300 прим. Зам. 426.

Друкарня видавництва "Плай" Прикарпатського університету
76000, м.Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, тел. 59-60-51